

OCJENE I PRIKAZI

Časopisi i zbornici

Problemi sjevernog Jadrana, Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i Područne jedinice HAZU u Puli, sv. 9, Zagreb – Rijeka 2008, 210 str.

Deveti svezak *Problema sjevernog Jadrana* izašao je iz tiska početkom 2010. godine, nakon višegodišnje pauze. U kategoriji *Rasprave i članci* objavljeno je sedam, a pod rubrikom *Ocjene, prikazi i osvrti* deset radova.

Prvi članak *Uloga papinstva u afirmaciji Hrvatske u ranom srednjem vijeku (7.-12. st.)* (7-25) napisao je Franjo Sanjek. U prvom poglavlju autor daje pregled zbivanja vezanih za dolazak Hrvata (Slavena) na prostor istočne jadranske obale i njezinog zaleđa s naglaskom na područje Istre te pokušava odgovoriti na pitanje stvarne neovisnosti ranosrednjovjekovne hrvatske države za vrijeme narodnih vladara. S time u vezi raspravlja o ustroju crkve na njezinom teritoriju, utjecaju rimskoga pape na domaće vladare te dotiče probleme bogoslužja na narodnom jeziku i služenje glagoljicom. U radu su još obrađena pitanja crkvene jurisdikcije kao i problemi s kojima se morao suočiti visoki kler u suradnji sa svjetovnim vlastima – suzbijanje simonije (kupovanje crkvenih službi) i nikolaitizma (ženidba svećenika), na što su se u pismima obvezali Rimskoj kuriji.

Članak *Utjecaj Račkoga na hrvatsku historiografiju* (27-39) napisao je Luj Margetić. U uvodu autor daje pregled tema kojima se Franjo Rački bavio za života, a koje su od presudne važnosti za hrvatsku historiografiju. Dalje u radu reinterpetira njegove doprinose rasvjetljavanju pojedinih problema iz ranog srednjeg vijeka te vodi s njime diskusiju, i to u tri zasebna odjeljka. U prvom se s Račkim i drugim hrvatskim medievistima starijih generacija vodi rasprava o identitetu i podrijetlu vojvode Mutimira u svjetlu događanja oko Panonske Hrvatske 873. godine. Druga cjelina ima za cilj odgovoriti na pitanje identiteta napadača na grad Rab, čije je branitelje prema legendi spasio sveti Krištofor. Na temelju »incidentne« bilješke koju Rački navodi u jednom svom članku, a radilo se o tumačenju latinskog termina *Uaragorum* – za koji je on smatrao da se radi o Normanima iz južne Italije, Margetić argumentiranom raspravom dolazi do zaključka kako sporna riječ može označavati jedino pleme Varjaga. Treći dio članka bavi se problemom točne datacije pobune hrvatskih velikaša na čelu s Petrom Svačićem protiv ugarskog kralja Kolomana.

Ivo Goldstein je autor rada *Franjo Rački kao istraživač hrvatskoga srednjovjekovlja* (41-49). U njemu se daje pregled najvažnijih ranosrednjovjekovnih tema kojima se za života bavio Rački, pa će ih se nabrojati i dati kratki komentar. Članak *Njekoje opazke vrhu dvijuh legendah o slavenskih apostolih* objavljen 1857. godine u *Arhivu za povjesnicu jugoslavensku* govori o pojedinim aspektima djelovanja Ćirila i Metoda, da bi tu raspravu proširio i nakon dvije godine objavio u knjizi *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methodia slovjenskih apoštolov*. Godine 1865. objavljuje *Ocjenu starijih izvora za hrvatsku i srbsku povijest*, 1868. knjigu *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća*, te 1870. djelo *Bogumili i paterani* koja je ponovno objavljena 2003. godine. Da bi teza o stoljetnoj državnosti bila održiva pred sve jačim mađarskim pritiskom na Hrvatsku u drugoj polovici 19. stoljeća, Rački 1871. piše rad *Kada i kako se hrvatska kneževina preobrzi u kraljevinu*, a nedugo nakon toga i članak *Kada i kako*, u kojem prvi postavlja dataciju krunjenja prvog hrvatskog kralja Tomislava između 914. i 925.

godine. Goldstein kroz članak provlači pitanje historiografskog subjektivizma kod Račkog, s obzirom da nije bio isključivo povjesničar, već i političar i ideolog, što ga je usmjeravalo te u određenoj mjeri ograničavalo. Tu su i djela *Dopunji i izpravke za stariju povjest hrvatsku; Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku* – tekst u šest nastavaka objavljen u *Radovima JAZU*, rasprava *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije; Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vijeka prema maticam*, zbirka izvora *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia; Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vijeka* u kojoj se bavi otkrivanjem lažnih isprava vezanih za najranije razdoblje nacionalne povijesti, te rasprava *Hrvatska prije XII. vijeka glede na zemljišni obseg i narod*. Kao najpotpuniji historiografski doseg Franje Račkog označeno je gotovo zaboravljeno djelo *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka*. Goldstein mu daje epitet »jednog od vrhunaca hrvatske medievistike 19. stoljeća«.

Maja Polić obradila je temu *Pristup Franje Račkoga povijesnoj znanosti* (51-77), predstavivši u 13 zasebnih cjelina njegov znanstveno-istraživački rad i pristup historijskoj znanosti. Autorica dijeli njegovo profesionalno djelovanje na dva razdoblja. Prvo traje do 1855. godine kada je sklopljen konkordat između Franje Josipa I. i pape Pija IX, do kada se Rački bavio teološko-filozofskim temama, te drugo razdoblje kada se okreće čisto povijesnim temama. Iako ispočetka i dalje bliske izučavanju crkvene povijesti, što se može vidjeti iz prvih članaka i rasprava posvećenih slavenskim apostolima Ćirilu i Metodu, te povijesti bosanske crkve, on je zacrtao jasan pravac djelovanja. Njegovi interesi su nadalje išli u smjeru dokazivanja kontinuiteta hrvatske države, pozivajući se na hrvatsko srednjovjekovno kraljevstvo pod narodnim vladarima, tražeći uporište za borbu za nacionalna prava unutar ugarskog dijela Austro-Ugarske u posljednjim desetljećima 19. stoljeća. Što se tiče pristupa povijesnoj znanosti, prvi od domaćih znanstvenika primjenjuje kritiku izvora prema suvremenim europskim strujanjima. Preuzeo je to iz njemačke historiografske škole preko časopisa *Historische Zeitschrift*. Maja Polić iznosi ocjenu kako je tim činom domaća historiografija podignuta na razinu europske. S obzirom da je poznao mnogo svjetskih jezika te da je osobno poznao utjecajne pripadnike visokog klera, za vrijeme svoje službe u Rimu Rački je pregledao i objavio veliki broj izvora. Imao je pristup tajnom arhivu u Vatikanu, koji je znanstvenicima otvoren tek 1881. godine (Rački je tamo istraživao daleko ranije) te velikom broju knjižnica u Italiji, što mu je stvorilo neophodne temelje za bavljenje historijskom znanosti.

Graciano Kešac autor je sljedećeg članka *Društveni okvir izgradnje konvikta (đaćkog doma) za učenike hrvatske gimnazije u Pazinu na početku 20. stoljeća* (79-99). U uvodu se iznosi tvrdnja kako se o izgradnji hrvatskog đaćkog doma u Pazinu s početka 20. stoljeća pisalo samo sporadično. Jedan od razloga za to je vrlo složen proces tehničke izvedbe projekta koji je bio rezultat polustoljetne narodno-preporodne borbe istarskih Hrvata i Slovenaca za temeljna nacionalna i građanska prava. U svjetlu tadašnjih prilika u Istri, gdje je obrazovanje teklo uglavnom na talijanskom i njemačkom jeziku, izgradnja jedne čisto hrvatske ustanove bila je predmet prelamanja gorućih ideoloških pitanja onoga doba. U nastavku autor teksta kronološkim slijedom opisuje razvitak ideje o izgradnji đaćkoga doma koja je potekla od Đaćkog pripomoćnog društva, osnovanog 1899. godine, gotovo istovremeno s uspostavljanjem hrvatske gimnazije u Pazinu. Društvo u narednim godinama donosi strategiju razvoja što podrazumijeva odabir mjesta za gradnju te način skupljanja novca, da bi realizacija projekta bila ispunjena krajem 1914. godine. Događaji koji su uslijedili, Prvi svjetski rat i nakon toga vladavina Kraljevine Italije, doveli su do toga da je zgrada ostala prazna do 1938. godine, kada se u nju uselio talijanski

internat za odnarođivanje istarskih hrvatskih učenika, dakle suprotno svojoj prvoj namjeni. Autor u zaključku rada donosi ocjenu kako na proces izgradnje konvikta u Pazinu treba gledati u prvom redu kao na uspjeh hrvatskog preporodnog duha i uzajamnosti, bez kojega ovako složenu ideju ne bi bilo moguće realizirati.

Naredni članak pod naslovom *Prilog etnohistoriji (sub)etničkih skupina Vlaha i Bezaka u Istri* (101-131) djelo je Sandija Blagonića. Podijeljen u pet numeriranih poglavlja, u prvom se nalazi uvod unutar kojeg je u podužoj bilješci dat pregled dosadašnjih znanstvenih rezultata u pogledu odgonetavanja termina *Bezjak*, kao i pojašnjenje značenja termina *Vlah* kroz različita povijesna razdoblja. Tako se primjerice iz perspektive natpisa na hrvatskim srednjovjekovnim spomenicima Vlasima nazivaju Talijani, na Balkanu to ime predstavlja pripadnike rumunjskog jezičnog prostora, na hrvatskom primorju je to izraz za seljake iz pobrđa (Vlaji), dok za vrijeme turskih ratova dolaskom Srba zajedno s Vlasima na ovaj prostor, postaje sinonimom za svakog pravoslavnca ili Srbina općenito. Iz mnoštva intervjua vođenih sa starijim stanovnicima Istre na području Pazinštine i njezine okolice, autor pokušava precizno povući geografsku liniju između ove dvije subetničke skupine. Pojednostavljeno, Bezjaki (Bezaki) na pojedinim područjima gravitiraju unutar granica nekadašnje Pazinske knežije, a Vlasi s mletačke strane granice, pa je ta linija razdvajanja za mnoge žitelje pograničnih krajeva u praksi bio 'kraj svijeta'. Naglašava se i činjenica kako je svijest o pripadnosti različitim etnijima uglavnom bila jača oko samih 'međa' nego u zaleđima teritorija s obje strane. U drugom se poglavlju raspravlja o percepciji starije generacije (rođeni 1910-1935) o osnovnim suprotnostima i obilježjima 'kolektivnog' mentaliteta dvije skupine, pa su tako Vlasi označeni kao 'agresivniji i otvoreniji', a Bezjaki kao 'zatvoreniji i introvertiraniji'. Treće poglavlje donosi nekoliko intervjua s mlađom generacijom stanovnika *bezačije* koji su rođeni 1983-1984. godine, a koji pak uglavnom ne znaju razliku među razmatranim subetnijima. Autor donosi ocjenu kako budući trendovi vjerojatno neće imati tendenciju obnavljanja 'starih' identiteta već će prije ili poslije oni biti u potpunosti predani zaboravu. Na tom tragu se u četvrtom odlomku subetničke zajednice u Istri prati kroz modernizacijske procese, na prvom mjestu kroz kretanje stanovništva na relaciji selo-grad, dok se u petom daju zaključna razmatranja.

Posljednji članak u rubrici djelo je Tihomire Stepinac Fabijanić, a nosi naslov *Tradicijska nošnja sjeverozapadnog dijela otoka Krka (Omišalj, Dobrinj)* (133-149). Rad je započet predgovorom gdje autorica iznosi ocjene o očuvanosti narodnih nošnji na temelju njezinog sudjelovanja na 48. i 54. Festivalu folklor otoka Krka u Omišlju, prvi puta kao članice Stručnog vijeća, a drugi u ulozi voditeljice Ocjenjivačke komisije. Slijedi uvod u kojem se iznosi današnje stanje tradicijskih nošnji krčkih mjesta Omišlja i Dobrinja, s kratkim osvrtom na ostale ruralne krajeve u Republici Hrvatskoj, ali i Europi. Iznosi se ocjena da sveopći trend upućuje na nestanak tradicijskog načina života, starih običaja i drugih elemenata kulturne baštine. Glavni dio rada sastavljen je od četiri cjeline i nekoliko podcjelina: Razvoj krčke nošnje, Tipovi nošnji i nazivi dijelova odjeće (Ženska odjeća na Krku, Omišalj – ženska odjeća, Dobrinj – ženska odjeća, Muška odjeća na Krku, Omišalj – muška nošnja), Obnavljanje i pohranjivanje nošnji (Stara i obnovljena kotiga u Omišlju), Revitalizacija nošnje – prilikom izložbi i folklornih izvedbi (Izložbe, Folklorni nastupi). U zadnjoj bilješci rada autorica iznosi da je istraživanja, što znači rad na terenu i u arhivima te prikupljanje fotografskih materijala na temu tradicijske nošnje otoka Krka, vršila u periodu od 2005. do 2008. godine (rad predan 10.10.2008), te da se rad na temi nastavlja. To je možda glavni razlog što ovaj članak nema klasično zaključka.

Drugi dio časopisa donosi rubriku *Ocjene, prikazi i osvrti*. Maurizio Levak se osvrnuo na djelo Vladimira Stipetića i Nenada Vekarića *Povijesna demografija Hrvatske* (153-156), Ozren Kosanović na nekoliko studija istaknutog hrvatskog pravnog povjesničara (u trenutku pisanja ovog prikaza pokojnog) u radu *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru u redakciji akademika Luje Margetića* (157-160), a Agneza Szabo na knjigu Darka Dekovića *Zapisnik misni kaptola riečkoga – Istraživanja o riječkom glagoljaškome krugu* u članku pod naslovom *Vrijedan doprinos povijesti i kulturi grada Rijeke* (161-164). Slaven Bertoša je napisao dva prikaza u ovom broju, *Mrzla Vodica: Zapisi o postanku i suzbini naselja* (165-167) u izdanju Društva za očuvanje i razvoj naselja Mrzla Vodica, te osvrt na djelo Darinka Munića *Jedno stoljeće Kulturno-prosvjetnoga društva 'Istarska vila' Kastav* (168-170). Slijedi prikaz djela Bože Jakovljevića *Iz prošlosti hrvatskoga školstva u Istri* (171-176) koji je napisao Branko Kukurin, osvrt na zbornik radova pod naslovom *Duhovni lik i značenje krčkoga biskupa Antuna Mahnića (1850-1920)* (177-182) koji su sastavile Aleksandra Golubović i Maja Polić, te osvrt Petra Strčića na znanstveni rad jednog od hrvatskih akademika pod naslovom *Pouke Jakova Sirotkovića o gospodarskim uzrocima raspada SFR Jugoslavije i velikosrpske agresije na Hrvatsku* (183-189). Posljednja dva rada su *Pristup Luigija Tomaza granici Italije u Istri i Dalmaciji* (190-199) autorice Nine Spicijarić te prikaz djela Željka Bartulovića *Sušak 1919.-1947.: Državnopravni položaj grada* (200-204), koji je napisala Iva Milovan.

S obzirom na veliku vremensku razliku između osmog (izašao 2003. godine) i devetog broja *Problema sjevernog Jadrana*, uredništvo je najavilo redovitiji slijed izlaza. Tako je deseti broj časopisa izašao iz tiska svega nekoliko mjeseci nakon ovoga, a jedanaesti je u pripremi i čeka se zatvaranje financijske konstrukcije.

Ivan Žagar

***Histria* – Godišnjak Istarskog povijesnog društva, br. 1, Pula 2011, 335 str.**

Istarska je, a time i hrvatska historiografija, godine 2011. obogaćena otvaranjem niza jedne nove serijske publikacije. »Sve veći broj povjesničara u Istri trebao je časopis u kojemu će moći objavljivati rezultate svojih istraživanja«, riječi su iz predgovora (11) prvoga broja *Histrije*, godišnjaka Istarskog povijesnog društva, kojima glavni i odgovorni urednik Maurizio Levak obrazlaže glavni razlog pokretanja ovoga časopisa. Inače, Istarsko povijesno društvo (IPD) osnovano je u veljači 2010., a do kraja 2011. godine okupilo je šezdesetak članova, od sveučilišnih profesora, znanstvenika zaposlenih u institutima, arhivima i muzejima, nastavnika, studenata, sve do ostalih zaljubljenika u povijest. Upravo je pokretanje ovog časopisa bio jedan od glavnih ciljeva koje su osnivači IPD-a odredili. Znanstvenu razinu časopisa potvrđuje i sastav njegova Uredničkog odbora: Mihovil Dabo, Bruno Dobrić, Javier Grossutti, Gracijano Kešac, Dean Krmac, Raul Marsetič, Elvis Orbanić, Milan Radošević, Alojz Štoković i Stipan Trogrlić.

Prvi iz niza od šest izvornih znanstvenih radova potpisuje Nikolina Maraković, a nosi naslov »Crkva sv. Martina u Svetom Lovreču Pazenatičkom – privatna crkva porečkih biskupa ili istarskih (mark)grofova?« (13-36). Autorica donosi neke nove teze o okolnostima izgradnje crkve sv. Martina u Svetom Lovreču Pazenatičkom, jedne od najznačajnijih ranoromaničkih građevina na području današnje Hrvatske, usko vezane i s problematikom povijesti samoga grada. Autorica je radu priložila i 12 ilustracija.

Sljedeći rad, »Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosjedje)« (Sporazumi o granicama srednjovjekovnih gradskih teritorija (Piran i njegovi susjedi); 37-59), iz pera Darje Mihelič, napisan je na temelju sačuvanih rukopisa u piranskoj podružnici Pokrajinskog arhiva u Kopru iz 13. i početka 14. stoljeća. U njemu autorica problematizira pitanje zemljišnih sporova Pirana sa susjednom Izolom i Bujama, odnosno njihovo rješavanje preko posrednika, kao i određivanje međa između tih zajednica.

Rad Mihovila Dabe »Stvarni problemi i popularna predodžba: postavljanje Josipa Velikanje za kapelana u Juršićima« (61-78), napisan na temelju nekoliko sačuvanih dokumenata iz arhiva Porečko-pulske biskupije, nadopuna je dosad već napisanog o Josipu Velikanji. Riječ je o osebujnom svećeniku, nazivanom i »hajdučkim popom«, o čijem životu i djelovanju su kolale priče na granici romantičarskoga. S druge strane, ovaj rad ukazuje na specifičan kontekst i realne probleme s kojima se Velikanje susretao tijekom svojega službovanja u Juršićima. Rad je također prilog poznavanju modernizacijskih procesa među istarskim hrvatskim stanovništvom poticanih od strane porečko-pulskoga i, kasnije, tršćansko-koparskoga biskupa Jurja Dobrile u drugoj polovici 19. stoljeća.

»Povijesna ekspertiza tragedije na pulskoj Vargaroli (*Vergarolla*) 18. kolovoza 1946.« rad je Darka Dukovskog (79-112), u kojemu autor donosi neke nove podatke vezane za jednu od najtežih tragedija u povijesti grada Pule. Naime, dana 18. kolovoza 1946., u vrijeme anglo-američke (savezničke) vojne uprave nad gradom, eksplozija na pulskoj plaži Vargarola ubila je 63 te ranila mnogo Puljana talijanske nacionalnosti. Inače, do ovoga rada tema je bila paušalno istraživana i često smatrana povodom ili uzrokom egzodusa talijanskoga stanovništva Pule. Nakon izlaganja općega povijesnog konteksta u kojemu se događaj zbio autor je, oslanjajući se na dnevni tisak, arhivsku građu iz britanskih fondova *The National Archives Kew Gardens* (saveznički podaci o događaju), kao i na informacije dobivene od stručnjaka za eksplozivne naprave, detaljno izložio slijed događaja koji je najvjerojatnije doveo do tragedije. Radu su priložene četiri fotografije i četiri dokumenta iz spomenutih britanskih arhivskih fondova.

Marko Medved je u radu »Historiografske podjele oko biskupa Antonija Santina« (113-135) dao kritičku analizu i pregled talijanskog, slovenskog i hrvatskog svjetovnog i crkvenog historiografskoga prikaza lika i djela Antonija Santina, riječkoga (u razdoblju 1933.-1938.) i tršćansko-koparskog biskupa (u razdoblju 1938.-1975.), uz predstavljanje novih historiografskih spoznaja nakon otvaranja Vatikanskog arhiva za pontifikata Pija XI. 2006. godine. Autor je naglasio izrazitu pristranost, odnosno sklonost generalizaciji od strane povjesničara u jugoslavensko doba, koji su biskupa teretili za sudjelovanje u fašističkome projektu odnarođivanja istarskih Hrvata i Slovenaca, napominjući kako su se kritike pojavljivale i u recentnijoj historiografiji. Kako to sam ističe, autorova je namjera potaknuti objektivnu historiografsku prosudbu lika i djela spomenutoga biskupa, ali i druge problematike u istarskome i riječkome međuraću.

Rad »Nacionalnoproperodni rad mons. Bože Milanovića u tršćanskom razdoblju 1922.-1945.« (137-173) potpisuje Stipan Trogrlić. U njemu je dan prikaz nacionalno-preporodnoga i kulturno-prosvjetnog djelovanja Bože Milanovića, svećenika i jednoga od najistaknutijih Istrana 20. stoljeća, tijekom njegova boravka u Trstu između 1922. i 1945. godine (s prekidom od 1941. do 1943., kada je bio konfiniran u Bergamu). Naime, Milanović se u Trst sklonio iz Kringe, smatrajući ga ambijentom u kojemu će biti sigurniji pred fašističkim prijetnjama. U Trstu je, uz redoviti crkveni rad, kroz »Društvo sv. Mohora za Istru« vodio i publicistiku s ciljem prosvjećivanja istarskih Hrvata i Slovenaca. Autor daje i osvrt na Milanovićeve kontakte

s NOP-om nakon 1943., koji on, trpeći optužbe i klevete, naposljetku prihvaća kao jedinu relevantnu snagu koja može pridonijeti sjedinjenju Istre s Hrvatskom.

Posljednji je članak stručni rad Branka Marušića »Hrvaški korespondenti dr. Henrika Tume« (Hrvatski korespondenti dr. Henrika Tume) (175-184). U radu je izložen popis hrvatskih dopisnika, što osoba iz hrvatske javnosti, a što nekih hrvatskih ustanova i društava, slovenskoga političara, publicista, alpinista i odvjetnika dr. Henrika Tume (1858.-1935.).

U rubrici »Prikazi – ocjene – izvješća« (185-335) objavljeno je 38 prikaza knjiga, časopisa i znanstvenih skupova vezanih za tematiku Istre te prikaz aktivnosti Istarskog povijesnog društva u 2010. godini. Prikaze, ocjene i izvješća samo ćemo nabrojati: R. Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb 2009. (Davor Bulić); I. Milotić, *Rimska vojnička diploma iz Umaga*, Umag 2009. (David Orlović); E. Ivetic, *L'Istria moderna 1500-1797, una regione confine*, Verona 2010. (Danijela Doblanović); B. Giorgini, *Povijesni pregled Labina i okolice*, Labin 2010. (Martina Batel); A. Krizmanić, *Pulska kruna. Pomorska tvrđava Pula. Fortifikacijska arhitektura austrijskog razdoblja*, Pula 2010. (Raul Marsetić); B. Perović, *Austrougarske vile i kuće u Puli – vraćanje memorije gradu*, Pula 2010. (Martina Batel); A. Bader, I. Mišković, *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, s.l. 2009. (Milan Radošević); N. Šetić, *Istra za talijanske uprave: o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, Zagreb 2008. (Mihovil Dabo); N. Šetić, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891.-1914.*, Zagreb 2010. (Željko Cetina); R. Spazzali, *Pola operaia (1856-1947): I Dorigo a Pola. Una storia familiare tra socialismo mazziniano e austro marxismo*, Trieste 2010. (Darko Dukovski); M. Klobas, *Borbena put Operativnog štaba za Istru: svjedočanstva generala Milana Klobasa*, Pula 2010. (Bojan Horvat); T. Dabac, *Istarski dnevnik / Diario istriano*, Novigrad 2008., i *Riječki dnevnik / Rijeka Chronicles*, Rijeka, 2009. (Igor Duda); F. Dota, *Zaraćeno poraće: Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb 2010. (Milan Radošević); J. Orbančić, *Pula u cvijeću pod različitim zastavama*, Pula 2010. (Luka Tidić); *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, Rijeka 2009. (Marina Zgrablić); A. Gnirs, *Arheološki tekstovi*, Pula 2009. (Jasenko Žekić); V. Cestnik, *Željeznodobna nekropola Kaštel kod Buja: analiza pokopa željeznodobne Istre / Iron age necropolis Kaštel near Buje: analysis of burial practice in the iron age Istria*, Pula 2009. (Hana Žerić); L. Skuljan, *Fotografija u Istri do 1918.: iz fundusa Zbirke fotografija, negativa i fotografske opreme*, Pula, 2009. (Iva Milovan); *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 14-16, Pazin 2007.-2009. (2010.) (Maja Cerić); *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17, Pazin 2010. (Aleksandar Žigant); *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno*, sv. XXXIX, Rovinj 2009. (Elvis Orbančić); *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 9, Zagreb – Rijeka 2008. (Željko Cetina); *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 10, Zagreb – Rijeka 2009. (Mihovil Dabo); *Histria archaeologica*, sv. 40, Pula 2010. (Katarina Gerometta); *Histria antiqua*, sv. 19, Pula 2010. (Mirko Jurkić); *Zbornik Lovranščine*, knjiga 1, Lovran 2010. (Robert Kurelić); *Cerealia, oleum, vinum...: kultura prehrane i blagovanja na jadranskom prostoru, 3. istarski povijesni biennale*, sv. 3., Zbornik radova s međunarodnog skupa, Poreč – Pazin 2009. (Matija Prepuš); *Motovun – povijest i sadašnjost: zbornik radova sa znanstvenostručnog skupa Motovun – povijest i sadašnjost u povodu 1200. obljetnice prvog spomena Motovuna u pisanim izvorima*, Motovun, 18. prosinca 2004., Pazin 2010. (Aldo Šuran); *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, 150 Jahre Schiffbau in Pula/Pola*, Pula 2010. (Ante Teklić); *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju, zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.-1980.)*, Pazin 2010. (Filip Zoričić); *Zbornik Stručni skup Matko Rojnić: knjižničar i povjesničar – povodom 100. obljetnice rođenja (1908.-1981.)*, Pula 2010. (Marko Jelenić); Znanstveno-stručni skup

Buzetski dani 2010. – 41. izdanje, Buzet, 3. rujna 2010. (Ivan Žagar); 36. *Pazinski memorijal*, znanstveno-stručni skup, Pazin, 23. – 24. rujna 2010. (Mladen Majušević); 36. *Susreti na dragom kamenu: Eduard Čalić – ličnost, djelo i njegovo vrijeme*, znanstveni skup, Pula, 15. listopada 2010. (Mihovil Dabo); Znanstveni skup *Mons. dr. Božo Milanović – tragovi jedne vizije*, Pazin, 16. listopada 2010. (Aleksandar Žigant); Znanstveni skup *Lovranski Stari grad – prošlost, sadašnjost, budućnost*, Lovran, 16. travnja 2011. (Robert Doričić); Stručni skup *Nacionalni pokret u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, Rijeka, 3. rujna 2010. (Igor Jovanović); Županijsko stručno vijeće učitelja povijesti istarske županije, Pula, 11. studenoga 2010. (Igor Jovanović). Godišnjak zatvara prikaz aktivnosti Istarskog povijesnog društva u 2010. godini (333-335) iz pera Milana Radoševića i Mihovila Dabe.

Ostaje nam samo poželjeti uspješnu aktivnost Istarskom povijesnom društvu, kao i uspješan nastavak rada na sljedećim brojevima *Histrije*.

David Orlović

Historia Varasdiensis. Časopis za varaždinsku povjesnicu. Glavni urednici Hrvoje Petrić i Ivan Obadić, Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije, Varaždin 2011, 332 str.

Potaknuto činjenicom da još uvijek ne postoji sinteza povijesti grada Varaždina i šire regije, Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije organiziralo je izdavanje časopisa koji se bavi spomenutom tematikom. Projekt je započet odmah nakon osnivanja Društva 2009. godine, a u njemu su sudjelovali djelatnici mnogih hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija. Plod projekta predstavlja prvi broj časopisa *Historia Varasdiensis (Časopis za varaždinsku povjesnicu)*, koji objavljuje radove s područja povijesti, povijesti umjetnosti, arheologije, etnologije i drugih humanističkih znanosti. Važno mjesto u časopisu zauzimaju i radovi s područja pomoćnih povijesnih znanosti, kao što su numizmatika, filatelija, militarija i heraldika.

Želja je uredništva časopisa unaprijediti i promovirati spoznaje o kulturno-povijesnom nasljeđu Varaždina i Varaždinske županije, otvoriti prostor za razmjenu ideja, mišljenja i novih spoznaja, promicati trend širenja povijesne perspektive i otvaranja historijske znanosti prema novim temama u suvremenoj historiografiji i rastućoj interdisciplinarnoj usmjerenosti u društveno-humanističkim znanostima, te potaknuti kritički dijalog o temama vezanim uz kulturne, društvene, gospodarske i druge aspekte povijesnog razvoja varaždinske regije. Urednici su izrazili nadu da će uspjeti održati kontinuiranost izlaza časopisa kao godišnjaka, ali ističu da pritom ne žele izgubiti iz vida kvalitetu kao osnovni preduvjet izlaza svakog broja časopisa.

U posljednjem dijelu uvodnika nalazi se zahvala svima koji su doprinijeli projektu te poziv znanstvenicima i svim drugim zainteresiranim osobama na suradnju pri izradi idućih brojeva časopisa.

Prvi broj časopisa nije posvećen niti jednoj posebnoj temi zbog želje urednika da naglase tematsku širinu i samu koncepciju časopisa. Kao tema drugog broja časopisa najavljena je »Historiografija grada Varaždina i varaždinskog kraja«.

Nakon uvodnika glavnih urednika Hrvoja Petrića i Ivana Obadića, u kojemu su ukratko opisani ciljevi i način uređivanja radova u časopisu, slijedi jedanaest znanstvenih i stručnih članaka, koji čine glavninu sadržaja časopisa. Uz njih se nalaze četiri priloga, koji nisu recen-

zirani, ali na popularan način prezentiraju znanstvene spoznaje. U časopis je uključen i jedan transkript i prijevod izvorne arhivske građe, te jedan intervju s istaknutom osobom koja je sudjelovala u stvaranju povijesti grada Varaždina i Varaždinske županije. Posljednji dio časopisa posvećen je prikazima knjiga i periodike te znanstvenih skupova i predavanja koja se tiču povijesti grada i regije. Svakom od stručnih odnosno znanstvenih članaka pridodan je sažetak na engleskom ili njemačkom jeziku.

Urednici najavljuju da će sljedeći brojevi časopisa uz sve navedeno obuhvatiti i intervju s povjesničarima koji se bave varaždinskim temama, bibliografije vezane uz varaždinske teme te informacije o djelatnostima Društva i događajima vezanim uz regiju.

Cjelinu časopisa koja sadrži znanstvene članke otvara studija *Uteg za brzu vagu – nalaz sa Humščaka* Marine Šimek. Studija započinje kratkim prikazom lokaliteta Humščaka nedaleko Brezničkog Huma u Varaždinskoj županiji te opisom arheoloških istraživanja provedenih 2001. i 2010. na spomenutom lokalitetu. Autorica zatim analizira nalaz, olovni uteg za brzu vagu (vagu s pomičnim utegom ili vagu nejednakih krakova) sačuvan s ušicom i željeznim člankom s kukom. Nakon osvrta na način uporabe vage i utega, autorica analizira slične nalaze s nekoliko obližnjih lokaliteta, od kojih je najbliži i topografski najsličniji Kuzelin kraj Sesveta. Kao površinski nalaz, uteg je datiran razdobljem kasne antike prema sličnim primjercima te prema nekim drugim nalazima iz gornjih arheoloških slojeva Humščaka. Posljednji dio članka autorica posvećuje predstavljanju mogućnosti 3D skeniranja i izrade 3D modela sitnih arheoloških predmeta na primjeru opisanog utega, kao način vizualizacije koji bi mogao zamijeniti klasičan crtež.

Antički požari i rimske vatrozaštitne mjere u svjetlu arheoloških epigrafskih spomenika na tlu današnje Austrije, Mađarske i Hrvatske, rad iz pera Biserke Vlahović, započinje sažetim povijesnim pregledom vatrozaštite u starih naroda, počevši od drugog tisućljeća prije Krista u Egiptu i Mezopotamiji. Autorica tvrdi da panonsko vatrogastvo, usprkos dobroj organizaciji i uglednom društvenom položaju, nije moglo preživjeti propast rimskih gradova. Primarno svjedočanstvo o dobroj organizaciji vatrozaštite u rimskoj Panoniji predstavljaju arheološki ostaci požara i ratnih razaranja, žrtvenici i natpisi na grobnim spomenicima. Na tlu Rimskog Carstva postojale su dvije službe: »javna«, organizirana od strane lokalnih vlasti, te »dobrovoljna«, koju su organizirali obrtnici na cehovskoj osnovi. Pronađeni rimski spomenici svjedoče da su u vatrozaštiti bili uključeni svi slojevi rimskog društva: vojska, obrtnici, građani, robovi itd. Autorica zatim daje prikaz glavnih vatrogasnih okupljališta za područje koje danas obuhvaćaju Austrija, Mađarska i Hrvatska (Carnuntumu, Vindobona, Aquincum, Savaria i Siscija), te spomenika koja svjedoče o važnosti vatrogasnih službi na spomenutom području (ovdje valja posebno istaknuti ploču iz Flavije Solve, koja sadrži popis imena 93 vatrogasaca). Na kraju članka autorica izražava nadu da će njezin rad biti poticaj za daljnje istraživanje ove dosad slabo obrađene teme.

Spomenka Vlahović u radu *Prikaz konzervacije tubula u prostoriji 1 u području terma antičkog kompleksa Aquae Iasae u Varaždinskim Toplicama* donosi pregled konzervatorsko-restauratorskih radova na tubulima u sklopu rimskih terma u Varaždinskim Toplicama na području sjevernog zida prostorije 1. Radove je obavila Dagmar Dammann, diplomirani restaurator iz Njemačke u periodu 28.8.-7.9.2006. i 21.9.-10.10.2006. godine, s ciljem osiguranja tubula i očuvanja originalne rimske žbuke. Uz članak su priložene fotografije stanja prostorije prije radova te fotografije napravljene tijekom obavljanja radova. Svi provedeni zahvati su kartirani i sastavni su dio posebnog *Izvešća o provedenim radovima* koje je sastavila Dagmar Dammann.

O preseljavanju »odbjeglih kmetova« u Varaždinski generalat. Prilog poznavanju ranonovovjekovnih migracija na dijelu današnje sjeverozapadne Hrvatske, rad Hrvoja Petrića, analizira preseljavanje »odbjeglih kmetova« (*colonati fugitivi*) u Varaždinski generalat (Vojnu krajinu), a vezano s time i migracijske procese na širem prostoru sjeverozapadne Hrvatske u razdoblju od početka Dugog rata 1590. do Srijemsko-karlovačkog mira 1699. Kao cilj rada Petrić ističe rekonstruiranje ishodišta »odbjeglih kmetova«, objašnjavanje razloga preseljavanja te davanje priloga budućim komparativno-historijskim istraživanjima na sličnim pograničnim područjima. Autor smatra da su kmetovi zbog teških prilika nastalih uslijed »drugog kmetstva«, nerodice i gladi bježali s vlastelinstava sjeverozapadne Hrvatske (prvenstveno Zagorja, Posavine i Međimurja) te se postupno i ilegalno doseljavali na polupusta područja Generalata. Ovo predstavlja prvi slučaj masovnog preseljavanja stanovništva na područje Vojne krajine u povijesti. Prezimena s popisa iz toga vremena svjedoče da su ljudi skrivali svoj identitet u novom zavičaju te se na taj način štitili od mogućnosti vraćanja na stare posjede. Autor se osvrće i na fenomen pojave nove skupine seljaka, tzv. slobodnjaka (*libertina*), te na odnose hrvatsko-slavonskih staleža i vojnokrajiskih vlasti prema pitanju odbjeglih kmetova.

Višnja Burek započinje članak *Urbanistički razvoj varaždinskih suburbija tijekom 17. stoljeća* analizom faktora koji su utjecali na urbanizaciju varaždinskih predgrađa, uključivši izgradnju obrambenog sustava u 15. i 16. stoljeću, te požare, ratove i druge nedaće stanovnika. Analiza je provedena na temelju zapisa o intenzivnosti trgovine kućama i gradskim zemljištima koji se nalaze u prvih osam svezaka *Zapisnika poglavarstva grada Varaždina*. Sedamanaesto stoljeće od posebnog je značaja za urbanistički razvoj grada jer je tada oblikovana prostorna i komunikacijska struktura vidljiva u današnjoj mreži ulica grada. Suburbiji su u 17. st. bili urbanizirana područja, prostorno oblikovana, s utvrđenim komunikacijskim strukturama i mogućim područjima širenja. Glavnina rada posvećena je analizi promjena strukture stanovništva u suburbijama tijekom 17. stoljeća, čemu su priložene skice prostornog razvoja grada te grafički prikazi godišnjeg prosjeka trgovanja nekretninama u gradu i pojedinim suburbijama. Na kraju rada autorica upozorava na devastaciju povijesne urbane vizure grada koju je uzrokovala nepravilna izgradnja posljednjih desetljeća.

Suzana Jagić u radu *Utjecaj gospodarstva na polaženje škola u kotaru Ivanec od 1639. do 1918. godine* analizira povezanost gospodarske osnove i razvitka pučkog školstva krajem 19. i početkom 20. stoljeća na primjerima Ivanca i Bednje te pruža uvid u razvoj i modernizaciju osnovnih škola u kotaru Ivanec. Analiza je provedena na temelju pisanih školskih spomenica dviju škola u Ivancu te škola u Bednji i Vrnbu. Nakon kratkog povijesnog pregleda razvoja Ivanca i Bednje do 1854, kada Ivanec postaje kotar u koji ulazi i Bednja, autorica analizira razvoj školstva od 17. stoljeća do 1918. godine. Autorica zatim uspoređuje gospodarske prilike Ivanca i Bednje, ističući da se Ivanec uz poticaj vlasti razvio u trgovačko i manufakturno središte, dok je Bednja i dalje ostala gospodarski zapostavljena. To se odrazilo i na školstvo, što ilustrira činjenica da je u Bednji razvoj školstva bio ispod županijskog prosjeka, dok je Ivanec, kao određeno nodalno-funkcionalno središte, bio u tom pogledu znatno iznad prosjeka. Na temelju izvora prikazano je kako su mnogi učenici odustajali od školovanja, uglavnom zbog siromaštva roditelja. Autorica usto prikazuje spolnu strukturu učenika i faktore koji su na nju utjecali. Rad zaključuje tvrdnjom da je slaba ekonomska osnovica društva kočila razvoj modernih društvenih institucija, te je zato modernizacija u Hrvatskoj bila obilježena umjerenošću, kompromisnošću i sklonosti tradicionalnom – tzv. »konzervativna modernizacija«.

Neka obilježja preporodnog razdoblja nacionalnog preporoda u Varaždinu (1838.-1848.), rad koji potpisuje Ivančica Jež, na temelju Hrochovog modela periodizacije nacionalnih pokreta problematizira preporodno razdoblje nacionalne integracije u Varaždinu. Autorica nastoji odrediti periodizacijske odrednice navedenog razdoblja, utvrditi društvene strukture njegovih nositelja, analizirati sadržaj domoljubnih aktivnosti te odnos prema nacionalno-integracijskom središtu, s težištem na aktivnostima prvog nacionalnog društva na hrvatskom prostoru, varaždinskog »Društva narodnog«. Zbog brojnosti i iznimne složenosti dezintegracijskih čimbenika hrvatske narodne integracije, autorica predlaže model periodizacije u tri etape prema Miroslavu Hrochu: 1. početak buđenja intelektualne skupine koja se bavi jezikom, kulturom i poviješću naroda, ali nema šireg utjecaja u društvu, 2. razdoblje domoljubne agitacije koju predvode istaknuti pojedinci, te 3. doba masovnog nacionalnog pokreta. Prvu etapu u slučaju Hrvatske predstavlja razdoblje od oko 1790. do 1830, drugo razdoblje obuhvaća 1830-e i 40-e, no treće je uslijedilo tek početkom 20. st., zahvaljujući seljačkom pokretu braće Radić. Prilikom analize autorica razmatra faktore koji su Varaždin činili aktivnim područjem nacionalnog pokreta, ističe djelovanje Ljudevita Gaja te ulogu novina i čitaonica na slavonskom jeziku.

Ivan Kukuljević Sakcinski i zbivanja 1848/49. u Hrvatskoj, članak iz pera Magdalene Lončarić, analizira djelovanje ovog značajnog pripadnika četrdesetosmaškog pokreta kao inicijatora mnogih događanja i tvorca brojnih programa i akata 1848./49. te branitelja hrvatskih prava i samostalnosti. Analiza obuhvaća Kukuljevićevo istupanje na sjednici Gradskog poglavarstva Zagreba 17. ožujka 1848, kojim je započeo četrdesetosmaški pokret u Hrvatskoj, njegovu aktivnost kao člana Privremenog ravnajućeg odbora hrvatskog naroda, tj. privremene vlade, te kao člana Banskog vijeća. Autorica zatim razmatra aktivnost Ivana Kukuljevića kao predstojnika Odsjeka za prosvjetu i vjerezakon i člana Odsjeka za obranu domovine tog vijeća, te kao zemaljskog arhivara. Nakon toga se osvrće na Kukuljevićevo diplomatsko djelovanje u Beču, Vojvodini, Budimpešti i Italiji, te analizira njegov govor na Velikoj izvanrednoj skupštini Županije varaždinske 21. siječnja, kao i programatski tekst »Kakva treba da bude u obće politika naša«, izdan u *Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskima*. Na kraju članka M. Lončarić analizira određena stajališta Kukuljevića kao najistaknutijeg predstavnika liberalne politike u Saboru.

Vladimir Huzjan u tekstu *Odlikovanja i plaketa Vatroslava Jagića* obrađuje dva odlikovanja koja su Vatroslavu Jagiću (1838-1923) dodijelili srpski kralj i ruski car za brojne zasluge u promicanju slavizma. Spomenuta odlikovanja, sv. Save i sv. Stanislava, nalaze se u Gradskom muzeju Varaždin. Uz prikaz općih biografskih podataka o Jagiću, u članku je iznesen kratak opis razvoja odlikovanja i znanosti koja ih proučava, faleristike. Nakon detaljnih opisa i fotografija odlikovanja te osvrta na Jagićevu ostavštinu autor opisuje plaketu Vatroslava Jagića izrađenu za prodaju i prikupljanje novca za izgradnju njegovog spomenika u Varaždinu.

Rad *Tragom nestale židovske zajednice*, koji potpisuje Milivoj Dretar, prati razvoj židovske općine u Ludbregu. Izraelitička bogoštovna općina Ludbreg pripadala je u red mlađih i, po broju članova, najmanjih židovskih općina u Hrvatskoj. Potkraj 19. stoljeća se osamostalila od koprivničke općine te po radu nije odskakala od ostalih. Od početka 20. stoljeća broj članova počeo je opadati, a Drugi svjetski rat ju je potpuno razorio. Nakon osvrta na broj i smještaj Židova u ludbreškom kraju autor opisuje okolnosti osnivanja židovske općine, gradnju sinagoge, djelovanje rabina te poduzetničko djelovanje članova općine, koje je uključivalo trgovine, banke i manje proizvodne objekte. Dretar zatim analizira problem antisemitizma i diskriminacije prema članovima zajednice, koja je dosegla vrhunac u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

Rat je preživio vrlo malen broj Židova (uglavnom djeca skrivena kod drugih obitelji ili članovi partizanskog pokreta), od kojih se većina odselila u novostvorenu državu Izrael. Pošto jugoslavenski zakon nije dozvoljavao da građani koji emigriraju u Izrael imaju dvojno državljanstvo ili zadrže imovinu, te zbog činjenice da je u Ludbregu ostala živjeti samo nekolicina pripadnika jedne židovske porodice, nije imalo smisla obnavljati općinu.

Posljednji znanstveni članak u časopisu je *Knjižnica Varaždinske županije* Siniše Horvata, koji prati razvoj školske knjižnice Prve gimnazije Varaždin od njenog osnutka u 17. stoljeću do suvremenog doba, kao i promjene u njezinom funkcioniranju te stanje i sudbinu njezinog knjižnog fonda. Članak sadrži preglede i tablične prikaze promjena u knjižnom fondu i popise knjižničara od 1870-ih do 2009. godine. Članak zaključuje napomena da je danas u knjižnici više od 15.000 jedinica knjižnične građe dostupno za posudbu i čitanje, te da ona sadrži više od 5.000 jedinica građe starih i rijetkih knjiga, od kojih najstarije potječu iz 16. stoljeća.

Cjelinu *Prilozi* otvara tekst *Značenje i uloga Ivana Krstitelja Lalangua u razvoju primaljstva* Erike Spirić, u kojem autorica iznosi tvrdnju da su zakonodavstvo, broj primalja i briga o roditeljama bez sumnje bili jedan od znakovitih pokazatelja razvojnog stupnja pojedine sredine, pojedinog naroda, pa i čitave epohe. Nakon vrlo sažetog prikaza povijesti primaljstva, autorica se osvrće na stanje primaljstva u Hrvatskoj, ističući da je sve do 18. stoljeća vladalo uvjerenje da primalje mogu biti vještice. Značajan preokret stoga predstavlja zakon o javnom zdravstvu koji je 1770. godine objavila Marija Terezija; njime se regulira rad primalja i uvodi obveza polaganja stručnog ispita. U Hrvatskoj je taj zakon proveo Ivan Krstitelj Lalangue. Lalangue je 1777. izdao knjigu *Brevis de re obstetricia*, priručnik o primaljstvu namijenjen neukim seoskim ženama, 1785. uveo program organiziranja i funkcioniranja rada primalja, tzv. »Nagovorni list«, te 1787. putem gradskog magistrata izdao *Naputak za gradsku primalju*. Autorica iznosi i nekoliko podataka o prvoj licenciranoj primalji u Hrvatskoj, Elizabeti Gärtin.

Sljedeći prilog, *O varaždinskom streljačkom društvu iz 19. stoljeća* Miroslava Klemma, opisuje utemeljenje i rad streljačkog društva u Varaždinu od 1819. godine do prestanka djelovanja krajem 19. stoljeća. Autor navodi da su članovi društva bili ugledni građani, plemići, činovnici i trgovci, koji su se uglavnom služili njemačkim jezikom, te da su pravila društva slična onima u ostalim europskim društvima. Godine 1820. članovi su izgradili streljanu, koja je postala društveno okupljalište s drugim sadržajima (plesna dvorana, vrtuljak...). Ostatak teksta posvećen je prikazu predmeta iz društva koji se čuvaju u varaždinskom muzeju.

Magdalena Lončarić u tekstu *Autograf Samuela Mosingera: Kratka povjest društva dobročinstva u Varaždinu* analizira naslovni rukopis, koji se čuva u gradskom muzeju u Varaždinu. Rukopis je spomen knjiga Varaždinskog društva dobročinstva (kasnije preimenovanog u »Društvo dobrotvornosti«), prvog dobrotvornog društva u Hrvatskoj, a sadrži popis članova utemeljitelja i povijest Društva. Društvu ju je darovao Samuel Mosinger (1804-1872), imućni trgovac židovskog porijekla i jedno vrijeme predsjednik židovske bogoštovne općine u Varaždinu te blagajnik društva od 1851. do smrti. Autorica zatim donosi fizički opis knjige te posebno analizira svaku od tri cjeline knjige: uvod, povijest društva i popis imena 93 utemeljitelja društva. Pritom autorica ističe velik broj žena među utemeljiteljima društva te predstavlja važnost rukopisa kao izvora za istraživanje povijesti bolničke djelatnosti u Varaždinu.

Deset godina djelovanja Gimnazijske školske radionice »Prošlost za budućnost«, tekst iz pera Siniše Horvata, prati djelovanje u naslovu navedene radionice u varaždinskoj Gimnaziji, od školske godine 1999./2000. nadalje. Radionica »Prošlost za budućnost« pod vodstvom prof. Siniše Horvata nastala je u sklopu nastojanja Varaždina da stekne status grada pod zaštitom

UNESCO-a. Zadaci radionice su: 1. upoznavanje i istraživanje prošlosti varaždinske Gimnazije i njene ostavštine, 2. upozoravanje šire javnosti na vrijednost te ostavštine, 3. provođenje mjera i postupaka čuvanja i zaštite te ostavštine, 4. predstavljanje rezultata rada radionice u javnosti, te 5. upozoravanje na potrebu čuvanja kulturno-povijesne baštine uopće. Radionica surađuje s Gradskim muzejom Varaždin, Državnim arhivom u Varaždinu te Knjižnicom i čitaonicom Metel Ožegović. Na kraju teksta autor opisuje rad radionice na obradi gimnazijskih »Izvješća« (1852-1944), rad s »Prirodopisnom zbirkom« Gimnazije, rad s »Fizikalnom zbirkom« te rad s knjižnim fondom Gimnazije.

Cjelina *Grada* sastoji se od samo jednog dokumenta, a to je *Isprava Zagrebačkog kaptola iz 1247. godine*, koju je transkribirala i prevela Karmen Levanić. Radi se o ispravi kojom Zagrebački kaptol, na nalog kralja Bele IV, određuje granice posjeda Farkaša od Zagorja i njihove braće Antuna i Benedikta te daje njihov podroban opis. Uz fizički opis i fotografiju isprave koja se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu nalazi se tekst isprave na latinskom jeziku i prijevod na hrvatski.

Za razliku od prethodnih, cjelina *Razgovori* uz jedan intervju sadrži i uvod, koji započinje kratkim pregledom razvoja usmene povijesti, s osvrtom na njene prednosti, nedostatke i ograničenja, te posebno na njenu ponovnu pojavu u drugoj polovici 20. stoljeća. Nakon toga urednici obrazlažu zašto su odlučili u časopisu objavljivati i intervjue s pojedincima koji su bili sudionici ili svjedoci prošlih događaja i zbivanja u varaždinskom kraju, te s povjesničarima čije je područje istraživanja varaždinska regija. Glavni razlozi za navedene razgovore su očuvanje svjedočanstava od zaborava te poticanje rasprave o smjerovima daljnjeg razvoja historiografije toga prostora.

U ovome broju časopisa nalazi se intervju Ivana Obadića, *Varaždin je 1970-ih mogao postati sveučilišni grad – razgovor s prof. emeritus Franjom Ružom*. Prof. emeritus Ruža rođen je 26. listopada 1931. u Svetom Roku (danas Novo Selo Rok) u Međimurju, doktor je ekonomije, a svoj radni vijek proveo je na Višoj ekonomskoj školi u Varaždinu (od 1974. Fakultet organizacije i informatike), gdje je obnašao dužnosti direktora, a zatim dekana. Dobitnik je više odličja i priznanja za svoj rad. U intervjuu su obrađene teme kao što su pitanje otkuda je krenula inicijativa za osnivanje varaždinske Više ekonomske škole, problemi njezina razvoja i uloge u razvoju grada Varaždina, te u stvaranju preduvjeta za kasnije osnivanje Fakulteta organizacije i informatike. Prof. emeritus Ruža nadalje odgovara na pitanja koja se tiču zbivanja u Višoj ekonomskoj školi u vrijeme Hrvatskog proljeća i nakon njegove propasti, govori o tome koliko je blizu realizacije bio projekt stvaranja Sveučilišta u Varaždinu 1971. godine te objašnjava svoju ulogu u projektu proslave 800. godišnjice prvog spomena grada Varaždina.

Posljednji dio časopisa sadrži prikaze djela vezanih uz varaždinsku regiju, prikaze znanstvenih skupova s varaždinskom tematikom te upute autorima za objavljivanje radova u časopisu.

Časopis *Historia Varasdiensis*, iako usredotočen na geografski usko određeno područje, obuhvaća članke širokog tematskog raspona i interdisciplinarnog karaktera. No, pošto je varaždinski prostor tijekom povijesti nužno stvarao i održavao društvene, ekonomske i kulturne veze s okolnim regijama, uključujući kako Hrvatsku tako i Austriju, Mađarsku, Sloveniju, Rimsko Carstvo itd., časopis nužno razmatra i povijesne prilike Varaždina u srednjoeuropskom kontekstu. Izbor tema i popularno-znanstveni karakter mnogih članaka čini ga pristupačnim većem broju čitatelja, pritom ne gubeći znanstvenu vjerodostojnost. Pojedini članci tematiziraju neke manje poznate osobe, događaje, lokalitete i društvene skupine iz povijesti varaždinske regije, što će, nadajmo se, potaknuti daljnja istraživanja ovoga tipa. Primjenom

modernih znanstvenoistraživačkih metoda članci sadržani u ovom zborniku donose zanimljive nove pojedinosti o ekonomskom, kulturnom i socijalnom razvoju grada Varaždina i njegove okolice. Pionirski karakter časopisa očituje se i u činjenici da cjelovita povijesna sinteza nije izrađena čak ni za grad Zagreb. Stoga se možemo nadati da će *Historia Varasdiensis* postati primjer i inspiracija za izradu sličnih sinteza za sve hrvatske regije.

Boris Blažina

***The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, ed. James Henderson Burns, Cambridge University Press, Cambridge 2010, 808 str.**

Zbornik radova o srednjovjekovnoj političkoj misli, naslovljen *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, koji je uredio John Henderson Burns, *professor emeritus* povijesti političke misli na Londonskom sveučilištu, prvi je put objelodanjen 1988. godine. Od tada pa do 2010. godine ovaj je zbornik doživio sedam izdanja. S razlogom – riječ je o djelu koje nudi opsežan i sveobuhvatan prikaz glavnih tema u proučavanju mnogih oblika i pojavnosti srednjovjekovne političke misli.

Zbornik sadrži ukupno devetnaest poglavlja raspoređenih u pet tematsko-kronoloških cjelina: I. *Foundations* (9-48), II. *Byzantium* (49-80), III. *Beginnings: c. 350-c. 750* (81-154), IV. *Formation: c. 750-c. 1150* (155-338) i V. *Development: c. 1150-c. 1450* (339-648). Ovom, osnovnom dijelu knjige prethodi popis kratica i uvodna studija J. H. Burnsa (1-8), dok nakon korpusa tekstova slijedi urednikov zaključak (649-652). Završnu cjelinu knjige čine kratke biografije često spominjanih povijesnih osoba (653-690), bibliografija (691-778), kazalo osobnih imena (779-790) i kazalo pojmova (791-808).

Prva cjelina, *Foundations* (9-48), počinje tekstom Henryja Chadwicka naslovljenim *Christian Doctrine* (11-20). Chadwick ukratko prikazuje odnos kršćana i vlasti, odnosno stav koji je prvotna kršćanska zajednica zauzela prema pitanjima važnima za državu – pitanjima vlasti, moći, nasilja i rata. Stavovi kršćana prema tim mišljenjima nisu uvijek bili jedinstveni, ali kršćani nikad nisu bili apatični prema političkom životu.

Sljedeći od temelja, važnih za razumijevanje srednjovjekovne političke misli, je nasljedstvo grčko-rimske političke teorije, kojom se John Procopé pozabavio u tekstu *Greek and Roman Political Theory* (21-36). Procopé je naglasak stavio na antičke teorije monarhije – nakon uvodnog razmatranja o stavovima klasične političke misli (Platon, Aristotel, stoici) o pitanjima društvenog ustroja, Procopé prikazuje proces formiranja helenističke slike monarha i njezine transformacije preko rimskog carskog razdoblja do apsolutne monarhije Konstantinove i Julijanove ere, te ukazuje na dužnosti i poziciju monarha od helenizma do protokršćanskog carstva.

Zaključno poglavlje prve cjeline je *Roman Law* (37-47) P. G. Steina. Stein u prvom dijelu članka daje osnovni tijek razvitka rimskog prava – od trenutka dok je još bilo skup nepisanih običaja do trenutka kad je ušlo u barbarske kodekse. U drugom dijelu članka ukratko opisuje Justinijanovu kodifikaciju. Ono što je od rimskog prava, dijelom propisa, a dijelom rasprava pravnih stručnjaka, sačuvano za srednjovjekovno doba, sačuvano je u barbarskim zakonicima i Justinijanovom kodeksu, i tiče se uglavnom privatnog, a ne javnog prava.

Druga cjelina, *Byzantium* (49-80), sadrži samo tekst D. M. Nicola *Byzantine Political Thought* (51-79). Nicol početak bizantske države smješta u vrijeme vladavine Konstantina Velikog,

vrijeme u kojemu su stvoreni trostruki, grčki, rimski i kršćanski, temelji bizantske države. Kršćanska koncepcija stopila se s helenističkim predodžbama o monarhu, a nakon četvrtog stoljeća, smatra Nicol, bizantska se politička teorija nije više razvijala. Teokratska koncepcija Carstva, koje je stvorio Bog, opstala je do pada Konstantinopola, iako u sukobu s političkom realnošću. Nicol deducira političko razmišljanje Bizantinaca iz odnosa cara i Crkve, cara i zakona te uvodnih dijelova carskih dokumenata, a zaključuje prikazom protohelenske političke koncepcije Georgija Gemistosa Pletona, nastale u trenutku raspada poznatih bizantskih ideoloških okvira.

Treća cjelina, *Beginnings: c. 350-c. 750* (81-154), počinje uvodnim, petim poglavljem R. A. Markusa naslovljenim *Introduction: The West* (83-91). Markus kao osnovne pokretače promjena nakon četvrtog stoljeća navodi krizu rimskog svijeta tijekom trećeg stoljeća i germanska naseljavanja, ali osnovni poticaj daljnjem oblikovanju političke misli dao je proces kristijanizacije Carstva, pa su i središnje teme političkog razmišljanja postale drugačije. Kratkim prikazom kasnorimskog svijeta, barbarskih naseljavanja i prosvjetnog sustava u tim turbulentnim vremenima Markus daje uvod u ostatak cjeline.

R. A. Markus je autor i šestog poglavlja, *The Latin Fathers* (92-122). Markus označava dvije kršćanske tradicije koje su formirale političku misao četvrtog i petog stoljeća – jedna je predkonstantinovska tradicija progonjene Crkve, a druga je odgovor na Konstantinovo pokršćavanje. Isprepletanje tih dviju tradicija formiralo je osnovna pitanja toga vremena. Odnos rimske političke strukture i društva u cjelini prema kršćanskoj Crkvi, te stav Crkve prema Carstvu, postali su osnovicom politike u kristijaniziranom Carstvu. Markus analizira tretman tih pitanja u djelima crkvenih otaca – Ambrozija, Ambrozijastera, Augustina i Grgura Velikog.

P. D. King autor je sedmog poglavlja, *The Barbarian Kingdoms* (123-153). Autor se bavi konceptualnim temeljima zapadnoeuropskih kraljevstava koja su izrasla na rimskom teritoriju. Iako su nove tvorevine politička zbilja sa vlastitom, germanskom osnovicom, ipak su ostale unutar postojećih konceptualnih okvira rimskog jedinstva i kršćanstva, pa je i kraljevska vlast u nastajanju dobila opravdanje u poznatim, imperijalnim i vjerskim terminima i odnosima. Autor ističe *gens* kao nužnost razumijevanja barbarske političke stvarnosti, a odriče germanskom korpusu homogenost i jedinstvo identiteta.

Na početku četvrte cjeline, *Formation: c. 750-c. 1150* (155-338), nalazi se osmo, uvodno poglavlje D. E. Luscombea naslovljeno *Introduction: The Formation of Political Thought in the West* (157-173). Luscombe ukratko prikazuje razvoj zbivanja u tom razdoblju, a zatim daje objašnjenja pojmova temeljnih za razumijevanje ovog razdoblja: feudalizma, plemstva, zajednice, kraljevske časti, carstva, odnosa kralja i Crkve, hijerokracije. Na kraju, autor se bavi razvojem političke filozofije, koja je prepoznata kao zasebna disciplina, no djela političke misli kao što je *Policraticus* pojavit će se tek krajem ovog razdoblja, pa političke ideje valja tražiti u teološkim raspravama i biblijskim komentarima, feudalnim običajima i simbolima, itd. Glavnim izvorima političke misli ostali su Stari i Novi Zavjet, Justinijanov zakonik i djela crkvenih otaca, a političko razmišljanje, makar u formi političke teologije ili ekleziologije, formira temelje srednjovjekovne tradicije debate o prirodi vlasti, Crkvi i društvu, te njihovima međusobnim odnosima.

Deveto poglavlje *Government, Law and Society* (174-210) R. Van Caenegema analiza je monarhijskog sustava i feudalizma, koje autor smatra osnovnim tijekomima političke akcije u razdoblju između vremena Karolinga i »renesanse dvanaestog stoljeća«. U prvom dijelu rada Van Caenegem nastoji ocrtati razvoj monarhije, od razgradnje karolinške vlasti tijekom dese-

tog i jedanaestog stoljeća do ponovne izgradnje monarhije i državnog aparata u dvanaestom. Autor zatim definira manorijalni odnos gospodara, nositelja javnih funkcija (porez, pravda, obrana), i njegovih subjekata, te na kraju nastoji razjasniti koncept feudalizma, kojemu kraj smješta u dvanaesto stoljeće, pokazujući kako se, unatoč jasnim sastojcima – gospodar, vazal i feud – sustav razlikuje od zemlje do zemlje i prilagođava najrazličitijim društvenim obrascima, i to zato što je »veza čovjeka sa čovjekom i posjedovanje tuđe zemlje bilo onako temeljno i rašireno u srednjovjekovnoj Europi kako su podložništvo državi i sloboda vlasništva kapitala postali u kasnijim stoljećima.«

Deseto poglavlje, *Kingship and Empire* (211-251), napisala je Janet Nelson, a svoj je rad podijelila na tri osnovne teme: razvoj kraljevske vlasti za Karolinga, ideja Carstva u karolinško doba i karolinško naslijeđe u zapadnofranačkom, anglosasko i anglonormanskom te istočnofranačkom kraljevstvu. Doba između 750. i 1150. doba je učvršćivanja kraljevske vlasti, obilježeno prvo dominacijom franačkog Carstva, a zatim dominacijom država sljednica. Franačko Carstvo ojačalo je tradicionalne elemente barbarskog kraljevstva (*gens*, rat za dominaciju), iz čega je izrasla hegemonistička ideja carstva i cara koji vlada mnogim narodima, ali dugoročno je moć podijeljena na kraljevstva bez gentilnog identiteta i ekonomske podloge u ratovanju. To je dovelo do nove formulacije države kao teritorijalnog i sociološkog entiteta, aristokracija i kralj podijelili su moć i odgovornost, a ideja carstva, bez gentilne podloge, uzdignula se do univerzalnosti.

Sljedeće poglavlje, *Church and Papacy* (252-305), napisao je I. S. Robinson. Robinson u svojem radu detektira osnovne točke razvoja crkvenog i papinskog autoriteta i prikazuje teorijske temelje zahtjevu za dominacijom duhovne vlasti (*sacerdotium*). Počinje s razradom četiriju alegoričnih slika Crkve, koje smatra razvijenim ekleziološkim idejama: slika Crkve kao tijela Kristovog, kao broda, kao nevjeste i kao majke. Piše o *ordo clericorum*, odnosno o ideji »upravitelja Crkve« koji upravljaju cijelim kršćanskim društvom, a zatim o kanonskom pravu i papinskom autoritetu. Teorijsko prvenstvo Crkve u društvu, a pape u Crkvi, djelomično je utemeljeno u kanonskom pravu, a dalje je razrađeno, kroz djela crkvenih teoretičara, u papin *principatus* i *plenitudo potestatis*. Robinson zaključuje razradom teorije o dva mača (maču duhovne i maču svjetovne vlasti) te analizom razvoja crkvene pozicije u sukobu crkvene i svjetovne vlasti.

Dvanaesto poglavlje, *The Twelfth-Century Renaissance* (306-338), napisali su D. E. Luscombe i G. R. Evans. Autori, iako donekle prihvaćaju Haskinsovu tezu o nedostatku prave političke teorije u dvanaestom stoljeću, smatraju da je dvanaesto stoljeće vrijeme u kojemu su prošireni horizonti, a pojavile su se neke nove ideje koje će pružiti podlogu političkoj misli trinaestog stoljeća. Autori zatim analiziraju temeljne odrednice političke misli dvanaestog stoljeća. Prva od njih je veća raznolikost u definiciji društvenih staleža (*orders*) i institucija, zatim moralno i političko naslijeđe Rima te novo doba u proučavanju Biblije, koju su počeli proučavati izvan samostana u potrazi za rješenjima praktičnih pitanja spekulativne teologije, moralne reforme i političke teorije. Osim Biblije, važnu ulogu imali su i crkveni oci. Autori posvećuju pozornost Ivanu od Salisburija, islamskim i židovskim doprinosima političkoj filozofiji, te zapadnjačkom stavu prema prirodnoj filozofiji prije prevođenja Aristotelovih djela.

J. P. Canning napisao je *Introduction: Politics, Institution and Ideas* (341-366), uvodni tekst u zaključnu, petu cjelinu *Development: c. 1150-c. 1450* (339-648). Canning daje presjek političkog konteksta, institucionalnog razvoja i osnovnih ideja političke misli unutar razdoblja

u kojem je definirana ideja države, iako još uvijek u suživotu s teokratskim, hijerokratskim i feudalnim koncepcijama.

Autor četrnaestog poglavlja, *Spiritual and Temporal Powers* (367–423), je J. A. Watt. On se u svom radu bavi debatom o karakteru dualizma dviju vlasti, duhovne i svjetovne, te identificira tri osnovna polja u kojima se kasnosrednjovjekovna teorija dualizma do početka četrnaestog stoljeća kristalizirala u dva modela, hijerokraciju i cezaropapizam, koja su isključivala dualizam dviju autonomnih vlasti. Iako stara definicija dualizma nije posve nestala, Watt smatra da je izgubila na utjecaju. Analizu počinje od papinske definicije odnosa svjetovne i duhovne vlasti, koja pretpostavlja superiornost duhovne vlasti. Papinsku definiciju dviju vlasti koje djeluju u okviru jedinstvenog, korporativno ustrojenog društva kršćana, u pitanje su doveli zastupnici svjetovne supremacije – s jedne strane, oni koji su zastupali alternativni pogled na odnos papinstva i Carstva, a s druge strane oni koji su zastupali politički autoritet nacionalnih kraljevstava. Watt svaki od ta tri stava prema odnosu svjetovne i crkvene vlasti zasebno analizira.

Petnaesto poglavlje, *Law* (424–476), podijeljeno je na dva dijela. Prvi dio, *Law, Legislative Authority, and Theories of Government* (424–453) napisao je K. Pennington. Prva tema kojom se bavi je odnos zakona i vladareve volje, koji pravnici nastoje riješiti u okvirima višestrukih (germanskih, rimskih, kršćanskih) tradicija na kojima se temelji kraljevska vlast. Pennington zatim analizira vladarev suverenitet, odnosno razvoj pravne definicije vladareva suvereniteta i ograničenja tog suvereniteta, ponovno u okvirima višestruke tradicije i, naravno, Crkve. Ta pitanja zapravo otvaraju pitanje teorija vlasti, pa se autor u nastavku bavi korporativnom teorijom, zastupništvom i idejama o mješovitom ustroju vlasti koje potječu od Aristotela i teorijama izbora.

Drugi dio, *Law, Sovereignty and Corporation Theory, 1300 – 1450* (454–476) napisao je J. P. Canning. U svom se tekstu on koncentrira na juristički doprinos razvoju političke misli tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća, razdoblja u kojemu se pojavila škola komentatora kao kulminacija srednjovjekovne svjetovne pravne znanosti. Pravnici su nastavili razvijati ideju odnosa između pozitivnih zakona i općega normativnog okvira u kojemu su vidjeli cjelinu zakona i vlasti – dakle, odnosa između volje zakonodavca i božanskog, prirodnog i običajnog prava (*ius gentium*). Osim toga, pravnici su razvili teorijske odgovore na suvremenu zbilju teritorijalnih država u nastanku – s jedne strane kraljevstava, s druge strane gradova i komuna. U sklopu razvitka ideje države je i pravnički doprinos korporativnoj teoriji.

U šesnaestom poglavlju, *Government* (477–519), autor Jean Dunbabin ograničio se na komparativni prikaz raznih teoretskih i praktičnih aspekata vlasti u Francuskoj i Engleskoj. Prvo se bavi pitanjem države – iako su se u ovom razdoblju dva aparata vlasti sustavno birokratizirala, terminološki okviri poimanja nove zbilje još su uvijek siromašni. Sljedeća Dunbabinova tema je kraljevska vlast (*kingship*), a autor analizira teoretske pristupe pojmu kraljevske vlasti, njihove praktične provedbe te tiraniju i pitanje otpora lošem vladaru. Na kraju, autor se bavi kraljevstvima, odnosno razvojem teoretskog poimanja kraljevstva. Prvo pitanje kraljevstva sagledava kroz prizmu razvoja ideje o kruni, odnosno monarhiji odvojenoj od osobe vladara, zatim kroz odnos kralja i njegovog savjetodavnog vijeća i kroz utjecaj tog vijeća na politiku, pa kroz pitanje odnosa kralja i zakona, te na kraju kroz odnos kralja i običaja (*custom*).

Sedamnaesto poglavlje, *Community* (520–587), također je podijeljeno na dva dijela. Prvi dio, *Community, Counsel and Representation* (520–572) napisala je Jeannine Quillet. Ona smatra kako se tek od nedavno pravo, etiku i politiku počelo proučavati odvojeno, dok srednji vijek takve podjele nije poznavao. Srednjovjekovni mislioci su društveno-političku sferu vidjeli

kao cjelinu, pa je i sadržaj nekih pojmova kao što su zastupništvo (*representation*), vijeće (*council*), ili državno ustrojstvo (*constitution*) temeljito drugačiji, u odnosu na svoj kasniji, moderni smisao. Osnovna premisa u proučavanju teorijskih i praktičnih inkarnacija tih pojmova jest središnji položaj ideje pravde i sudbenih funkcija u srednjovjekovnom društvu. Zajednica (*community*) kao pojam obuhvaća i vladare i one kojima se vlada, a koncepti vijeća i zastupništva razvili su se u kontekstu pravosuđa, te su ograničeni ustrojbenim oblicima koji obuhvaćaju cijelo društvo. Pojmovi zajednice, vijeća i zastupništva odražavaju organski pogled na društvo. Quillet u svom članku prvo razmatra zajednicu i daje pregled doktrinalne dimenzije pitanja zajednice, naglašavajući ulogu otkrića Aristotela. Smatra kako je zajednica oblik društvenog ustroja kojim članovi zajednice izbjegavaju vlast svjetovnog ili crkvenog gospodara, te tako dolaze do vlasti sami nad sobom. Autorica zatim prilazi pitanju savjeta (*counsel*) i vijeća (*council*), analizirajući prvo termine semantički, te daje kratak pregled stavova srednjovjekovnih teoretičara o tim pravnim institucijama. Na kraju, Quillet se bavi pitanjima zastupništva (*representation*) i prijenosa ovlasti (*delegation*). Zastupništvo svoj izvor ima u rimskom pravu, a daljnji razvoj doživjelo je u okviru kanonskoga prava, a autorica naglašava probleme jednoglasnosti odnosno većine. Tek je s Marsilijem iz Padove pitanje reprezentacije zauzelo važno mjesto u političkoj misli, a osim Marsilijevih doprinosa, autorica se bavi i drugim misliocima (Ockham, Nikola iz Oresmea, Nikola Kuzanski).

Drugi dio sedamnaestog poglavlja, pod naslovom *The Conciliar Movement (573-587)*, napisao je Antony Black. Nakon objašnjenja okolnosti, aktera i tijeka zbivanja koncilijarnog pokreta u kasnom četrnaestom i ranom petnaestom stoljeću, autor analizira pitanja zastupništva (*representation*) i izvora suvereniteta u Crkvi i teorije koje su razvijene tijekom rasprava o tim pitanjima (Gerson, Langenstein, Marsilije iz Padove, Zabarella, Nicholas de Tudeschis, D'Ailly, Juan de Segovia, Nikola Kuzanski). Koncilijaristi su, zaključuje Black, unatoč svojoj klerikalnoj zatvorenosti, znatno doprinijeli razvitku konstitucionalizma sustavnim razvijanjem argumenata u korist zastupničke vlasti i argumenata u korist prava zajednice da svrgne lošeg vladara, te time postali presedanom i inspiracijom političkim teoretičarima šesnaestog i sedamnaestog stoljeća.

Osamnaestom poglavlju, *The Individual and Society (588-606)*, autor je također Antony Black. U njemu Black ocrta osnovni odnos pojedinca i društva, nastojeći odrediti položaj pojedinca u društvu, te njegovu samostalnost odnosno podređenost zajednici. Autor analizira postojeće društvene grupe, mentalitet te skolastičku i pravnu misao o odnosu pojedinca i društva. Unatoč uobičajenoj predodžbi o srednjem vijeku kao dobu ovisnosti pojedinca i njegove čvrste uklopljenosti u jednu zajednicu, autor smatra kako srednji vijek nije razdoblje jedinstvenog, sveobuhvatnog »društva«, nego doba podijeljenosti na mnogo različitih grupa. Pojedinac, svojom ili tuđom voljom, pripada mnogim grupacijama (univerzalna Crkva, lokalna Crkva, kraljevstvo, grad, selo, bratovština, ceh, itd.), pa su njegove društvene veze i odnos prema autoritetu u skladu s time. Iako je osjećaj pripadnosti različitim društvenim zajednicama pretezo nad individualnim, postojao je uobičajeni legalni i ekonomski individualizam u svim društvenim slojevima, a u pismenoj višoj klasi i snažan osjećaj individualne posebnosti.

U posljednjem, devetnaestom poglavlju *Property and Poverty (607-648)* Janet Coleman razmatra srednjovjekovne pojmove o vlasništvu i njihov razvoj, utjecaj rimskog, običajnog i kanonskog prava na pojmove vlasništva, zatim pojam siromaštva i promjenu stava prema siromaštvu i reformskim pokretima, te analizira srednjovjekovne rasprave o pitanjima vlasništva

i siromaštva (Toma Akvinski, franjevci, papa Ivan XXII., sveučilište, Ockham, Marsilije iz Padove, FitzRalph, Wyclif).

Urednik je u kratkom zaključku (649-652) objasnio zašto je kronološki raspon ograničen sredinom 15. stoljeća – unatoč nepraktičnosti i nevjerodostojnosti takvih ograničenja, ipak negdje u sredinu petnaestog stoljeća možemo smjestiti odlučujuću promjenu u osnovnim oblicima političkog mišljenja.

Intelektualna širina tema obrađenih u ovom zborniku zrcali širinu zahvata srednjovjekovnog interesa za političko, i postavlja osnovne markere unutar kojih se taj interes kreće i razvija. Ukupno osamnaest autora u svojim je prilozima postavilo pitanja prirode autoriteta i vlasti, pravde i vlasništva, problema legitimacije, vjernosti i otpora vlasti, značaja i svrhe prava, te uloge običaja u održavanju društvenog ustroja. Radovi skupljeni u ovom zborniku pokazuju smisao i društveni kontekst pojma političnosti unutar srednjovjekovnih misaonih okvira – okvira u kojima politika i političnost tek postaju izdvojene teme. Autori utvrđuju osnovne smjerove kojima je srednjovjekovna političnost krenula, te detektiraju autohtona srednjovjekovna politička rješenja, njihove uzore i njihove posljedice. Smještaju političko razmišljanje srednjeg vijeka u zbiljski kontekst svijeta srednjovjekovlja, opisuju domet političkog mišljenja i daju mu pravu poziciju i težinu u kontekstu duhovnih strujanja toga vremena. Glavni je naglasak stavljen na europski katolički Zapad, u tolikoj mjeri da je možda i u naslovu trebalo istaknuti kako je riječ o povijesti zapadnjačke političke misli. Iz te je pozicije sagledan i utjecaj što su ga na politička razmišljanja Zapada imala bizantska, židovska i islamska pitanja i rješenja.

Ova uistinu opsežna i vrijedna knjiga važan je prinos proučavanju društvenog razvoja tijekom srednjega vijeka, a kao skupno djelo uglednih istraživača svakako će ostati temelj proučavanju razvoja i uloge političkog razmišljanja u srednjem vijeku.

Marko Radić

Mitski zbornik, urednice Suzana Marjanić i Ines Prica, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Scarabeus naklada, Zagreb 2010, 574 str.

Mitski zbornik predstavlja zbir znanstvenih radova iz etnologije i srodnih znanosti prvi puta izloženih na znanstvenom skupu Hrvatskog etnološkog društva »Stanje i tendencije mitoloških istraživanja danas«, održanoga 2007. u Zagrebu. Ove radove nadopunjuju članci domaćih i inozemnih stručnjaka za razna područja mitoloških istraživanja. Heterogene tematike i konceptualne strukture, te interdisciplinarnog karaktera, *Mitski zbornik* prvo je djelo hrvatske etnografije koje je u cijelosti posvećeno mitološkoj tematici. Zbornik zadire u područja kao što su indoeuropska, kršćanska i (pra)slavenska mitologija, interakcija između kršćanstva, predkršćanskih mitologija i stranih mitologija s kojima se moderno društvo susreće kroz proces globalizacije, moderni pokušaji rekonstrukcije drevnih mitova, istraživanje uloge mita u suvremenoj svakodnevici, odnos književnosti i mita, medijski utjecaj na mitove o anarhizmu, naciji, obiteljskom životu itd.

Nakon uvoda urednica Suzane Marjanić i Ines Prica, u kojemu je ukratko opisana geneza zbornika te ocrtan sadržaj svakog od članaka, slijede trideset i tri znanstvena rada koji su podijeljeni u deset tematskih cjelina, to jest poglavlja. Kao cilj zbornika ističe se namjera ocrtanja stanja i tendencija mitoloških istraživanja danas, prvenstveno u hrvatskim okvirima, te njegove

moguće uloge kao protežne strukture otpora prema danas ukorijenjenoj ciničnoj politici moći koju provode vlasti diljem svijeta.

U prvoj tematskoj cjelini, *Mitske re/konstrukcije i re/interpretacije*, mogu se uočiti dva glavna pravca mitoloških istraživanja u hrvatskoj folkloristici i etnologiji: panteonske rekonstrukcije pretkršćanske religije u hrvatskim krajevima, te istraživanje tzv. mitske niže demonologije (proučavanje mitskih bića nižeg reda, kao npr. vampira, vještica, vila itd.).

Prvi članak unutar ove cjeline, *Važnost prapovijesti indoeuropskih struktura za indoeuropska istraživanja* autorice Emily Lyle, ima za cilj upozoriti istraživače indoeuropske mitologije da nije potrebno biti zarobljen unutar paradigme koju je prije više od pola stoljeća uspostavio Georges Dumézil. Dumézilovu istraživačku paradigmu utemeljenu na tripartitnoj strukturi (sveto, tjelesna snaga i napredak/plodnost) u indoeuropskim izvorima autorica karakterizira kao »ni točnu ni netočnu, već pristranu«, te iznosi moguće alternativne interpretacije. Ipak, autorica naglašava da je Dumézilov koncept organizacije bogova kao odraza ljudske organizacije valjan i ključan za bilo kakva buduća revidiranja semantike mita u svjetlu novih spoznaja.

Sljedeći članak, *U susret drugoj mitologiji. Porod od tmine: Jokastine kćeri i unuke*, koji potpisuje Ivan Lozica, razmatra stanje i raznolike tendencije mitoloških istraživanja u hrvatskoj znanosti, podsjećajući pritom na zapostavljena tzv. niža bića mitskih predaja, koja su, za razliku od poganskih bogova, još živa u folklornom procesu (i stoga ih je moguće istraživati u suvremenoj svakodnevnici). Autor ukratko prikazuje odnos između kršćanstva i pretkršćanske vjere, koja dolaskom mnogo rigidnijeg monoteističkog sustava, biva poistovjećena s mitologijom (nasuprot kršćanskoj religiji). U članku se također razmatra mogućnost rekonstrukcije specifično hrvatskoga mita, pri čemu autor napominje da se uslijed nedostatka izvora takva rekonstrukcija može provesti samo komparativno, zbog čega postoji opasnost jednoznačnog zamjenjivanja južnoslavenskih alopersonaža istočnoslavenskima.

Članci *Sveti trokut zagrebački* Vitomira Belaja i *Mogući utjecaji praslavenske mitske predodžbe na tradicijske elemente u Stupniku kraj Zagreba* Mirele Hrovatin mogu se okarakterizirati kao studije-slučajevi. Belajev članak pokušava rekonstruirati slavenski mit na teritoriju Hrvatske i Bosne i Hercegovine pomoću toponima koji su prostorno raspoređeni po shemi trokuta, pri čemu je svaka točka posvećena jednom od triju vrhovnih božanstava (Perun, Veles, Mokoš/Živa). Osim toga, članak prikazuje studije-slučajeve istraživanja slavenskih mitova na području Zagreba i okolice. Mirela Hrovatin ograničava svoje istraživanje na tradicionalnu kulturu na području naselja Stupnik kraj Zagreba. Autorica nastoji komparativnom metodom potvrditi elemente kulture na koje je mogao utjecati praslavenski sustav vjerovanja i svjetonazora, uočavajući da su se spomenuti elementi nadopunjavali i egzistirali i na sinkronijskoj i na dijakronijskoj liniji, te da im se usred prihvaćanja uvijek novih objašnjenja i simbolike značenjski izgubio gotovo svaki trag.

Drugo poglavlje zbornika, *Mitska bića i predodžbe*, ocrtava stanje istraživanja tzv. niže demonologije, ističući da se problemu nadnaravnih bića sve više pristupa iz perspektive današnjeg stanja na terenu, pri čemu se preispituju i vjerovanja živih ljudi, te način na koji ljudske zajednice stalno (re)kreiraju nadnaravno (nasuprot prijašnjem fokusu na iskustvo nadnaravnoga u zapisanim svjedočanstvima). Ovaj je problem detaljnije razrađen u radu *Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici* Luke Šeša, koji također iznosi kratak pregled razvoja i smjerova etnološko-folklorističkih istraživanja u Hrvatskoj od njihovih početaka u okviru *Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1888. do danas.

Zatim slijedi »*Ni o drvo, ni o kamen...«*. *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, rad iz pera Ljiljane Marks. Autorica razmatra spomenute formule s jedne strane kao relativno čvrste strukture, a s druge nudi i njihovu moguću interpretaciju i razumijevanje kao bajanje ili zaklinjanje, odnosno usmenoknjiževne oblike kojima su moć i praktični učinak sadržani već u njihovu izričaju, u samim riječima. Usto autorica predstavlja shvaćanje vještica kao bića koja istovremeno postoje i u ovostranome (materijalnom) i onostranome (mitskom) svijetu.

Tematikom vještica bavi se i rad Suzane Marjanić, *Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticiarstva i šamanizma*. On pokušava interpretirati vještije zoopsihonavigacije u svjetovima hrvatskih predaja kao moguće aspekte šamanske tehnike ekstaze i transa. Nakon detaljnog razmatranja i uspoređivanja dodirnih točaka šamanizma i vješticiarstva (astralni let, elementi psihoanalitike i psihologije, međusobne borbe vještica odnosno šamana – agon, svjetlosni antisacrum, simbolika štapa/metle, životinje povezane sa šamanima/vješticama), autorica upozorava da se tu radi o *mogućim* dodirima, jer su u pitanju dva *različita* ekstatička kulta.

Poglavlje zatvara *Od Lilit do more*, članak koji potpisuje Tamara Jurkić Sviben. Pored skiciranja postepene preobrazbe sumerske božice noći i ambivalentne mitske zavodnice Lilit u lilitске likove među koje spadaju i *more* iz hrvatske mitologije, autorica predstavlja Lilit kao simbol svega onoga što muškarac nije mogao razumjeti ili savladati, antitezu razuma koji *kroti* prirodu, što je povezano sa prestankom matrijarhata, pojavom metala i dobom ratnika.

Treće poglavlje zbornika, *Biblijski i kršćanski mit*, bavi se prvenstveno fenomenom mijenjanja i stapanja kršćanskih vjerovanja i mitova sa pretkršćanskima. Tako *Polisemizacija imena starozavjetnih nemani (Rasijecanje Rahaba i poigravanje Levijatanom)*, članak autorice Mirande Levanat-Peričić, istražuje biblijsku neman Rahab i odnos te nemani prema Levijatanu, odbacujući pritom poistovjećivanje spomenutih nemani. Potkrepljujući svoje tvrdnje s nekoliko primjera desakralizacije i/ili demonizacije »stranih« bogova, autorica tumači kako je Rahab postepeno iz ugaritskoga boga mora postao prvo hebrejska morska neman, pa zatim toponim i na kraju personifikacija Egipta. Autorica zatim razlučuje Rahaba i Levijatana, naglašavajući kako Rahab, za razliku od Levijatana, u *Starom zavjetu* nije smatran božjim stvorenjem, te da je stoga možda preuzet iz kakve druge religijske tradicije. Zaključuje da Rahab i Levijatan nisu istoznačnice, već višeznačnice, jer dijele isti arhetipski obrazac.

S druge strane *Mitološki prepleti. Od Epone do Martina, od Samaina do Martinja*, rad iz pera Antonije Zaradije Kiš, proučava nastanak kulta i ikonografije sv. Martina, koji je obilježila sinteza kršćanskog pravovjerja, pretkršćanskih tradicija (dionizije, saturnalijske, martinalijske) i drevnih mitologija (keltska, grčka, rimska). U radu je objašnjeno kako je nastao paradoks kršćanskog blagdana koji slavi ideje i pojave koje kršćanstvo smatra grijehom. Sjećanjem na »zlatno doba« jednakosti te svojim (barem trenutnim) rušenjem društvenih barijera među ljudima, martinje dobiva svezremenski karakter. Profanizacijom svetoga potvrđuje se paradoks zbiljnosti.

Četvrto poglavlje, *Književnost i mit*, sastoji se od tematski i konceptualno vrlo raznolikih članaka, a otvara ga studija Vesne Mojsove-Čepiševske, *Zašto se najčešće povampiruje muškarac? (u pripovijetci Vampir Petrea M. Andrejevskog)*. U njoj autorica, nakon kratkog prikaza madeonskih folklornih predaja o vampirima i tumačenja vampira kao nemiromirne duše, nastoji razriješiti dilemu iz naslova. Autorica zatim izlaže interpretaciju Luce Irigaray, prema kojoj se žensko tijelo može shvatiti kao donji sloj pohote, koji je neizrečen, čak i odvojen od samog

tijela. Stoga, pošto se pohota poklapa s atributima ženskosti i majčinstva, autorica smatra samo po sebi razumljivim da se gotovo uvijek povampiruje muškarac.

Sljedeći članak ovoga poglavlja, »*Big Brother*«. *Od simulacije prema suvremenom mitu (čitajući/gledajući dramu Hodnik Matjaža Zupančiča)*, koji potpisuje Ivan Majić, nastoji na primjeru Zupančičeve gotovo proročanske drame prikazati kako moderni *reality show* nastoji simulirati onaj autoritet koji je nekada vraću jamčio gotovo božansku snagu i mitološku povezanost s onostranim. Pritom suvremeni gledatelj *realityja* sudjeluje u inscenaciji i simulaciji zbilje koja uspostavlja prikrivenu nostalgiju za prvotnim mitovima preživljavanja, opstanka, autentičnog, iskonskog »golog« života iščezlog u modernom društvu, te u stvaranju hiperrealnosti (»stvarnijeg od stvarnoga«). Autor pritom ističe da je *reality show* antiteza svoje žanrovske preteče – dokumentarnog filma. Naime, kroz *reality show* masovni mediji, zbog činjenice da publici ne dopuštaju *odgovor*, proizvode *ne-komunikaciju*, što je osnova sustava društvenog nadzora i moći.

Jelka Vince Pallua u svom radu *U vilinsko-pastirskom kolu mitske Arcadiae slavicae. Držić na putu prema etnologiji* nastoji argumentirano prikazati pionirski karakter Držićevih djela, koja je moguće interpretirati ne samo kao književno-filozofski opus, nego i kao zbir mitskih elemenata koji čine zamišljenu mitsku slavensku Arkadiju, odnosno mitsku Dubravu. Držić u svojim djelima kao *insider* vjerno dokumentira dubrovačku svakodnevicu i mentalitet, pa je stoga njegovo djelo važan izvor za istraživanje povijesno-etnoloških odnosa stanovništva Dubrovnika i okolnih sela. Osim toga, djelo je prenašanjem narodnog izričaja vrijedno i kao lingvistički izvor. Specifično je za Držića da je on, dok su svi njegovi suvremenici »pobenavili« za grčko-rimskom mitologijom, stvarao vlastitu, »slovinsku« mitologiju, *Arcadiu slavicu* koju, čine vile i izmišljeni slavenski bogovi.

(*Paralanti*)mitološka pred/post-napisanost Harmsove i Kafkine fikcionalne teksture apsurdna, članak koji potpisuje Anica Vlašić-Anić, nastoji objasniti kako je razgradnja »građansko-civilizacijskih mitova industrijskog napretka i zdravog razuma«, ispitana na modelu Kafkine i Harmsove književnosti, procedura u kojoj moramo biti spremni žrtvovati nešto od »komforne dekonstrukcije« mita kao (tuđe) lažne svijesti. Naime, između racionalnosti i iracionalnosti, koje »zdrav razum« stvara kao spremnik drugosti, stoji treći pojam, *aracionalnost* ili »bitka sa smislovima« koja putem Kafkinog »suvremenog mitotvorstva« i Harmsovog »pseudo/para/antimitotvorstva« stvara jedinstven zbir književnih, kulturnih i civilizacijskih prototekstova. Autorica zaključuje da »mitologije smisla«, kao »svake konvencije racionalno-logična oblikovanja, određenja i poimanja, književnih, umjetničkih, kulturnih i civilizacijskih tekstova uopće«, možemo dekonstruirati samo ako prethodno priznamo »mitske pretke« vlastitoga kognitivnoga polazišta.

Ovo poglavlje zaključuje *Savremeno čitanje mita u umetnosti. Interdisciplinarni istraživački projekat Mit kao sudbina*, rad autorice Sunčice Milosavljević. Cilj teksta je predstaviti istraživački projekt »Mit kao sudbina« (2006.-2010.) kao primjer interdisciplinarnе suradnje dramskih umjetnika, antropologa, etnologa, komparatista, teoretičara kulture i drugih istraživača na analizi i interpretaciji mitskog nasljeđa. Projekt je nastojao proniknuti u *mehanizme* stvaranja i upotrebe mitova u nastajanju suvremene povijesti naroda na Zapadnom Balkanu. Tri glavne tematske cjeline koje je projekt proučavao su stereotipizacija žene u društvu koje zadržava patrijarhalne oblike, eskapizam kao manira kulturnog i povijesnog ponašanja, te demonizacija urbane civilizacije u svrhu održavanja postojećeg (konzervativnog i opresivnog) poretka. Mit je predstavljen kao paradigma, općepoznata priča koja u svom najstarijem zapisanom obliku

više ne podliježe preispitivanju, logičan izbor za osobno i kolektivno određenje u suvremenom svijetu (a time i pogodan za iracionalnu povijesnu argumentaciju).

Peto poglavlje, *Ljubavni, obiteljski i mitovi o djetinjstvu*, oslanja se na djelo R. Barthesa, koji je koncept mita potpuno izvukao iz njegova tradicionalnog značenja, proširivši njegov analitički domet na cjelokupnost kulture i ljudske egzistencije. Drugim riječima, smatrao je da je mit sve ono što pretvara misao u formu.

Poglavlje započinje s člankom Jelene Marković, *Osobni mit, mit o djetinjstvu i obiteljski mit u usmenom narativnom diskursu?*, u kojem autorica napominje da uporaba termina »osobni/obiteljski mit« nailazi na sve veće kritike u disciplinama koje ih koriste. Stoga njezin članak nastoji problematizirati prvenstveno koncepte koji se koriste u spomenutim diskursima, a ne toliko sam diskurs, njegove metodološke postupke i rezultate, a sve u cilju pokušaja odgovora na pitanje: postoji li osobni mit, mit o djetinjstvu, obiteljski mit u oblicima pričanja o životu o svakodnevicu? Nakon osvrta na poimanje osobnih mitova u psihoterapiji i psihologiji, te konstruiranja »osobnog mita«, autorica razmatra primjenjivost »osobnih/obiteljskih mitova« kao kognitivnih struktura koje organiziraju iskustvo i reguliraju akcije. Tako spomenuti mitovi postaju neka vrst spremnika iskrivljene i idealizirane realnosti, te imaju funkciju socijaliziranja pojedinca u određenoj društvenoj sredini. Do sličnih zaključaka dolazi i *Obiteljska fotografija. Između mita o idealnoj obitelji i proživljene stvarnosti*, rad iz pera Melanije Belaj. Pozivajući se na Sontagove i Barthesove interpretacije fotografije kao dokaza autentičnosti stvarnosti prošlih događaja i materijalne poveznice s njima, te interpretacije fotografije kao savršenog sredstva reprodukcije koje izranja iz prošlosti da bi stimuliralo i intenziviralo sadašnjost, Belaj zaključuje da obiteljska fotografija ima funkciju poveznice osobnoga sjećanja i društvene povijesti, te ovjekovječivanja obiteljskih mitova koji predstavljaju općeprihvaćene slike obitelji unutar društva. Time se fotografija nalazi u prostoru kontradikcije između mita idealne obitelji i proživljene stvarnosti obiteljskoga života.

Treći i posljednji članak ovoga poglavlja, *Elipsa ljubavnog mita u tradicijskoj praksi*, napisala je Tea Škokić. Pozivajući se na definiciju mita prema Ricoeuru (mit je velika priča utemeljiteljica koja odgovara na pitanje kako je sve počelo, tjera nas na razmišljanja o podrijetlu te tematizira dobro i zlo diferencijacijom i propitivanjem načina kako se s njima nosimo), autorica pokušava pokazati održivost mita na primjeru ljubavnih i seksualnih ponašanja u pučkoj (katoličkoj) tradicijskoj naraciji i praksi. Analizirajući izvore, autorica zaključuje da odnos prema ljubavi i seksualnosti ukazuje na sinkretizam kršćanskih i pretkršćanskih elemenata, gotovo na nužnost *poganskih* detalja, za koje većina ljudi ne zna kamo pripadaju i zašto ih izvode. Zbog kršćanskog shvaćanja da su ljubav i seksualnost, premda opasni i često nemoralni, dio prirode te nužni pokretači svakog novog ciklusa, pretkršćanska tradicija je na neki način oslobođena od osjećaja grešnosti koju podrazumijeva moralna dimenzija kršćanstva.

Šesto poglavlje, *Kulturna prizemljenja mita*, nastoji podsjetiti čitatelja da se mit ne razvija i preoblikuje samo u »prirodnom« ili folklorističkom smislu, već i u svojstvu pragmatike, postajući putem iskrivljavanja, hibridizacije, pa čak i izravne falsifikacije, nosećom pričom socijalnog i kulturnog trenutka.

Poglavlje otvara studija Zorana Čiče *Odras fenomen »Bosanske doline piramida« u usmenonjžiževnom žanru vica*. Iz fenomenološke perspektive autor promatra osebujnu kulturnu pojavu, Osmanagićev pronalazak »Doline piramida« kod Visokog 2006, koja sadrži kulturnoantropološke odnosno etnološke aspekte. Nakon opisa osnovnih Osmanagićevih postavki i definiranja pojma »vic«, autor analizira kulturne aluzije mnoštva viceva koji su nastali na tu temu.

Autor smatra da su ti vicevi uglavnom izgrađeni na projekciji nezaobilaznih i problematičnih tema koje tište građane Bosne i Hercegovine u sadašnjosti, u daleku prošlost. Pretjerivanje u evaluaciji vlastitoga pritom proizlazi iz neimaštine i želje za brzom zaradom. Osim toga, neki vicevi motiv piramide koriste za interpretaciju odnosno reinterpetaciju nekih slika iz raznih domena suvremenosti, istovremeno ih bojeći svojim humorističkim i kritičkim komentarom.

Sljedeći članak, *Regressus ad inferos. Sićušni rudar i mitologija kao interpretacija podzemnog radnog habitata*, koji potpisuje Andrea Matošević, daje povijesni pregled i analizu mitova o rudarima i njihovom ulasku u podzemni svijet rudnika. U predindustrijskim se društvima ulazak u rudnik smatralo uznemiravanjem utrobe Majke Zemlje, što je odraz napuštanja čovjekovog prirodnog habitata i ulaska u nepoznatu i nepredvidivu okolinu. Taj mentalitet će postepeno biti zamijenjen razvojem masovne industrijske proizvodnje, čija je osnovna značajka što veća eksploatacija rude nauštrb radnika i njegova habitata znanstveno organiziranim radom. Nadalje, autor smatra da je proces kojeg naziva »ideološka kolonizacija jame« ovladao radnikovim vremenom i ritmom rada, rudnik shvaćao kao inertnu materiju direktno pretvorivu u zaradu i tako ukinuo komunikaciju rudara i rudnika. U pozadini ove promjene krije se, dakako, mit o superiornosti ideologije nad prirodom.

»Zagreb u zagrljaju zmajeva«. *Percepcija i recepcija istočnjačkih mitoloških likova u Hrvatskoj*, rad Koraljke Kuzman Šlogar, razmatra utjecaj i prihvaćanja *Feng shui*a, drevnog kineskog umijeća usklađivanja čovjekova života sa silama kozmosa i zakonima prirode, na hrvatsku kulturu u razdoblju od prijelaza tisućljeća nadalje. *Feng shui* je prerastao originalne okvire i postao jedan od najpopularnijih proizvoda globalnog kulturnog tržišta kulture, a u Hrvatskoj mu od 2003. ubrzano raste popularnost. Uzevši u obzir činjenicu da je percepcija dijelom i kulturalno određena, članak istražuje adaptaciju istočnjačkih simbola i mijenjanje njihovog značenja uslijed ispreplitanja »zapadne« i »istočne« kulture. Kao način izražavanja težnje k ponovnom pobuđivanju duhovnosti i postizanju ekološke ravnoteže, *Feng shui* je pojačao senzibilitet ljudi prema okolini i podsjetio na važnost nekih tradicijskih vrijednosti i praksi pridonijevši njihovoj revitalizaciji.

Posljednji članak ovoga poglavlja je tekst *Kamo idu hrvatske zvijezde?*, a autor je Jadran Kale. Predmet njegovog istraživanja je katasterizacija vladara, mitova i ideologija, pri čemu je katasterizacija definirana kao zvjezdana apoteoza, u grčkoj mitologiji trenutak junakove smrti u kojem se lik prenosi među zvijezde. Nakon povijesnog pregleda katasterizacije, autor sagledava nekoliko novijih tendencija hrvatske astronomije da sebi približe daleke objekte nebeskoga poretka. Na kraju iznosi kritiku pokušaja rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora temeljenih na orijentacijskom modelu interpretacije krajolika Andreja Pleterskog (usp. članak *Sveti trokut zagrebački* Vitomira Belaja) ili astronomskoj rekonstrukciji orijentacije predromaničkih crkava Mladena Pejakovića.

Sedmo poglavlje zbornika, *Mit, utopija i anarhizam* nastoji objasniti osnove anarhizma kao političke teorije i prakse, te njihovo stereotipiziranje i represiju. *Anarhizam i anarhija kao teorijsko-praktički izvid u drugačiji svijet*, članak Ankice Čakardić koji otvara ovo poglavlje, pokušava domisliti položaj anarhizma i anarhije kao teorije i prakse, njihovu smještenost u kontekstu europsko-svjetske, ali i lokalno-hrvatske situacije, te prati nekolicinu tematskih supstrata na osnovu kojih autorica kreira nosive teorijsko-praktičke domete anarhizma i anarhije. Nakon izlaganja o anarhističkoj teoriji društvenog ugovora i nedostacima klasične teorije istog, autorica objašnjava razlike anarhizma i liberalizma, brani anarhistička nastojanja od uobičajenih diskreditiranja kao vida idealizma, te izlaže ciljeve anarhističkih protesta, zagovarajući di-

rektnu akciju umjesto parlamentarne borbe. Na kraju članka autorica ostavlja otvorena pitanja da li je anarhizam uopće moguće karakterizirati kao pokret, te čemu vodi podjela pokreta na različite anarhističke podgrupe anarhizma?

Za razliku od toga, članak *Mitovi o anarhizmu*, koji potpisuje Juraj Katalenac, fokusiran je prije svega na dekonstrukciju i interpretaciju mitova o anarhizmu, kojima je zajedničko to što nastoje delegitimirati tu političku ideologiju. Nakon definiranja anarhizma kao protivljenja državi kao političkom poretku i kapitalizmu kao ekonomskom, te želju za oslobođenjem od svih represivnih institucija, autor upozorava na negativne konotacije koje je riječ »anarhija« stekla u svakodnevnome govoru. Nadalje piše o dvije škole anarhizma, »individualističkoj« i »socijalnoj«, identificirajući se s potonjom. Autor zatim objašnjava razlike između marksizma i anarhizma, te dekonstruira stereotipe anarhizma kao zagovornika utopije i kaosa, njegove redukcije na romantičarski ideal, te ideje da za uspostavu anarhističkog društva treba *osobna* spoznajna evolucija *svakog* pojedinca. Naposljetku, autor diferencira anarhizam od terorizma, anarho-punk supkulture i Black Blocka, ističući kako anarhizam treba promovirati pomoću edukacije, organizacije i agitacije.

Osmo poglavlje naslovljeno je *Etnomitovi i mitomoteri*, a cilj mu je razotkriti oportunist i dezorijentirajuće svojstvo kulturalnoteorijske pretpostavke da su mitovi o etničkom podrijetlu rezultat tobožnje obnevidjelosti Drugog spram vlastite »konstruiranosti«.

U poglavlje uvodi rad Ivana Čolovića »*Svoj na svome*«. *Mitovi o autohtonosti na Balkanu*. Autor polazi od činjenice da je komunistički imaginarij tijekom 80-ih godina 20. stoljeća postepeno i bez ozbiljnog otpora ustupio mjesto mitovima, ritualima i vjerovanjima koje su ponudile nove, »etničke« vlasti gdje su se u prvom planu našle slike i priče o međusobno radikalno različitim etnonacionalnim zajednicama, koje su navodno silom držane zajedno a sad se, tobože po sili prirode, odvajaju da bi stekle dugo sanjanu nezavisnost. U ratovima su spomenuti mitovi imali funkciju opravdavanja i legitimiranja prava na teritorij pod motom »svoj na svome«. Zbog toga nastaje tzv. »trka unazad«, prema kojoj je autohtonost prikazana kao genetska povezanost etnonacionalne zajednice s teritorijem na kojem živi. Takva je povezanost ekskluzivna i može ju ostvariti samo nacija koja je na taj teritorij došla prva, a pošto na nekom prostoru često živi više etnonacionalnih zajednica, političke elite iz vlastitog koristoljublja nastoje dokazati da je baš njihova bila prva. U ovoj mitologiji posebnu važnost imaju grobovi kao kolijevke i graničnici naroda, stvarajući mit prema kojemu, da bi se rodila nacija, zemlja mora biti »oplodena semenom koji čine mrtvi pali na bojnopolju«. Na kraju članka autor razmatra dvije glavne strategije opravdavanja mitova o autohtonosti: mit kao »obrana« od sličnih mitova susjeda i opravdavanje mita »znanstvenim činjenicama«.

Etnomitovi, međutim, ne moraju imati nužno ideološku funkciju, što zorno ilustrira članak *Šokački etnomit* Ružice Pšihistal. Autorica uvodi čitatelje u naslovnu tematiku opisom procesa kojim se raznovrsne mitske naracije javljaju kao svojevrsan *bricolage* sastavljen od krhotina znanosti, umjetnosti, folkloru, religije, politike, i iskustva svakodnevice, oblikujući tako našu suvremenost. Time se ne poništava prvotna snaga mita da integrira heterogene čimbenike u relativno homogeni i zatvoreni sustav, uspostavi privid apsolutne izvjesnosti koja zahtijeva bezuvjetno povjerenje u istinitost i važnost ispriповijedanoga. Etnomitovi i etnosimboli služe kao homogenizirajući faktor među članovima skupine, te istovremeno kao čuvari tradicija i granica prema susjednim skupinama. Autorica zatim detaljno sagledava sve stereotipe vezane uz šokaštvo, objašnjavajući pritom kako oni stvaraju razliku Šokaca i Slavonaca. Autorica zaključuje da šokaštvo kao identitetski okvir u Hrvatskoj ima nostalgичnu funkciju simulakruma

nestaloga svijeta s vidljivim obilježjima konstrukcije tradicije, za razliku od šokaštva u Vojvodini koje se promovira u ideološke svrhe.

U radu *Balkanizam vs. ilirizam ili de/konstrukcija mitopolitičke identiteta* autorica Zrinka Blažević analizira fenomen nametanja »balkanizma« kao privilegiranog akademskog tumača jugoistočne Europe u doba tranzicije. Ishodište balkanizma je Saidov *orijentalizam*, a njegovi su eksponenti mahom indigeni »Balkanci«, koji su razotkrivajući ozbiljne napukline u strukturi (zapadno)europskoga znanja o balkanskom Drugom uspješno preuzeli uloge »kulturnih prevoditelja«. Nakon opisa osnovnih postavki glavnih predstavnika balkanizma (M. Todorova, V. Goldsworthy, M. Bakić-Hayden, R. M. Hayden) i njihovog odnosa prema Saidovom *orijentalizmu*, autorica izlaže svoja razmišljanja o gotovo općeprihvaćenom konceptu balkanske *liminalnosti*, koju smatra prikladnom poveznicom balkanizma i postkolonijalne teorije. Važnost koncepta liminalnosti u tom smislu jest njegova upotrebljivost za opisivanje prostora »iz-među« u kojemu se zbivaju kulturne promjene, kojeg je promovirao Homi K. Bhabha svojim odbijanjem esencijalističkog i imperijalističkog poimanja kulture kao monolitnog, a ne polimornog fenomena. Kompleksni polifonijski karakter balkanističkog diskursa, koji se može čitati kao vrsta diskurzivne heterotopije, »nemogućeg prostora« koegzistencije suprotnog, različitog i neusporedivog, autorica ilustrira na primjeru vlastitih istraživanja ideoloških konstrukcija ranonovovjekovnog ilirizma. Umjesto zaključka, autorica postavlja pitanje da li je moguće ranonovovjekovni ilirizam interpretirati kao simboličku protutežu ili oplemenjujući par balkanizmu?

Pretposljednje, deveto poglavlje zbornika, *Mit u nacionalnom, političkom i medijskom kontekstu*, nastoji pružiti uvide u nove transformacije mita u suvremenosti, koja je obilježena kulturnim diskontinuitetom, dominacijom medija i tranzicijskom deideologizacijom.

Poglavlje otvara *Bricolage à la carte. Tvorba tranzicijskih naracija mitomorfozom inicijalnog momenta*, rad koji potpisuje Ines Prica. U njemu autorica istražuje pogodne momente mitomorfoze tranzicijske naracije koja nastanjuje ispražnjeno mjesto (ideološkog) mita globalizacije. Sam pojam »tranzicije« prilično je neodređen. Tranzicija, objašnjena kao »iznenadna pojava«, svoju priču stvara *u hodu*, u ambivalenciji zapleta kojem ne samo da nedostaje kraj, nego i početak: *kao fenomen* tranzicija je u stalnoj poteškoći da se semantički poklopi sa svojim blizanačkim konceptom, tranzicijom *kao procesom*. Tranzicija tako izranja kao svojevrsni epifenomen vlastite teorije, gdje topos iznenađenja služi ponovnoj stabilizaciji diskursa, kao privremeno mjesto refleksije koja još nije bila u stanju pokrenuti vlastitu naraciju. Tranzicija generalno podliježe retorici zapadnoga pripitomljavanja svoje *istočne povijesti*. Prirodnost tranzicije na »tranzicijskom tlu« moguće je stoga identificirati kao *movens* njezinih metonimijskih prisposoba kao »prirodne« ili »autohtone« pojave koje su naknadno lansirane na pomoć *zapadnoj* fenomenologiji. Protagonist prestrojavanja je isti onaj *komunistički narod* kojemu je *bilo dosta* ne samo svog sustava, nego i njegovih kapitalističkih devijacija. Zato su intelektualci i politički teoretičari u Istočnoj Europi požurili u zagrljaj tzv. »proceduralnom shvaćanju demokracije«, učinivši se jatacima obnove kapitalizma u njegovoj totalnoj, neoliberalnoj inkarnaciji. Neuhvatljivost, arbitrarnost i ambivalentnost tranzicijskog mita, te ispreplitanje njega i drugih toposa suvremenosti (globalizacija, postmoderna...) ukazuju na to da se tu radi o mitu opće prakse, *bricolage à la carte*.

Sljedeći članak, *Dvije politike odrastanja (ili: U čemu su naše cure bolje)*, autorice Reane Senjković, nastoji dati uvid u jednu nišu »obične ženske svakodnevice« u socijalizmu, koji će pokušati izbjeći snažne teorijske i/ili političke odrednice povodeći se za pretpostavkom da su

se jugoslavenske »napredne žene« ostvarile ne samo usprkos, nego i zahvaljujući socijalizmu. U ovom se radu autorica pokušava suprotstaviti mitu o golemoj prednosti Zapada na području emancipacije žena, te iznosi mišljenje da se emancipacija u Jugoslaviji nije upisivala samo u društvenu marginu, nego i u samo središte (djevojačke) popularne kulture. Kako bi to postigla, autorica uspoređuje dvije konstrukcije djevojaštva u 1970-ima, jugoslavensku i britansku, na primjeru djevojačkih časopisa. Autorica smatra da je jugoslavenski časopis *Tina* bio otvoreniji prema djevojačkim problemima, manje stereotipizirao žene i do određene mjere bio kritičan prema vlastima. Na temelju toga autorica zaključuje da je *Tina* primjer časopisa koji je važan »znak revolucije« koja se događala »iza leđa« socijalističkih vlasti, ali i zahvaljujući njima, usprkos totalitarnosti toga sustava.

Boris Beck u studiji *Medijski Olimp. Konstrukcija medijskih likova političara, menadžera, sportaša i umjetnika* analizira ulogu fotografija i naslova iz 53 izdanja političkog tjednika *Nacional* iz 2006. i 2007. godine. U svojoj analizi autor nastoji prikazati kako naslovi i frekvencija objavljivanja fotografija utječu na konstrukciju medijskih likova političara, menadžera, sportaša i umjetnika. Usto, u dodatku članka, Beck donosi kvantitativnu analizu učestalosti objavljivanja slika pojedinih predsjedničkih kandidata u *Jutarnjem* i *Večernjem* listu. U *Nacionalu* je uočljiva pretežnost ratne metaforike (npr. *Rat za Plivu*, *Porezni udar na Zagreb*), koja sažima kompleksne društvene pojave i čini ih razumljivijima za šire čitateljstvo. Zbog toga nastaje paradoks da ono što se prodaje kao informativni časopis stvara mitološku matricu koja ima onu ulogu kakvu je u primitivnim zajednicama imao kozmogonijski mit: uzorak svih čovjekovih činova. Stoga ne čudi preuveličavanje uloge pojedinca ili poistovjećivanje čovjeka i političke stranke. S druge strane, fotografija još uvijek ima ulogu jamca stvarnosti, pomoću kojeg se reproduciranjem jednostavnih slikovnih obrazaca stvara izravan put od fotografije fizičke osobe do mitološkog lika. U taj konstruirani »medijski Olimp« pušteni su samo povlašteni ljudi: na vrhu se nalaze političari, uz bok im stoje menadžeri, nešto niže nalaze se sportaši i filmske zvijezde, dok su umjetnici zastupljeni samo simbolično, obično zahvaljujući postignućima na neumjetničkim područjima. Ponavljanje se koristi da bi tim ličnostima dalo medijsku masu, dok personifikacija služi kako bi im se pridale mitske proporcije.

Poglavlje zaključuje članak Ivana Moleka *Kako se mit opire žanru? Nepisana teorija Furija Jesija*. Članak započinje suprotstavljanjem postavke Furia Jesia o potrebi zahvaćanja mitološke činjenice na djelu, *in flagranti*, to jest o potrebi proučavanja funkcioniranja mitološkog stroja, tvrdnji Károlya Kerénza da istraživači takvo stanje formacije *in flagranti* neće nikad susresti. Jesi područje autonomije mita smješta *unutar* »neprobojnih stjenki«, jer »mitski stroj« *već funkcionira* čim je uhvaćen na djelu i *proizvodi mitologiju*. No, ono što omogućuje da o mitu ipak možemo govoriti jest način na koji se njegova spoznaja funkcionalizira u svjetovnoj obradi. Taj »stroj svakodnevne egzistencije« radi upravo putem *uspostavljanja drugosti*. Tuđi su mitovi time shvaćeni ne kao nepostojeći (jer nema egzaktnijeg čina vjerovanja prema »drugome svijetu« od izjave da toga svijeta nema), već kao mitovi *drugog svijeta*. Jedino tako možemo označiti svijet koji postoji, a nije naš. Drugim riječima, ako mitovi jesu, onda jesu u drugom svijetu: *nisu-nama*.

Posljednje poglavlje zbornika, *Wicca, egzopedagogije, supkultura vila*, predstavlja analogiju sedmome poglavlju o anarhizmu, te nastoji pružiti uvid u ideje i praksu *wiccanskog* pokreta i obraniti ga od štetnih medijskih stereotipa. Tako je tekst Sonje Miličević, *Wicca. Stara ili nova religija?* zamišljen kao uvod u *wiccu*, a započinje kratkom kronologijom njezinog razvoja od 20-ih do danas, te isticanjem njezine heterogenosti. Nakon osvrta na najčešće predrasu-

de vezane za uporabu simbola, naziva i obredne prakse unutar *wicce* (metla, tajna inicijacija, *koven*, nudizam, poistovjećivanje s *woodoom*, pentagram), autorica iznosi definiciju *wicce* kao »specifične i otvorene religije bazirane na prirodi, arhetipskim pojmovima muškog i ženskog božanstva, usmjerene k afirmaciji života«, te kao njezine osnovne postavke navodi polarnost, imanentnost, prirodu i magiju. Autorica zatim opisuje svetkovine *wicce*, simboliku četiri elementa i četiri strane svijeta, funkciju rituala i transa, uloge Boga i Boginje, te povezanost magije s lunarnim snagama. Obdržavatelj *wiccanske* tradicije autorica dijeli na tradicionaliste, radikale i eklektike, no navodi da je svima zajednička *Zbirka načela vještičjeg vjerovanja*, usvojena 1974. od Savjeta američkih vještica u Minneapolisu, čije postavke čine osnovna pravila u svim *wiccanskim* krugovima. Na kraju, Miličević ukratko prezentira nekoliko studija-slučajeva hrvatskih *wiccana*.

Posljednji članak zbornika *Egzopedagogije i utopijska mašta. Istraživanje supkultura vila*, djelo iz pera Tysona Lewisa i Richarda Kahna, nastoji razlikovati pojmove *fairy* (vile iz bajki, danas promovirane kao eskapistički, komercijalni proizvod) i *faery* (paranormalne pojave povezane s duhovima i magijskim iskustvima bivstvovanja). Prve su ikone modernoga Zapada, a druge zabilježene već tisućama godina u gotovo svakoj kulturi svijeta. Autori smatraju da *faery* može poslužiti kao svjetionik otpora u trajnoj obrani života protiv trijade disciplina – suverenitet – vladavina. Lewis i Kahn nadalje opisuju egzopedagogiju, vilinske kongrese i njihovo obrazovno djelovanje, te ističu primjere vilinske kulturne politike i izravnih akcija kao oblikovanja alternativnog načina postojanja koje izbjegava dohvatiti moći. Egzopedagogija je okarakterizirana kao suprotnost redarstvenoj pedagogiji, no autori naglašavaju važnost povezivanja njezinih praksi s kritičkom metodologijom radi izbjegavanja kulturnog savezništva s dominantnim kapitalističkim i kolonijalističkim logikama, čemu je podlegao *new age* pokret. Na kraju članka autori promoviraju egzopedagogiju, te pozivaju političku ljevicu na osnivanje pokreta za mir, pravdu i radikalnu održivost, istovremeno upozoravajući na »stravičnu opasnost globalnog carstva i njegovih pohlepkih oblika dominacije i zoocida«.

»The end« stranica slikovito obilježava kraj *Mitskoga zbornika*. Ovdje bi valjalo napomenuti da nepostojanje kazala pojmova ili rječnika predstavlja izvjestan nedostatak zbornika.

Mitski zbornik usredotočen je na istraživanje mitova, prvenstveno u smislu njihovog značenja u kontekstu suvremenog društva Zapada i jugoistočne Europe. Iako je njegovo žarište naizgled ograničeno na usko određen fenomen mitova, širok tematski raspon članaka i interdisciplinarni karakter istraživanja sadržanih u zborniku omogućuju uvid u opseg i dubinu utjecaja kojeg su mitovi imali u prošlosti i kojeg još uvijek imaju u modernim društvima, bez obzira na autopercepciju tih društava kao »društava razuma«. Moć utjecaja mitova, zorno dočarana u radovima zbornika, usko je povezana s osjećajem identiteta odnosno pripadnosti. Stoga možemo reći da mit ima dvije funkcije: prvo, on ima funkciju društvene i obiteljske kohezije, dok je druga funkcija mita ona političkog ili ideološkog pokretača i legitimatora, zbog koje on može prerasti u oruđe represije. *Mitski zbornik* važan je i kao medij za informiranje čitatelja o pokretima i kulturno-društvenim fenomenima koji su obično ignorirani ili stereotipizirani u *mainstream* medijima. Stoga *Mitski zbornik* nije samo zbir znanstvenih radova, već i sredstvo koje čitateljima nastoji ukazati na potencijalno štetnu ulogu mitova koje propagiraju masovni mediji, te ih podsjetiti da postoje alternativni stilovi življenja i svjetonazora.

Boris Blažina

Zbornik Nikše Stančića (ur. Iskra Iveljić), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest – FF press, Zagreb 2011, 388 str.

Akademik Nikša Stančić, rođen 16. ožujka 1938. u Starom Gradu na Hvaru, povjesničar je znatnog opusa čiji radovi spadaju u sam vrh ne samo hrvatske, nego i europske historiografije. Uz životopis i bibliografiju radova akademika Stančića u *Zborniku* nalazimo radove uglednih domaćih povjesničara i povjesničarki, većinom suradnika, kolega i učenika akademika Stančića.

U zbornik uvodi prikaz Božene Vranješ-Šoljan o životu i znanstvenom djelovanju akademika Stančića. U uvodu je opisan Stančićev profesionalni interes za povijesna istraživanja, konkretno na području hrvatske povijesti novoga vijeka u njezinom europskom kontekstu, napose povijest hrvatskog narodnog preporoda u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji, te za problematiku nacije i nacionalizma, posebno u drugoj polovici 19. stoljeća. Istaknut je njegov inovativni pristup istraživanju nacionalnih ideologija, koje je smatrao uvjetovanima diverzificiranom društvenom strukturom i socijalnim mentalitetima na prostoru na kojem se oblikuju i na kojima se pokušavaju afirmirati. Kao posebno vrijedan istaknut je doprinos Stančića u svezi istraživanja ideologije Mihovila Pavlinovića u sklopu narodnjačke ideologije druge polovice 19. stoljeća. Istraživanje povijesti Dalmacije rezultiralo je nizom radova kojima je nastojao osvijetliti historiografski neobrađene i gotovo zapostavljene teme kao što su primjerice hrvatsko-srpski odnosi u Dalmaciji u vrijeme preporodnoga pokreta, politička uloga nekih prvaka hrvatske ili srpske političke elite u Dalmaciji, nacionalna integracija dalmatinskih narodnjaka itd. Nadalje, uvodna biografija sadrži autoričine osvrtne na Stančićeva najvažnija djela, te na Stančićevo djelovanje na drugim područjima (npr. heraldika, predavanja na fakultetu, polemike sa domaćim i stranim znanstvenicima, radovi publicirani u stranim časopisima itd.).

Nakon spomenutog prikaza znanstvenog djelovanja akademika Stančića uvrštene su fotografije iz Stančićeva života i karijere te opsežna bibliografija koju je sastavio sam profesor Stančić.

Ostatak zbornika čine članci tematike bliske onoj kojoj se bavio akademik Stančić, uključujući političku povijest, društvenu povijest (posebno povijest društvenih elita), povijest ideologija, hrvatsko nacionalno i jezično pitanje, modernizaciju i njene posljedice po društvo, ekonomsku povijest, te biografske crte o hrvatskim intelektualcima i učenjacima. Među dvadeset i tri članka zastupljeni su i domaći i strani znanstvenici, no svi osim jednoga su pisani hrvatskim jezikom ili prevedeni na hrvatski jezik (članak Arnolda Suppana pisan je na njemačkom jeziku). Fokus članaka je na povijesti Dalmacije i Banske Hrvatske u 19. stoljeću, a manji broj članaka tiče se povijesti Bosne i Hercegovine ili Habsburške Monarhije. Kako bi ih čitatelj mogao lakše pratiti, članci su podredani kronološki, prema vremenskom razdoblju koje tematiziraju.

Svakom od članaka prethodi kratak opis sadržaja, a na kraju svakog članka nalazi se sažetak na hrvatskom, engleskom ili njemačkom jeziku. Nažalost, kazalo pojmova nije uvršteno u zbornik. Neki čitatelji bi možda preferirali poredak članaka prema temama kojima se bave nasuprot strogo kronološkom poretku. Izvjestan nedostatak zbornika je činjenica da ne postoji nikakav uvod za radove sadržane u zborniku: uvod se tiče samo života i djelovanja akademika Stančića, no nedostaje poveznica između cjeline o akademiku i cjeline koja sadrži znanstvene radove.

Prvi od spomenutih članaka je *Knjižna kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, a autor je Franjo Šanjek, koji proučava uzroke i posljedice širenja knjižne kulture u Hrvatskoj 15. stoljeća, kada knjiga prestaje biti povlasticom tek neznatnog broja intelektualaca i prerasta u stvarnu kulturnu potrebu širih slojeva društva. Na temelju analize popisa rukopisne baštine i naslova prvotisaka sačuvanih u crkvenim i samostanskim knjižnicama diljem Hrvatske (od kojih su najznačajnije zbirka knjižnice katedrale u Zagrebu, knjižnica dubrovačkih dominikanaca, te osobne zbirke istaknutih književnika poput Marka Marulića, Ivana Stojkovića ili Jurja Križanića), autor primjećuje da je najveći dio ovih knjiga nabavljen u vrijeme ili neposredno nakon njihove pojave u javnosti. Nadalje, Šanjek smatra da su knjige u fondovima većinom vezane uz ideje renesanse i humanizma, da promiču studij jezika i literature, te da služe kao sredstvo razmjene iskustava s drugim europskim zemljama. Autor zaključuje da institucionalizirane i privatne knjižnice u Hrvatskoj svjedoče o solidnoj rasprostranjenosti knjige u vrijeme otkrića tiska, te da je knjiga tada prerasla iz predmeta umjetničke vrijednosti u vrlo efikasno sredstvo komunikacije među ljudima.

Članak Mirjane Matijević-Sokol, *Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225.-1247.)*, analizira literaturu i povijesna vrela o biskupu Stjepanu II (1225-47), obnovitelju Zagrebačke biskupije. Primarno nastojanje autorice je opovrgavanje tvrdnji da je biskup Stjepan II. bio školovan u Parizu, na Sorboni, gdje je boravio dvanaest godina na studiju teologije. Iako veze Ugarske i Francuske u to vrijeme otvaraju mogućnost da je on bio student pariškog sveučilišta, autorica tvrdi da navedeni podaci sadržavaju čitav niz pogrešaka te da su »izrasli« iz jedne *pretpostavke* Nade Klaić. Osim toga, članak razmatra djelovanje Stjepana kao poticatelja sustavne pismenosti na području srednjovjekovne Slavonije, njegovo obiteljsko podrijetlo, njegov pokušaj ujedinjenja splitske i zagrebačke crkve, te njegovu karakterizaciju iz pera suvremenika Tome Arhiđakona.

Slijedi članak *Nekoliko rodoslovnih i genealoških pitanja o Dominisima*, iz pera Petra Strčića. Ovdje se, naime, radi o rodu Dominis (hrv. Gospodnetić) s otoka Raba i Brača, iz kojeg svoje podrijetlo vuku brojni uglednici Hrvatske i Ugarske, uključujući biskupe, političare, diplomate, vojskovođe, književnike, suce itd. Dvojica među njima znameniti su u svjetskim razmjerima: nadbiskup Marko Antun (1560-1624) te (u hrvatskoj historiografiji slabo poznat) princ i upravitelj Havajskoga Kraljevstva John Owen (1832-1891). Njima je pridana posebna pozornost u ovome članku. Autor analizira mišljenja o podrijetlu Dominisa, koja uključuju postavke da su potomci knezova Krčkih odnosno Frankopana, da su Hrvati ili da su Talijani, da su na otok Brač prešli s otoka Raba itd. Osim toga, autor istražuje etimološko podrijetlo prezimena Dominis, ističući pritom razlike između rapske i bračke obitelji toga prezimena. Pitanje etničkog podrijetla Dominisa autor ostavlja otvorenim.

Remek-djelo habsburške (mletačke?) obavještajne službe: anonimni »geografsko-statistički« opis Bosanskog pašaluka (oko 1625.), rad Nenada Močanina, proučava genezu i funkciju tzv. »geografsko-statističkog« opisa Bosanskog pašaluka, nastalog oko 1625. godine. Autor smatra da *opis* predstavlja djelo špijunaže zbog činjenice da stilski bitno odudara od službenih osmanskih popisa, čiji su brožani podaci različiti od onih koje donosi navedeni *opis*, te zbog usredotočenosti na ljudske i vojne resurse. Stoga autor pretpostavlja da se radilo o kompiliranju i nadopunjavanju podataka iz više oblasti i s više razina, ali tako da je konačni rezultat uvjerljiv, čak vjerodostojniji od onoga što nude službeni osmanski popisi. To nije neobično jer su motivi sastavljanja popisa različiti (fiskalni u slučaju osmanskih, a vojno-sigurnosni u slučaju habsbur-

škog ili mletačkog). Naposljetku, autor smatra da je nemoguće razaznati da li tekst predstavlja dio mletačke ili habsburške špijunaže.

Tema rada koji potpisuje Hrvoje Petrić, *Pravoslavni trgovci iz Osmanskog Carstva u Banskoj Hrvatskoj i Varaždinskoj krajini početkom 18. stoljeća*, utjecaj je ugovora o trgovini i plovidbi iz 1718. na trgovinu u Banskoj Hrvatskoj i Varaždinskoj krajini, na primjeru pravoslavnih »grčkih«, odnosno »osmanskih« trgovaca. Spomenuto je razdoblje značajno jer se tada odvijala promjena odnosa moći, koja je uzrokovala jačanje trgovine između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva i ponovno otvaranje drevnih trgovačkih puteva na jugoistoku Europe. Pritom su najveći utjecaj imale činjenice da je plodno Podunavlje došlo pod habsburšku vlast, te da je Habsburška Monarhija dobila dugo željeni izlaz na Jadran. Autor ističe da je ugovor o trgovini iz 1718. sklopljen svega šest dana nakon Požarevačkog mira i pokazuje da su Habsburgovci počeli igrati mnogo aktivniju ulogu na Balkanu. Austrijske su vlasti visokim carinama štatile vlastite proizvođače, pa su zato austrijski trgovci nastojali robu prekupiti od turskih podanika, što je dovelo do razvoja sloja pravoslavnih (»grčkih«) trgovaca, osmanskih podanika. Na kraju članka autor objašnjava zašto je upravo Koprivnica postala glavnim središtem tih trgovaca.

Zvezdana Sikirić-Assouline u radu »*Gradski proračun« Slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba 1848. Pogled na prihode i troškove te strukturu uprave prije patenta Franje Josipa o ujedinjenju zagrebačkih općina u jedan grad* prikazuje financijsko stanje grada Zagreba 1848, u razdoblju ukidanja feudalizma i početka prijelaza u moderno građansko društvo. Polazeći od podataka prikupljenih 1848. za rad novoosnovanog Banskog vijeća, kao i poreznog popisa, te novinskih i arhivskih podataka, autorica izlaže detaljnu rekonstrukciju onoga što bi se danas nazivalo gradskim proračunom. Iako je za unapređenje gradske infrastrukture upravi ostajalo tek 16,5% početno raspoložive sume (na što su utjecali i visoki naslijeđeni dugovi), autorica smatra da se nova gradska uprava uglavnom uspješno prilagodila novonastalim okolnostima, a njen tradicionalni činovnički aparat pokazao sposobnim rješavati novopostavljene povećane zadatke.

Avelin Ćepulić o uvođenju hrvatskog jezika u upravu i sudstvo u Dalmaciji na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. stoljeća, rad Vlaste Švoger, prikazuje sustavno i argumentirano zalaganje Avelina Ćepulića (1820-69), suca, političara i publicista iz Bakra, za uvođenje hrvatskog jezika u upravu i sudstvo Dalmacije na temelju analize njegovih članaka, objavljenih u političkim listovima *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, *Narodne novine* i *Jugoslavenske novine* te u stručnome časopisu *Pravdonoša* u vremenu od 1848. do 1852. Rad počinje osvrtom na jezično pitanje u hrvatskim zemljama na prijelazu iz četrdestih u pedesete godine 19. stoljeća, pritom ističući otpor talijanskog i potalijančenog stanovništva, te bečkih vlasti, uvođenju hrvatskog jezika kao službenog u Dalmaciji. Autorica upozorava na činjenicu da je pitanje jezika bilo ne samo kulturne naravi, već i sredstvo za eliminiranje stručne konkurencije u sve oštrijoj borbi za državne službe. Većina članka posvećena je argumentaciji Ćepulićeva stava o jeziku. On je, naime, isticao da pravosuđe treba demistificirati i popularizirati, iz monopola pojedinaca prebaciti u blago cijeloga naroda, a to je mišljenje juridički opravdavao pozivajući se na princip jednakopravnosti naroda u Habsburškoj Monarhiji, na temelju *Općeg građanskog zakonika* Monarhije.

Članak Iskre Iveljić, *Prosvjeta Banske Hrvatske u 19. stoljeću – europski uzori i hrvatske posebnosti* razlaže konkretne europske prosvjetne utjecaje u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u 19. stoljeću, u rasponu od zakonodavstva do nastavnih sredstava i školske opreme. Upozoravajući

na problem nastojanja da se europska povijest i identitet prikažu homogenima, a zapadna Europa predstavi kao kolijevka cjelokupne europske civilizacije, autorica zorno prikazuje da sve do duboko u 19. stoljeću mnoge prosvjetne reforme u Banskoj Hrvatskoj, premda zapadnoeuropskog podrijetla, bivaju posredovane srednjoeuropskim utjecajima. No, Iveljić ističe i da su specifično hrvatske okolnosti također utjecale na reformne mjere u prosvjeti, te na nastojanja prilagođavanja preuzete građe za hrvatske prilike. Uočljiv je potpuni nedostatak nastavnih sredstava iz Mađarske, što je bilo uzrokovano političko-nacionalnim motivima. Prema kraju 19. stoljeća se, tvrdi autorica, sve više javljaju domaće prosvjetne inicijative, a utjecaji se recipiraju bez medijacije.

Stijepo Obad se u radu *Izvori života na dalmatinskom selu tijekom 19. stoljeća* bavi temom svekolikog zaostajanja dalmatinskog sela i seljaka. Kao najveću zapreku napretku autor navodi nerazriješene feudalne odnose, prevelika davanja zemljišnim vlasnicima koji nisu imali interesa za unapređenje proizvodnje, te neprosvijećenost, višestoljetno siromaštvo i zanemarenost od tuđinskih vlasti. Usto, brojni su društveno-ekonomski problemi bili naslijeđeni od dviju ugaslih država: Mletačke i Dubrovačke Republike. Nakon toga, autor donosi prikaz izvora življenja na selu, koji su uključivali poljoprivredu, sezonski fizički rad u tvrtkama, lokalnu razmjenu dobara, sajmove, stočarske viškove i mornarstvo. Autor prikazuje da se tijekom stoljeća ipak dogodila postepena modernizacija rada i života na selu, zahvaljujući razvoju prometne infrastrukture, napretku u poljoprivrednim tehnikama, promjenama u kulturi stanovanja, postupnom prihvaćanju građanskih navika, te buđenju nacionalne svijesti (naglašena je uloga Mihovila Pavlinovića). Sve to dovelo je do razvoja međuovisnosti sela i grada, napuštanja tradicionalnog i prihvaćanja modernijeg način rada i življenja.

Dalmatinski narodnjaci o Siječanjskom ustanku u Poljskoj 1863. godine, članak poljskog povjesničara Antonija Cetnarowicza, analizira stavove Narodne stranke u Dalmaciji prema poljskom pitanju, koristeći se poglavito napisima u tisku. U vrijeme poljskog ustanka se u Austro-Ugarskoj budi nada i aktivizira politički život, te u Dalmaciji eskalira politička borba narodnjaka sa slojem oligarha odgojenim u duhu talijanskog jezika i kulture. Cetnarowicz posebice analizira ulogu glasila *Il Nazionale*, te dolazi do zaključka da je odnos spomenutog glasila prema poljskom ustanku bio ambivalentan: s jedne strane glasilo zastupa pravo svakog naroda na slobodan razvoj, ali je podvojeno zbog sveslavenskog viđenja Rusije kao svojevrsne zaštitnice slavenstva. Stoga glasilo istovremeno naglašava legitimnost poljskog prava na državu i kritizira ruske vlasti s jedne strane, a s druge kori ustanike da su prezahtjevni kada traže proširenje svoje države u okvirima povijesnih granica. Pritom je često prisutan motiv nepotrebno prolivene slavenske krvi. Međutim, autor tvrdi da negdje od polovice 1864. izrazito dominiraju stavovi skloni Poljskoj, a ranije su kritike stavljene na marginu. Mogući razlog tome autor vidi u sporazumu narodnjaka i liberalne frakcije autonomaša, koji su tradicionalno podupirali Poljsku. Autor zaključuje da među članovima uredništva *Il Nazionale* nema suglasnosti o spomenutom pitanju, ali je definitivno više glasova koji izražavaju propoljski stav dolazilo iz Dalmacije nego iz Banske Hrvatske.

Zadar i njegovo hrvatstvo u očima fra Šimuna Milinovića, rad iz pera Ivana Botice, prikazuje odnos franjevca Šimuna Milinovića, ravnatelja sinjske gimnazije, barskog nadbiskupa i jednog od najistaknutijih ljudi dalmatinskog zaleđa, prema nacionalnim i političkim pitanjima njegova vremena, poglavito njegovo viđenje Zadra kao grada hrvatstva. Iako se nije aktivno bavio politikom, Milinović je bio jedan od čelnih ljudi intelektualnog i društvenog života dalmatinskog zaleđa između 1860-ih i 1880-ih, a njegovo djelovanje obojeno je hrvatskim

rodoljubljem, jugoslavenskim simpatizerstvom, dubokom kršćanskom religioznošću i ustrajnošću u očuvanju staroslavenskog bogoslužja. Doprinos Milinovića hrvatskoj historiografiji je naizgled minimalan, ali njegova historiografska djela su, prema mišljenju Botice, imala za cilj popularizaciju hrvatske nacionalne povijesti. Isticanje slavenstva Dalmacije imalo je ulogu otpora prema tamošnjim protalijanskim strujanjima, koja su bila iznimno snažna u Zadru. Stoga ne čudi da Milinović upravo Mlečane optužuje za »mračno doba« Zadra od kasnog srednjovjekovlja do kraja 18. stoljeća, te na sve načine nastoji povezati povijest zadarske crkve s glagoljicom i slavenskim bogoslužjem i promovirati mit cetinskog kneza Domalda kao (hrvatskog) junaka Zadra.

Za razliku od ostalih radova sadržanih u zborniku, članak *Razvoj ustavnosti i izvanparlamentarne komunikacijske mreže u Habsburškoj Monarhiji u drugoj polovici 19. stoljeća* Mirjane Gross recenzija je jednog izdanja Austrijske akademije znanosti o ustavnosti i parlamentarizmu te o političkoj javnosti i civilnom društvu u Habsburškoj Monarhiji. Radi se o knjizi *Die Habsburger Monarchie 1848-1918, ur. Helmut Rumpler i Peter Urbanitsch, sv. VII 1-2, Verfassung und Parlamentarismus, Beč, 2000., sv. VIII 1-2, Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, Beč, 2006.*, djelu čija je prva tri sveska Gross već prethodno recenzirala (*Mirjana Gross, Novim putovima u istraživanju Habsburške Monarhije, Časopis za suvremenu povijest II., 1981, 105-155*). Recenzirani svesci (VII i VIII) bave se ustavnim razvojem 1848-1918, sa posebnim naglaskom na političku elitu te ona područja i procese koji su izvan ustavne diskusije i parlamentarnoga rada, a u vezi s politizacijom masa (npr. stvaranje političke javnosti preko udruženja i tiska).

Marko Trogrlić i Josip Vrandečić u radu *Otac, profesor, »savjest postnagodbene Hrvatske«: Zagrebački memoari Konstantina pl. Vojnovića (1874.-1891.)* analiziraju zagrebačke *Memoare* sveučilišnog profesora i saborskog zastupnika Konstantina Vojnovića kao izvor koji može pružiti uvid u širu hrvatsku političku i društvenu postnagodbenu situaciju, te njegov osobni doprinos na znanstvenom, političkom i vjerskom polju. Glavnim motivom *Memoara* autori smatraju nesposobnost vladajućih struktura postnagodbene Hrvatske da pruže otpor mađarizaciji. *Memoari* pokrivaju Vojnovićev politički i prosvjetni rad, djelatnost u Svetojeronimskom društvu, obiteljski život, te prijateljstvo s biskupom Strossmayerom i brojnim uglednicima iz srednjoeuroskog političkog, kulturnog i vjerskog kruga. Istaknutu ulogu u Vojnovićevom životu imala je politička represija koju su na njega vršile vlade banova Pejačevića i Hédervárya. Autori smatraju da je ta represija primjer duhovnog stanja zemlje, rastućeg pritiska mađarizacije i nasrtaja politike na građanske vrijednosti općenito.

Članak *Supilo, historiografija i pravaštvo*, koji potpisuje Stjepan Matković, bavi se pitanjem uloge Frana Supila u okviru hrvatskog pravaštva, te odnosa hrvatske historiografije prema njegovom nasljeđu. Autor ističe da je Supilo djelovao u vrijeme promišljanja pravaške politike uslijed krize uprave u Austro-Ugarskoj i pritiska nacionalnih integracija, te da je njegovo suprotstavljanje pojavi modernog pravaštva i traženje novih saveznika izazvalo brojne sukobe na pravaškoj sceni. Raskid sa frankovačkom strujom pravaša nastao je jer je Supilo tražio zajedničku oporbenu borbu protiv bana Hédervárya, što je rezultiralo time da se od početka 20. stoljeća Supilo više nije smatrao pravašem. Usprkos tome, autor smatra da je Supilov politički duh i dalje ostao protkan segmentima pojedinih izvornih pravaških ideja, posebno odbacivanjem programa lojalnosti Habsburškoj Monarhiji poput onog što su zastupali frankovci. Umjesto toga, Supilo je smatrao »slogu sa Srbima« nužnim dijelom otpora prema germanskoj prijetnji. Autor zaključuje da je Supilo, kojeg karakterizira izrazita politička individualnost, postao

simbolom izolirane i tragične ličnosti odnosno jedinstven simbol hrvatske narodne integracije. No, to ne znači da je Supilo zaboravljen u nacionalnoj i povijesnoj svijesti Hrvata: ostao je jednom od najistaknutijih povijesnih ličnosti, te su se brojni predstavnici uglavnom liberalne i ljevičarske inteligencije pozivali i još uvijek se pozivaju na njegovu ostavštinu.

Početak demografske tranzicije u Banskoj Hrvatskoj i njezina socioekonomska podloga, rad iz pera Božene Vranješ-Šoljan, s demografskog gledišta proučava gospodarske i društvene promjene koje su 1880-1890 zahvatile Hrvatsku i Slavoniju. Naglašavajući ulogu upravno-političkih čimbenika u stvaranju uvjeta i provedbe modernizacije, autorica kronološki smješta prvu etapu demografske tranzicije u razdoblje oko 1890. godine. Autorica smatra da je, uz napetosti na političkoj sceni koje su uključivale nastojanja bana Hédervárya da zakочи modernizaciju i uzrokovala razvoj prometne i industrijske infrastrukture prvenstveno po političkom ključu, zakašnjeli industrijski razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji dijelom počivao na konzervativizmu svojih protagonista koji je proizlazio iz načela tradicionalnog društva u kojemu su prevladavali mali poduzetnici, sitna trgovina i mali seoski posjed. Glavninu članka čine demografski podaci, analize i usporedbe (koje uključuju grafikone i tablične prikaze). Autorica time zorno prikazuje nerazmjernost urbanizacije u Hrvatskoj i Slavoniji te opću nerazvijenost hrvatskih zemalja u usporedbi sa Ugarskom.

Austrijski povjesničar Arnold Suppan u studiji *Weltpolitische Aspekte der Auflösung der Habsburger-Monarchie 1918* razmatra dugoročne posljedice raspada Habsburške Monarhije i uspostave versajskog poretka na europsku i svjetsku politiku. Navodeći da su nakon Prvog svjetskog rata nastale nove nacije koje stare nisu mogle integrirati i koje su posegnule za Lenjinovim i Wilsonovim formulacijama prava naroda na samoodređenje, autor tvrdi da su novostvorene nacionalne države ujedno bile uperene protiv mogućeg njemačkog i mađarskog revizionizma te boljševizma. S druge strane, Jugoslavija i mnoge druge novonastale države su zbog heterogenosti stanovnika predstavljale »Austro-Ugarsku u malom«, gdje se većinski narod odnosio dominantno prema manjinama, koje su često bile ekonomski i kulturno vodeće, a politički drugorazredne. Tako je, smatra Suppan, versajski poredak u istočnoj Europi stvorio više problema nego što je nastojao riješiti, te doprinio usponu SAD-a kao svjetske sile, uspjehu Oktobarske revolucije i održavanju Njemačke kao dominantne ekonomske sile u Europi.

Članak Franka Miroševića, *Stjepan Radić i Split*, opisuje razvoj i djelovanje Hrvatske republikanske seljačke stranke (od 1925. Hrvatske seljačke stranke) u Splitu, u razdoblju od 1923. do Radićeve smrti 1928. Split je, naime, na početku spomenutog razdoblja odudarao od ostatka dalmatinskih gradova, jer su u njemu primat imale centralističko-unitarističke snage i anacionalni zemljoradnički pokret. Godine 1923. je HRSS u gradu Splitu postigao slabe rezultate, ali je zato pobijedio u splitskom kotaru. Razlog nepostojanja mjesne organizacije HRSS-a u Splitu do 1925. autor objašnjava militantnim odnosom ORJUNE prema HRSS-u u Splitu, te jugoslavenskim uvjerenjima pristaša Ante Trumbića. Prva se prekretnica zbila 1925, kada se HRSS udružio sa Hrvatskom zajednicom (kojoj je pristupio i Trumbić), te pridobio težake koji su dotad glasali za Zemljoradničku stranku. Usprkos toj pobjedi, HSS je na općinskim izborima u Splitu 1926. bio tek četvrti. Konačnu pobjedu u Splitu HSS je ostvario tek stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije sa Svetozarom Pribičevićem (što mu je omogućilo prodiranje na sredine koje su mu dotad silom spriječili orjunaši). Simboličnu manifestaciju Radićeve i Pribičevićeve pobjede predstavlja veliki zbor u Splitu 1928.

Ustaška revolucija 1941. Stvaranje jedne nove elite?, tekst koji potpisuje Ivo Goldstein, pruža prikaz društvenih temelja ustaškog pokreta, kojeg su činili prvenstveno radnici i seljaci naci-

onalističkog usmjerenja, gotovo u pravilu prva generacija doseljenika u gradove. Goldstein genezu njihovog svjetonazora povezuje sa snažnim razvojem kapitalizma sa svim njegovim lošim posljedicama po radnika i u vrijeme permanentne agrarne krize, za što su sami radnici vidjeli uzroke u »srpskoj hegemoniji« i stranog eksploataciji. No, autor ističe da su pokret činile i druge grupe, poput austrougarskih časnika, muslimanskih begova, odvjetnika (kao što je bio i sam Ante Pavelić), te mladih intelektualaca koji su željeli brzu afirmaciju. Kao temelj svoje ideologije ustaše su, prema mišljenju autora, koristili misinterpretaciju ideja Milana Šufflaya, te stvorili ideologiju koja pretpostavlja ruralno urbanom, želi vratiti »nevinost jednostavnog života« te osigurati »vječnu posebnost« naroda. Goldstein zorno prikazuje kako je ustaški pokret posebno progonio intelektualce, a kasnije postepeno isključio većinu intelektualaca u NDH kao što su primjerice Eugen Dido Kvaternik, Mladen Lorković, Kerubin Šegvić, Stjepan Buć te Filip Lukas.

Cilj članka Tihomira Cipeka *Nacionalsocijalizam kao politička religija. »Volksgemeinschaft« kao odabrani narod* jest ukazati na glavne značajke teorije političke religije Erica Voegelina na primjeru nacističkog plana stvaranja skladne njemačke narodne zajednice (*Volksgemeinschafta*) i uprizorenja nacističke politike. Članak započinje skicom Voegelinovog koncepta političkih religija, prema kojemu pojam *totalitarne* (za razliku od *autoritarne*) diktature obilježava vlast koja zahtjeva potpuno prihvaćanje dogme službene ideologije, koja se nastoji uvući u sve sfere života i time preuzeti obilježja religije, kao što su npr. svete knjige, sveti nauk, sveti, vjernici, inkvizicija (tajna policija), motiv borbe dobra i zla, motiv spasenja i povratka časti itd. Zbog toga su političke religije obično progonile i nastojale zamijeniti postojeće religije. Nakon prikaza pseudoreligijskih elemenata *Volksgemeinschafta* i javnih-kulturnih manifestacija nacističkog režima, autor se osvrće na kritike Erica Voegelina, posebno one koje smatraju da političke religije nikad nisu do kraja zamijenile istinsku vjeru, pa tako nisu zamijenile obrede poput krštenja, vjenčanja i pokopa.

Politička elita u Bosni i Hercegovini i afirmacija bošnjačkog nacionalnog identiteta sredinom 1960-ih i početkom 1970-ih godina, rad iz pera bosanskohercegovačkog povjesničara Husnije Kamberovića, sastoji se od dva dijela. Prvi dio prati smjenu vladajućih elita u BiH sredinom 1960-ih i početkom 1970-ih, u vrijeme kada se intenziviraju rasprave o nacionalnom statusu muslimana u BiH, a drugi analizira rasprave o bošnjačkoj naciji u istom povijesnom razdoblju, uključujući one na partijskim forumima i u medijima, te akademske rasprave. Proces smjene elita vezan je uz osmi kongres SKJ 1964, koji je otvorio procese kontroliranog jačanja političkih periferija u Jugoslaviji, čiji cilj nije bio poticanje separatističkih namjera nego stvaranje protuteže centralističkim političkim strujama koje su tada bile jake. Autor ističe Mostarsko savjetovanje 1966. kao model prema kojemu je bosansko političko vodstvo provodilo politiku integracije BiH, uz Titovu podršku nasuprot centara u Zagrebu i Beogradu. Proces razlaza političkog vodstva BiH kulminirao je 1972, što je dovelo do afirmacije bošnjačkog muslimanstva kao nacionalnog identiteta od strane nove elite, čiji su istaknuti pripadnici bili Branko Mikulić, Džemal Bijedić, Hamdija Pozderac i Todo Kurtović. Autor zaključuje da je taj proces, osim što je služio kao temelj za čvršću integraciju BiH kao republike i jačanje njene pozicije u Jugoslavenskoj Federaciji, imao i vanjskopolitičku funkciju približavanja muslimanskim zemljama s kojima je Jugoslavija imala dobre odnose.

Tomislav Galović u radu *Od slike do pisma; bio-bibliografski prilog o Branku Fučiću* donosi osnovne podatke i neke manje poznate činjenice iz života i znanstvenog rada istaknutog hrvatskog medievista Branka Fučića (1920-99). Naslov članka ukazuje na Fučićev znanstve-

noistraživački put, jer je Fučić tijekom rada na istarskim srednjovjekovnim freskama otkrivao glagoljičke natpise i grafite. Njihovim proučavanjem specijalizirao se za glagoljicu i slavistiku, te tako obima područjima dao nezaobilazan doprinos. Glavna svrha Galovićevog članka je donijeti okvirnu periodizaciju Fučićevog znanstvenog rada kao zalag budućim istraživanjima. Tako autor, nakon kratke biografije Branka Fučića, donosi kronološku podjelu Fučićevih publiciranih radova na pet skupina. Kao glavnu Fučićevu zaslugu autor ističe njegovo oživljavanje slike i riječi srednjovjekovnog hrvatskog stanovništva Istre, Kvarnera i Hrvatskog primorja, te ocrtavanje kulturne povijesti tih krajeva. Na kraju rada nalazi se prilog, *Izbor iz bibliografije Branka Fučića*.

Diskursi hrvatskog antifazišizma i izazovi povijesnog pamćenja i zaborava (1941.-2005.), članak Drage Roksandića, istražuje promjene u diskurzivnim strategijama hrvatskog antifazišizma 1941-1945, a temeljen je na pojmovnoj računalnoj analizi izabranih temeljnih dokumenata nastalih u različitim situacijama navedenog razdoblja. Ističući utemeljenost izvorišta hrvatskoga državnoga kontinuiteta i suvereniteta na odlukama ZAVNOH-a iz 1943-1944 i državno-pravnom subjektu NR/SR Hrvatske, te izuzetno veliku ljudsku cijenu svega što se zbivalo u Hrvatskoj u 20. stoljeću, autor skreće pozornost na duboke konflikte (na nekim područjima i binarne opozicije) kolektivnog pamćenja i kolektivnog zaborava. Analizirajući iskaze Andrije Hebranga, Vladimira Bakarića i Franje Tuđmana, Roksandić prati promjenu stava prema hrvatskom antifazišizmu, od koncepta isključivo »narodnooslobodilačke borbe« tijekom Drugog svjetskog rata, preko ideje rata kao socijalističke revolucije nakon 1945. (a posebno 1948.), zatim do jugoslavenski dekontekstualiziranog hrvatskog antifazišizma 1991-1995 u službi »hrvatske nacionalne pomirbe«, te konačno do današnjeg problematičnog i podvojenog stava koji dijelom proizlazi iz aktualnih problema hrvatske tranzicije.

Zbornik zatvara rad Nives Rumenjak, *Prozopografija u 21. stoljeću: izazovi specijalizacije, digitalizacije i interdisciplinarnosti*, sustavni pregled i rasprava o razvoju moderne prozopografske metode u okviru povijesne znanosti od kraja 19. stoljeća do najnovijih kretanja. Rad otvara subjektivna refleksija autorice u kojem ona opisuje svoje upoznavanje sa prozopografijom preko knjige *Suvremena historiografija* Mirjane Gross i mentorstva Nikše Stančića, te svoja nastojanja da prozopografsku metodu primijeni na istraživanje srpske elite u Hédeváryevoj Hrvatskoj. Nakon toga slijedi pregled pokušaja definiranja prozopografije i ustaljene uporabe pojma »kolektivna biografija« kao njena sinonima, objašnjenje razlika između historijske i sociološke grane prozopografije, te povijesni pregled razvoja moderne prozopografije od teorija Theodora Mommsena krajem 19. stoljeća, preko klasične socijalno-historijske teorije Lawrencea Stonea iz 70-ih godina do prozopografije »novoga stila«, koja je obilježena razvojem specijalizacije, digitalizacije i interdisciplinarnosti. Autorica zatim opisuje svoja nastojanja da, kako bi premostila razmak između makro i mikro perspektive u socijalnohistorijski orijentiranoj prozopografiji, uvede novu interdisciplinarnu metodu komplementarnih biografskih studija. Rumenjak zaključuje da, usprkos razvoju tehnologije, nije došlo do bitnih pomaka u razvoju istraživačke metode prozopografije. Međutim, razvoj tehnologije isto tako je nezamislivo ubrzao i demokratizirao proces prikupljanja izvornog gradiva u historijskom istraživanju, te uveo timski rad u kulturu humanističkog znanstvenog rada.

Zbornik Nikše Stančića odraz je uspješnih historiografskih istraživanja koja bi bila nezamisliva bez dugogodišnjeg djelovanja i mentorstva Nikše Stančića, osobe kojoj je ova knjiga posvećena. Radovi sadržani u zborniku predstavljaju vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji u okviru srednje i jugoistočne Europe. Posebno je važno istaknuti nove istraživačke uvide i

tumačenja razvoja hrvatske nacionalne ideje od sredine 19. stoljeća do danas. Osim toga, pojedinim člancima vrijednost pridodaje i činjenica da se bave nekim manje istraženim ličnostima i društvenim elitama iz hrvatskog javnog života u 19. stoljeću, a to će, nadamo se, potaknuti daljnja istraživanja na sličnim područjima. Važno je spomenuti i doprinos promociji novih istraživačkih metoda u modernoj hrvatskoj historiografiji (npr. prozopografija). Na kraju, možemo izraziti i nadu da će, zahvaljujući poticajima ovog zbornika, cjelokupna znanstvena djelatnost samog akademika Nikše Stančića postati predmetom budućih znanstvenih istraživanja i prosudbi.

Boris Blažina

Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951. Zbornik radova, uredili Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić i Marica Karakaš Obradov, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010, 271 str.

Zbornik radova *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.* obuhvaća 13 radova hrvatskih, srpskih i njemačkih povjesničara s istoimenog skupa koji je bio održan 12. svibnja 2009. godine u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Svi radovi objavljeni su na izvornom jeziku izlagača te sadržavaju sažetke na engleskom jeziku.

Prvi rad u zborniku je izlaganje Marija Keve (Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod) u kojem autor na temelju izvora i literature prikazuje problematiku zakonodavstva Nezavisne Države Hrvatske te objašnjava način na koji su se uredili formalno-pravni temelji za lišavanje slobode i prisilni rad (str. 9-39). Osobe koje su bile otpremene u logore bili su prvenstveno Židovi, zatim Romi, Srbi, komunisti i ostali nepoćudni novom režimu (prosjaci, prostitutke, sitni kriminalci, skitnice i ostali marginalci). Autor također objašnjava i sustav odmazde koji je ozakonjen već od 2. listopada 1941. godine te je kao takav potaknuo porast represivnih mjera uvođenjem sustava kolektivne odgovornosti.

Dragan Cvetković (Muzej žrtava genocida, Beograd) u svom radu daje brojčani prikaz stradanja stanovništva NDH u logorima (str. 41-56). U njemu se prvenstveno oslanja na revidirani popis *Žrtve rata 1941.-1945.* iz 1964. godine koji prikazuje stradanja civilnog stanovništva NDH u logorima. Također, objašnjava nacionalnu i vjersku strukturu stradalnika pokušavajući odrediti približan broj stradalnika. Komparirajući učesče stradalih u logorima NDH, kao i u njemačkim i talijanskim logorima na tom području, autor prikazuje i intenzitet stradanja po godinama, počevši od 1941. pa sve do 1945. godine.

Carl Bethke (Sveučilište u Leipzigu) obradio je temu koncentracijskog logora za žene i djecu Loborgrad u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (str. 57-73). U radu, koji je na njemačkom jeziku, autor daje kratak presjek tog logora koji je djelovao nepunu godinu, odnosno od listopada 1941. pa do kolovoza 1942. godine. Logor je bio pod nadzorom hrvatskog Nijemca Karla Hegera te su u njemu uglavnom bile žene židovskog podrijetla i nešto Srkinja, koje su bile podvrgnute psihičkom i fizičkom zlostavljanju.

Davor Kovačić (Hrvatski institut za povijest) autor je četvrtog rada u zborniku u kojem opisuje sudbine dužnosnika NDH Vlade Singera i Stjepana Rubinića, koji su postali zatočnici u logorima Jasenovac i Stara Gradiška (str. 75-89). Singer, iako je obnašao dužnost zapovjednika Ustaške obavještajne službe, zbog kritiziranja Ante Pavelića otpremljen je najprije u logor Jasenovac, a zatim i u Staru Gradišku, gdje je 1943. godine i ubijen. Rubinić je za vrijeme

NDH bio upravitelj Župske redarstvene oblasti u Gospiću gdje je trebao biti zadužen, između ostalog, i za logor Jadovno. Upravo zbog samovoljnog ponašanja u logoru, Rubinić je 1942. godine kažnjen s godinu dana prisilnog rada u Staroj Gradiški. Nakon rata gubi mu se trag.

Proturječijima u svezi broja žrtava fašističkog koncentracijskog logora na otoku Molatu bavio se Zlatko Begonja (Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru; str. 91-110). Za vrijeme talijanske vojne okupacije Dalmacije (1941-1943) pokušala se provesti nasilna promjena etničke i političke slike tog područja te su u službi toga osnivani koncentracijski logori u koje je deportirano domaće stanovništvo. Jedan od takvih logora bio je i na otoku Molatu, koji se nalazi u zadarskom arhipelagu. Autor se bavi velikim nerazmjerom brojki osoba koje su stradale u logoru – kreće se od 69 pa sve do 1000 umrlih. Analizom i usporedbom dostupne arhivske građe on zaključuje da je u logoru smrtno stradalo između 79 do 96 osoba.

Nikica Barić (Hrvatski institut za povijest) obradio je problematiku deportacije i evakuacije dalmatinskog stanovništva tijekom 1944. godine od strane njemačke vojske, kao i korištenje istih za prisilni rad (str. 111-132). Koristeći se represivnim mjerama, Nijemci su prvo počeli s evakuacijom stanovništva, prvenstveno muškaraca s otoka, a zatim i iz ostalih dalmatinskih gradova. Te mjere su uglavnom izazvale veliko nezadovoljstvo kod dužnosnika NDH koji nisu imali gotovo nikakvog utjecaja na odluke Wehrmachta, iako su bili svjesni da takve odluke narušavaju vjerodostojnost NDH u očima domaćeg stanovništva. Iako se deportacija vršila uglavnom da bi se spriječilo pristupanje dalmatinskog stanovništva partizanima, ona je u većini slučajeva prouzrokovala kontraefekt.

Prinudni rad u Srbiji u Drugom svjetskom ratu (str. 133-150) rad je srpskog povjesničara Dragana Aleksića (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd). Autor objašnjava kako je tekla, na koji način se odvijala i koje je razmjere i metode imala nacistička politika prisilnog rada u Srbiji za vrijeme okupacije. Radnu snagu u okupiranoj Srbiji stavlja u kontekst *totalnog rata* koji je uključivao angažman cjelokupne privrede i naroda. Prisilni rad uključivao je i radne logore, te autor u radu daje i njihov kratki prikaz, odnosno veličinu, namjenu, ustroj i unutrašnji režim.

Rad *Lišavanje slobode i prisilni rad u hrvatskom/jugoslavenskom zakonodavstvu 1945.-1951.* (str. 151-166) Vladimira Geigera (Hrvatski institut za povijest) bavi se problemom lišavanja slobode i prisilnim radom u kaznenom zakonodavstvu Jugoslavije uz čiju pomoć se odvijala najintenzivnija državna represija komunističkih vlasti u razdoblju *narodne demokracije*. Zahvaljujući nejasnoj i široko postavljenoj definiciji suradnje s okupatorom koja je zapravo služila za uklanjanje klasnih i političkih neprijatelja, sudovi su imali mogućnost da u svakom slučaju odrede kaznu koja im je odgovarala. U kontekstu toga autor objašnjava koja je bila svrha i nadležnost vojnih i civilnih sudova te sudova za zaštitu nacionalne časti. Autor se osvrće i na najznačajnije uredbe, odluke i zakone.

Idući rad u zborniku je *Logori križnog puta u Hrvatskoj 1945.* (Hrvatski institut za povijest; str. 167-182) Martine Grahek Ravančić. U njemu autorica opisuje križni put koji su prolazile izbjeglice i ratni zarobljenici vraćajući se u Hrvatsku nakon što su ih britanske snage izručile jedinicama Jugoslavenske armije, navodi logore, stratišta i masovna grobišta koja su se našla duž tog puta. Logorsku svakodnevicu potkrijepila je brojnim svjedočanstvima te zaključuje kako su u navedenim logorima prekršene sve tada važeće norme međunarodnog ratnog, humanitarnog i kaznenog prava.

Nataša Milićević (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd) u svom radu objasnila je neke od formi prisilnog rada koje su se primjenjivale u Srbiji od 1944. pa sve do 1950. godine (str.

183-203). U njemu je obuhvatila i opisala različite socijalne strukture (od ratnih zarobljenika i folksdojčera, pa sve do studentske populacije, umirovljenika i seljaka), te razine prisilnog rada na kojeg su bili podvrgnuti.

Prinudni rad folksdojčera u Vojvodini 1944.-1950. (str. 205-215) rad je Zorana Janjetovića (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd) u kojem daje analizu prisilnog rada kojem su bili podvrgnuti folksdojčeri na području Vojvodine u završnici Drugog svjetskog rata i u neposrednom poraću. Budući da su oni po završetku rata bili izloženi ubijanju, pljački i maltretiranju, propisana mjera prisilnog rada nije im donijela bolje uvjete. Bili su izloženi teškom fizičkom radu, lošoj opremljenosti logora i nedostatku hrane, te su predstavljali prijeko potrebnu radnu snagu u Jugoslaviji.

Rad Slađane Josipović (Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera, Osijek) bavi se temom sudskih procesa koji su se vodili protiv katoličkih svećenika u Osijeku od 1945. do 1947. godine (str. 217-238). Osim što je prikazala šest pojedinačnih slučajeva i sudskih procesa koje je potkrijepila arhivskom građom, autorica je opisala i odnos nove vlasti prema katoličkom svećenstvu te je dala kratki prikaz kaznenog zakonodavstva poslijeratne Jugoslavije. Budući da je nova vlast smatrala Katoličku crkvu uporištem oporbenih struja, logično je da ju je pokušala diskreditirati i umanjiti njezin utjecaj u narodu. Ovaj rad je zanimljiv i zbog toga što donosi i autentične sudske spise sa suđenja svećeniku Stjepanu Lovriću.

Posljednji rad u zborniku je rad Srđana Cvetkovića (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd) *Položaj političkih osuđenika u zatvorima Srbije 1945.-1985.* (str. 239-271). U njemu autor opisuje sve faze razvoja odnosa vlasti naspram političkih zatvorenika te pokazuje kako su se mijenjali zatvorski uvjeti, koji iako su se s vremenom poboljšavali, i dalje su bili ispod europskog i međunarodnog standarda. Ono što je pratilo političke zatvorenike je manjak i skučenost zatvorskih kapaciteta, stroži zatvorski tretman od ostalih zatvorenika te iznimno loš smještaj i slaba prehrana. U prvim godinama nove države mnogi robijaši su odsluživali svoju kaznu prisilnim radom jer je to bio način uštede. Zarobljenici su bili izloženi i tzv. preodgajanju, što je najizrazitije bilo za informbiroovce, koji su bili podvrgnuti teškoj torturi i mučenju. Osim navedenog, autor je opisao i zdravstvene uvjete koje su imali zatvorenici te je ukratko prikazao ubojstva, samoubojstva, štrajkove, pobune i pokušaje bijega među njima.

Radovi koji su objavljeni u zborniku *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.* daju bitan doprinos historiografiji jer sadrže rezultate najnovijih istraživanja navedene problematike. Kao takvi daju uporište i poticaj za daljnje istraživanje, budući da se radi o temama koje su nedovoljno istražene ne samo u hrvatskoj, već i u cjelokupnoj historiografiji s područja bivše Jugoslavije.

Ana Zujic'

Knjige

Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)*, Plejada, Zagreb 2011, str. 455, 9 zemljovida

Nakon tri godine čekanja disertacija Hrvoja Gračanina o južnoj Panoniji u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju obranjena na Sveučilištu u Zagrebu 2008. godine ugledala je svjetlo dana kao publicirana monografija u nakladi Plejade iz Zagreba. Gračanin, docent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uspio se nametnuti u posljednjih nekoliko godina kao nezaobilazan autoritet u izučavanju kasne antike i ranog srednjovjekovlja hrvatskih zemalja, s osobitim interesom za Međurječje, prostor između rijeka Drave, Save i Dunava. Objavljivanje ovog djela sintetskog tipa je značajna točka u hrvatskoj historiografiji koja potvrđuje njenu opredijeljenost da istraje na izučavanju ove povijesne 'spone koja nedostaje'. Nakon što su Neven Budak i Ivo Goldstein u 1990-im nadogradili temelje koje su postavili Ferdo Šišić i Nada Klaić, danas imamo izgrađene osnove za učinkovit znanstveni dijalog nove generacije hrvatskih povjesnika koji se bave uvezivanjem kasne antike sa ranim srednjim vijekom u jedinstvenu misaono-interpretativnu cjelinu. To je tim znakovitije što je ovo jedan od perioda u kojemu je hrvatska historiografija donedavno zaostajala za suvremenim trendovima, osobito nazočnim u anglofonom historiografiji gdje još od objave utjecajnog djela *The World of Late Antiquity* Petera Browna 1971., izučavanje ovog razdoblja doživljava pravi procvat i već dugo uživa veliku popularnost. Nije uopće začudno da se kasna antika, koja se definira ovisno o području i autoru kao period između ca. 200./400. i ca. 800./1000. godine, često vidi i izučava na sjevernoameričkim, ali i drugim učilištima kao potpuno zaseban period. *Late antiquity/Antiquité tardive/Spätantike* više nije privjesak antici i srednjem vijeku kao period tranzicije od jednog ka drugom, već se promatra sve češće u potpuno odvojenom metodološkom ali i misaonom kontekstu i od antike i od srednjeg vijeka.

Gračanin postavlja knjigu u kronološki limitiranu narativnu matricu, nastojeći prikazati različite aspekte i dimenzije povijesnog narativa ovog perioda, poput političko-upravne situacije, naseljenosti ili kršćanstva, na različitim mjestima u knjizi, limitirajući se prostorno na područje među Savom, Dravom i Dunavom ('Međurječje'), a vremenski na *longue durée* period između 375. i 1102. (str. 11). Određivanje početka i kraja povijesne naracije ovog djela neosporno ima smisla za područje koje se izučava, mada se sam autor ne očituje direktno o tomu zašto je odabrao baš ove godine za početak i kraj svoje naracije. Značenje godine 375. u kontekstu početka slabljenja i nestajanja rimske vlasti i provincijalne infrastrukture u ovom području je nepobitno. S druge strane, značenje koje se tradicionalno pridavalo godini 1102. u hrvatskom identitetsko-povijesnom diskursu, a i ranijoj hrvatskoj historiografiji, podložnije je diskusiji, posebice njezina tradicionalna interpretacija kao godina gubitka hrvatske 'državne neovisnosti'. Gračanin se, istini za volju, kloni ovakvih danas zastarjelih zaključaka, dajući u zaključku simbolički značaj upravo 1091. godini koju vidi kao početak povijesti srednjovjekovne Slavonije (279) i definirajući period koji istražuje najpreciznije u naslovu kao: *konac 4. – konac 11. stoljeća*.

Početak knjige pripada iscrpnom pregledu dosadašnjih istraživanja i suvremene literature (9-22), te definiranju prostora i prostornih koordinata (23-48). Glavni interes autora leži u

praćenju političko-upravnih promjena od kasne antike do ranog srednjeg vijeka (odnosno kasnoantičkom dobu ako se ravnamo po novijim periodizacijama). To se vidi u činjenici da narativ političko-upravne povijesti dobiva najviše prostora, tako da se u kronološkom slijedu nižu poglavlja: »Južna Panonija na prekretnici« (49-68), »doba hunske prevlasti« (69-76), »doba germanske prevlasti« (77-118), »doba Avara i Slavena« (119-46), »doba franačke prevlasti« (147-68), »ranosrednjovjekovni obrati« (169-216). Etnografski narativ se obrađuje u zasebnom poglavlju o kretanjima naroda i etničkim promjenama (217-32), dok su naseljenost i naselja obrađeni u zasebnom poglavlju (233-58), jednako kao i crkva i kršćanstvo (259-74). Rekapitulacija cjelokupnog narativa se može naći u Zaključku (275-80). Nezaobilazni dio knjige je i opsežan katalog arheološke građe koja se klasificira po vrsti nalaza, abecednom redoslijedu naziva lokaliteta, kulturi i periodu kojoj nalaz pripada, uz citiranje temeljne literature (285-360). Po vrsti nalaza, katalog je podijeljen na sljedeće cjeline: »Grobni, nasebinski i slučajni nalazi«, »Numizmatički nalazi« te »Kameni spomenici i ostala građa«. Autor je ubacio i kratak dodatak o znamenitoj i kontroverznoj teoriji Imre Bobe o lokaciji Moravske kneževine i emocionalnoj znanstvenoj debati koja ju je pratila (283-84), zamašnu bibliografiju primarnih i sekundarnih vrela kao i iscrpno imensko kazalo i devet korisnih zemljovida koje je sam izradio.

Gračaninova knjiga je ozbiljan znanstveni rad koji prezentira obilje materijala. Ona pokazuje da je njezin autor ne samo svjestan šireg konteksta u kojemu se ovi događaji odvijaju, već i obimne literature na hrvatskom i drugim jezicima, te značajnog naglaska na multidisciplinarni pristup izučavanju povijesti. Rad je prepoznatljiv produkt hrvatske historiografske tradicije i nije iznenađujuće da se drži tradicionalnijeg, narativnog pristupa analizi vrela, naglasku na etnicitet kao organizirajući društveni princip kroz povijest, te pristupa materijalnim vrelima koji uglavnom operira kroz osuvremenjenu paradigmu kulturno-povijesne metodologije (*culture-history*). Mada se osobno ne mogu ni izdaleka ubrojiti u pristaše narativne povijesti, ovdje zbilja nemam argumenata za kritizirati Gračanina i njegov pristup organiziranju materijala. Iscrpna narativna povijest ovog doba, posebice perioda post-rimske južne Panonije negdje do početka 9. stoljeća gotovo da i ne postoji u suvremenoj hrvatskoj historiografiji, s izuzetkom narativa pisanih vrela koje je objavio Stanko Andrić u časopisu *Scrinia Slavonica* iz 2002. i materijalnih vrela koje je obradio Željko Tomičić u zborniku *Slovenija in sosednje dežele med antiko i karolinško dobo*. Ne bih se složio s Gračaninovom konstatacijom da smo potpuno iscrpili čitanje i interpretaciju postojećih pisanih vrela (280). Dapače, mislim da su pisana vrela za ovaj period neiscrpan rudnik za nova čitanja i interpretacije i da nam još uvijek imaju mnogo toga za reći. Jedan od razloga za ovakvo razmišljanje je činjenica da svaka nova generacija povjesnika posjeduje drugačiji odnos prema čitanju vrela bivajući obogaćena novim spoznajama i iskustvima življenja u drugačijem svijetu, koje mi danas ne možemo imati. Također, intelektualni *modus operandi* individualnih autora naših vrela predstavlja poticajno polje za istraživanje koje je danas jedva dotaknuto. Jednako je neistražen i intelektualno-ideološki *modus operandi* naših predšasnika u historiografiji koji je bez ikakve dvojbe utjecao na njihovo čitanje i razumijevanje vrela, te način na koji su sklapali ta vrela u povijesne narative. No, svakako se slažem s Gračaninovom prosudbom izuzetnog značaja spoznaja koje će nam donijeti daljnja arheološka iskapanja i interpretacije materijalnih nalaza.

Gračanin elegantno i inteligentno rješava škakljivo pitanje pojave hrvatskog identiteta u Međurječju. Odbijajući danas već prilično upitno nastojanje slijedom kojega se kneževi i žitelji Donjopanonske kneževine iz prve polovice devetog stoljeća magično pretvaraju u Hrvate, samim time odbija i konstrukt 'Panonske Hrvatske' (228-29) koji je (pre)dugo bio nazočan

u historiografiji i popularnoj percepciji povijesti. Gračanin zaključuje da ne možemo govoriti o nazočnosti Hrvata u ovoj regiji u ranom devetom stoljeću. Po njemu, 'Hrvati' predstavljaju u ranom srednjem vijeku skup različitih skupina koje su se vremenom poistovjetile sa imenodavnom skupinom. U ovom procesu je sam originalni etnonim 'Hrvati' vremenom postajao oznakom pripadanja određenom političkom sustavu te je kao takav i percipiran od strane vanjskih promatrača (180-81) što je suvremeno i nadasve prihvatljivo razmišljanje o 'vječitoj temi' hrvatske historiografije.

Mnogo je toga oko čega se može debatirati pa i ne slagati sa Gračaninom, što ni u kom slučaju ne umanjuje vrijednost knjige, niti osporava legitimnost autorovih stajališta. Ja osobno bih volio vidjeti više naglaska na kontekstualnu analizu okolnosti nastanka pisanih vrela te načina na koji je ranija historiografija izgrađivala svoje povijesne narative. Također bi bilo korisno da je Gračanin posvetio više mjesta socio-antropološkim interpretacijama društvenih i identitetskih preobražaja, te analizi odraza ovih preobražaja kroz narativ materijalnih vrela. Šteta je također što u kazalo nisu uvršteni i etnički i zemljopisni pojmovi. Ne bih se složio s interpretacijom da stanovništvo u Avarskom kaganatu uglavnom nije bilo kristijanizirano, što se zaključuje iz česte pojave grobnih priloga i postojanja paljevine kao ukopnog obreda u sahranjivanju ovog doba (264-65). Kršćanstvo u Europi sedmog i osmog stoljeća funkcionira u specifičnom kontekstu u kojemu nije postojao teološki i ideološki autoritet koji bi definirao i sprovodio religiozno 'ispravan' ukopni obred. Kršćanstvo nije moglo ostati statično i nepromijenjeno od kasnorimskog doba, tako da pojava novih rituala ni u kom slučaju ne podrazumijeva 'poganizaciju', već regionalizaciju i pluralizaciju ukopnih rituala, o čemu su pisali u novije vrijeme posebice Guy Halsall i Bonnie Effros. Nedavno je Peter Brown zgodno definirao kršćanstvo u ovom periodu u pluralu kao 'mikro-kršćanstva' (*micro-Christendoms*). Također, potrebno je imati u vidu oprez da Gračaninovo slaganje povijesnih vrela u narativ ne 'okošta' u znanstvenoj percepciji kao 'istinita' interpretacija prošlosti, već da posluži kao uvodnica za daljnji znanstveni dijalog, i raspravu o različitim narativima prošlosti.

Prevođenje ove studije na neki od svjetskih jezika bilo bi od izuzetnog značaja jer je hrvatski glas ne samo poželjan, već dapače postaje i neophodan u dijalozima o znanstvenim metanarativima ovog perioda. Posljedice nedovoljne hrvatske nazočnosti vidljive su dobro u nedavnoj studiji J. V. A. Finea o hrvatskom identitetu u predmodernom dobu u koju je vidno ukomponiran balkanistički orijentalistički diskurs u tretmanu povijesti hrvatskih zemalja, hrvatskog identiteta ali i cjelokupne jugoistočne Europe. No, vratimo se Gračaninovom uratku. Značaj dobre znanstvene knjige je više u pitanjima koja otvara negoli u njezinom autoritetu kao 'istinite' interpretacije prošlosti. Moj dojam u prvom čitanju je da Gračanin nepobitno otvara nova pitanja i nadasve inspirira daljnja promišljanja o povijesti ovog perioda i ovog prostora. Činjenica je da ovdje imamo pred sobom uradak velike znanstvene težine koji će zadugo predstavljati polaznu točku svih budućih istraživanja perioda kasne antike u južnoj Panoniji. Znam zasigurno da ću njegovu knjigu držati na dohvat ruke, što preporučam drugim istraživačima i studentima povijesti.

Danijel Dzino

Maja Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2009, IX + 663 str.*

Petrinec u uvodnom dijelu knjige (str. 3-10) postavlja vremenske i prostorne odrednice te objašnjava osnovnu terminologiju koja se koristi u knjizi. Groblja o kojima je riječ uglavnom pokrivaju prostor županija koje su prema *De administrando imperio* činile ranosrednjovjekovnu Hrvatsku. Terminologija ocrtava vremenske okvire jer Petrinec naglašava da pod pojmom »ranosrednjovjekovni« podrazumijeva raspon od 7./8. do 11. stoljeća. Također ističe da upotreba pojma »starohrvatska« označava nalaze koji su karakteristični za prostor ranosrednjovjekovne hrvatske države te da njegova upotreba ne znači dodjeljivanje etničke pripadnosti pokopanima. Zatim slijedi pregled dosadašnjih istraživanja ranosrednjovjekovnih grobalja. Naravno, pregled započinje s fra Lujom Marunom i organizacijom prvih institucija koje su se bavile arheološkim istraživanjima (*Kninsko starinarsko društvo, Prvi muzej hrvatskih spomenika* u Kninu iz kojeg je postepeno proizašao *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika* u Splitu, *Bibač*). Petrinec ističe da je većina početnih arheoloških istraživanja bila djelo nestručnih osoba, ali se situacija promijenila kad su dominantnu ulogu u hrvatskoj arheologiji preuzeli Ljubo Karaman i Stjepan Gunjača. Nakon njih veliki doprinos razvoju arheologije dali su Dasen Vrsalović, Zdenko Vinski, Dušan Jelovina, Janko Belošević (autor važne monografije *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća* iz 1980. godine) i tako dalje. Uvodni dio završava pregledom periodizacije i kronologije grobalja.

Nakon ovog početnog dijela slijedi *Katalog* (str. 13-96). S obzirom da je samom knjigom obrađeno 125 grobalja i 88 nalazišta s pojedinačnim predmetima, ovi brojevi dovoljno govore o opsegu kataloga. Svaki lokalitet je opisan na način da se donosi crtica o povijesti istraživanja, literatura i popis predmeta pronađenih u grobovima s referencom na pripadajuću tablicu. Katalog je podijeljen na više cjelina koje redom obrađuju paljevinska groblja, groblja na redove s poganskim ili pretežno poganskim načinom pokapanja, pojedinačne nalaze karakteristične za grobove s poganskim značajkama pokapanja, groblja na redove s poganskim i kršćanskim značajkama pokapanja, groblja na redove sa isključivo kršćanskim značajkama pokapanja, groblja uz crkve s fazom ukapanja od 8. do 11. stoljeća i zaključno, pojedinačni nalazi karakteristični za groblja s kršćanskim značajkama pokapanja.

Poglavlje *Opće značajke grobalja* (str. 99-115) donosi podatke o položaju grobalja, orijentaciji grobova, njihovom obliku i veličini, broju pokopanih i slično. Većina grobalja bila je smještena na povišenim terenima kraških polja, iako su pojedina groblja smještena na platoima uz plitke obale pješčanih zaljeva, na uzvišenim platoima usred polja ili na pješčanim humcima. Izbor položaja ovisio je i o tome da li je prostor već prije imao funkciju ukopišta ili ostatke građevina. Naravno, od 9. stoljeća započinju ukopi uz crkve. Orijentacija grobova uglavnom je u pravcu zapad-istok, iako postoje pojedinačna odstupanja. Petrinec naglašava da se prema veličini ranosrednjovjekovna hrvatska groblja »mogu uvrstiti u skupinu malih grobalja na redove kakva se na Zapadu, ali pretežito u srednjoj Europi, pojavljuju u kasnomerovinškom razdoblju i zamjenjuju velika groblja na redove, s tisuću i više grobova« (najveće starohrvatsko groblje je Ždrijac s 334 groba, a broj grobova se prosječno kreće u rasponu od 20-30 do 150-200). Tendencija grupiranja grobova kod grobalja s poganskim značajkama pokapanja pokazuje sklonost da se srodne osobe pokopaju što bliže. Iz svega proizlazi zaključak da se »sva naša groblja mogu odrediti kao mala nasebinska i rodovsko-porodična groblja na redove«. Obilježavanje ukopišta ili pojedinačnog groba nije prisutno, iako je na nekoliko nalazišta u

okolici Sinja zabilježeno obilježavanje križem. U većini grobova ukopan je samo jedan pokojnik u ispruženom položaju i rukama uz tijelo te glavom najčešće okrenutom prema zapadu. Dvojni ukopi značajnije su prisutni kod grobalja s kršćanskim načinom pokapanja, iako je i u tom slučaju prvenstveno riječ o izuzecima. Što se tiče oblika i vrste grobova, Petrinec ih u slučaju grobalja s poganskim načinom pokapanja dijeli na grobove u običnim zemljanim rakama, grobove u običnim zemljanim rakama djelomično obložena kamenom, grobove u običnim zemljanim rakama s upotrebom drveta, grobove udubljene u prirodnoj litici, grobove sa suhozidnim ogradama od lomljenog kamena, grobove s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama te zidane grobnice. U okviru grobalja s kršćanskim načinom pokapanja prisutni su skoro isključivo grobovi s rakama obloženim uslojenim kamenom u suhozidu i grobovi s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama. Od pogrebnih običaja kod grobalja s poganskim načinom pokapanja najučestaliji su slučajevi paljenja vatre nad grobovima ili unutar grobnih raka te namjernog razbijanja zemljanog posuđa, dok je kod onih s kršćanskim načinom pokapanja karakterističan nedostatak priloga, tj. predmeta koji nisu dio odjeće ili osobnog nakita.

Iduće poglavlje, *Analiza grobnih nalaza* (str. 119-268), donosi pregled pojedinih tipova nalaza kako u grobljima s poganskim načinom pokapanja, tako i u grobljima s kršćanskim načinom pokapanja. U slučaju prvonavedenih grobalja riječ je o nakitu i metalnim dijelovima s odjeće, oružju i konjaničkoj opremi, oruđu i predmetima iz svakodnevne upotrebe, posuđu i novcu. Kod drugog tipa grobalja radi se također o nakitu i metalnim dijelovima s odjeće, oružju i konjaničkoj opremi te oruđu i predmetima iz svakodnevne upotrebe. Petrinec u ovom slučaju detaljnije analizira određene vrste nalaza. Stavlja ih u širi kontekst pronalaženjem analogija na širem zemljopisnom prostoru i kritički se osvrće na pojedina mišljenja drugih arheologa, uglavnom hrvatskih, u pogledu interpretacije pojedinih nalaza.

Slijedi *Kronologija i zaključak* (str. 271-279), poglavlje u kojem Petrinec nastoji pružiti odgovore na četiri temeljna pitanja: kada se vremenski opredjeljuju paljevinska groblja; kada se Slaveni/Hrvati započinju pokapati na grobljima na redove; kada se napuštaju poganski načini pokapanja; kada započinje obvezno pokapanje uz crkve? Petrinec prvo pitanje ostavlja otvorenim, dok za donju granicu početka ukapanja na grobljima na redove konstatira da ju se ne može preciznije odrediti »niti na osnovi grobnih nalaza registriranih u horizontu s poganskim značajkama pokapanja«. Ipak uz stanoviti oprez zaključuje da je »sredina 8. stoljeća ujedno i najranija preciznije određiva točka u okviru grobalja na redove s poganskim načinom pokapanja«. Do napuštanja poganskog načina pokapanja dolazi sredinom 9. stoljeća. Početak obveznog ukapanja uz crkve vjerojatno treba tražiti u razdoblju oko druge trećine 11. stoljeća.

Tablice (str. 279-583) su brojem stranica najveće poglavlje koje donosi slikovni prikaz svih nalaza obrađenih u knjizi. Riječ je o 305 tablica iza kojih dolaze *Tipološko-kronološke tablice* s još 49 dodatnih tablica (str. 586-634). Knjiga još sadrži popis kratica i literature, kazalo te priloge u obliku zemljopisnih karti s naznačenim lokacijama nalazišta te prikaz razvoja naušnica s karikama ovijenim u petlje i naušnica s dva nasuprotno postavljena sroljka ukrasa.

Kada bi ovoj knjizi davali ocjenu, ona bi nesumnjivo bila visoka iz jednostavnog razloga jer je hrvatska arheologija trebalo ovakvo djelo. Već činjenica da je objavljena u seriji *Monumenta mediæ aevi Croatiae* daje joj određenu težinu. Iza nje svakako stoji ogroman trud i nema sumnje da će u budućnosti biti obavezna referenca u svakom radu koji se bavi ranim srednjim vijekom. Svojim opsegom nesumnjivo nadilazi iznimno utjecajnu knjigu Janka Beloševića *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća* (1980.). Upravo usporedba s ovom knjigom ukazuje na neke

promjene u načinu pristupa grobljima i grobnim nalazima. Na primjer, Petrinec se već na početnim stranicama ogradila od mogućnosti da pojam »starohrvatski« nužno znači etničku atribuciju pokojnika. S druge strane, kroz Beloševićeve radove (pa i recentne monografije o Ždrijacu iz 2007. godine) često se provlačilo pitanje mogu li nam ranosrednjovjekovne nekropole, a pogotovo prilozima u njima, reći nešto o podrijetlu stanovništva, pa samim time i njegovom etničkom sastavu i identitetu, te o društvenom statusu pojedinaca koji su pokopani u grobovima s bogatijim nalazima. Iluzorno je očekivati da će materijal sam po sebi dati odgovore. Slično je i s pitanjem kako »etnički atribuirati« određene populacije, prije svega jer je problem identiteta u ranom srednjem vijeku još uvijek predmet vrlo živih diskusija i dugo će biti. Naravno, ove usporedbe nemaju namjeru smjestiti Petrinec i Beloševića na suprotne polove po pitanju nekakvog diskursa o etnicitetu. Takvo nešto ne bi imalo pretjeranog smisla. Uostalom, arheologija niti ne treba dokazivati ono što je već odavno poznato – da je na prostoru ranosrednjovjekovne hrvatske države živio narod po imenu Hrvati.

Međutim, ono što ovom djelu nedostaje karakteristično je za većinu sličnih studija u Hrvatskoj. Riječ je o manjku osvrta na stavove nekih autora koji su prisutni i utjecajni u recentnoj »europskoj« (ili »međunarodnoj«) arheologiji srednjega vijeka, npr. Bonnie Effros, Florin Curta, Joseph Tainter (iako je prvenstveno bilo antropolog) ili Peter Ucko (usprkos činjenici da se nije bavio srednjim vijekom, njegova istraživanja pogrebnih rituala utjecala su na mnoge medieviste). Nadalje, tu su neka kontroverzna mišljenja, zanimljiva u svijetlu prijašnje opaske o etnicitetu kod Petrinec i Beloševića, npr. Sebastiana Brathera prema kojem je etnicitet iz prošlosti izvan dohvata arheologije, dok je potraga za etničkim identitetom samo arheološki oblik nacionalizma. Bratherovi stavovi su u posljednjih par godina naišli na određenu razinu prihvaćanja u Istočnoj Europi (prvenstveno Litvi i Poljskoj) te je za očekivati da će u budućnosti biti kritički analizirani i unutar hrvatske arheologije, upravo zbog izrečenog u prethodnom odlomku ovog prikaza.

Iako na ove primjedbe ne treba gledati kao na isticanje nedostataka, dojam je da arheološki materijal nije posve stavljen u širi kontekst, dok s druge strane neka pitanja nisu posve otvoreno postavljena ili određene pretpostavke nisu istaknute. To je svakako šteta s obzirom na važnost ove knjige. Nažalost, Petrinec nije koristila monografiju *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save* Vladimira Sokola (izašla 2007. godine, nema je na popisu korištene literature) koja bi po pitanju kritičke obrade i širine interpretacije mogla poslužiti kao dobar primjer, usprkos nekim metodološkim nedostacima vezanima uz etničko atribuiranje arheoloških kultura.

Kao zaključak možemo reći kako ova knjiga svima koji se bave srednjim vijekom omogućuje da na pregledan način dobiju sliku trenutačne arheološke istraženosti prostora ranosrednjovjekovne hrvatske države te zaključaka koji samim time proizlaze. Također, pruža uvid u neke elemente starohrvatske povijesti koji još uvijek nisu razjašnjeni iz gledišta arheologije. Naime, vjerojatno nema djela koje se na ovaj ili onaj način bavi ranim srednjim vijekom, a da unutar svog sadržaja ne sadrži manju ili veću opasku u obliku pomalo otrcanog klišeja koji govori o malom broju izvora za to razdoblje hrvatske povijesti. Naravno, on nije posve pogrešan, pogotovo kada je riječ o izvorima koje obično nazivamo pisanima. Međutim, u slučaju materijalnih ili predmetnih vrela, tj. upravo one vrste izvora kojima arheologija opskrbljuje medieviste, situacija je uvelike drugačija. Arheološka istraživanja možda na svjetlo dana više ne iznose nove kneževske natpise, no svako novo otkriće dodaje jedan djelić u slagalicu ranosrednjovjekovnog razdoblja. Uostalom, mnogi od nalaza spomenutih u ovoj knjizi dolaze od

recentnih ili revizijskih istraživanja obavljenih u zadnjih deset ili dvadeset godina. Ne treba zaboraviti niti činjenicu da je većinu nalaza nužno staviti u korelaciju sa sličnim nalazima u Europi kako bi se njihovo značenje podrobnije shvatilo. Na kraju ovog ekskursa spomenimo još odlomak iz knjige *Starohrvatska baština* (str. XIX) Stjepana Gunjače i Dušana Jelovine: »Na koncu ćemo spomenuti da se ovo silno bogatstvo nalaza iz grobova ... nagomilalo nakon desetak tisuća pretraženih grobova od kojih je polovica bila sterilna. Nalazi se odnose na razdoblje od nekih osam stoljeća. Car Konstantin Porfirogenet govori o vojnom potencijalu Hrvatske sredinom 10. stoljeća, na osnovi čega se može približno iskalkulirati da je tada Hrvatska brojila otprilike 2 milijuna stanovnika. Vodimo računa i o tome da je prosjek ljudske dobi bio kraći pa da su se u tom stoljeću smijenile tri generacije. To znači da je u Hrvatskoj umrlo do 5 milijuna ljudi i da ih je otprilike polovica ukopana s nekim predmetom. A koliko je onda tih predmeta palo u zemlju s pokojnicima u toku osam stoljeća?« Složili se ili ne s ovim procjenama, očito je da pred medievistima i arheolozima stoji ogroman posao.

Tomislav Bali

Jevgenij Paščenko, *Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Zagreb 2010.*

Nakon studije Jevgenija Paščenka *Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine* Hrvatsko-ukrajinsko društvo objavilo je još jedno djelo tog autora. Sadržaj pete knjige iz edicije »Ucrainiana croatica« podijeljen je u jedanaest poglavlja, literaturu i sažetke na ukrajinskom i engleskom jeziku.

U knjizi je doraden i proširen sadržaj monografije *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*, objavljene 1999. godine. Djelo je namijenjeno prvenstveno studentima, ali i znanstvenicima i široj javnosti.

Knjiga počinje »Uvodnom bilješkom« (str. 7), u kojoj je istaknuta važnost interdisciplinarnog pristupa problematici hrvatsko-ukrajinske povezanosti i nužnost timskog rada u sklopu međunarodnih projekata. U skladu s tim u narednom je poglavlju, »Odjeci mitoloških predodžbi« (str. 9-18), naglašena potreba upoznavanja s ukrajinskim izvorima, koji mogu predstavljati jedno od značajnih polazišta za komparativno sagledavanje pojava u hrvatskoj kulturi u ranom razdoblju slavenskih migracija. Nakon prikaza monumenta *Kamjana Mogyla*, primjera arheološke kulture ukrajinskog prostora, autor je upozorio na tragove imena koji u korijenu sadrže forme hr-, hor- i slične. Na temelju onomastike prikazana je moguća povezanost sadašnjih ukrajinskih i hrvatskih prostora. Onomastika je gledana kroz prizmu slavenskog preuzimanja tradicija od iranskogovorne kulture. Kao mogući primjeri takvog preuzimanja navedeni su nazivi Hrvat i Rus', kojima je, prema pretpostavci autora, izvor solarni kult. U nastavku je sagledana hrvatska onomastika i to prvenstveno na primjeru Dubrovnika. Taj je grad, naveo je autor, model etničkih procesa u kojima se isprepliću slavenski i neslavenski elementi. Kao primjer ispreplitanja istaknuto je slavljenje Gromovnika Peruna, kojeg su kasnije istisnuli sveti Juraj i Mihovil. Prožimanje slavenskog i neslavenskog elementa vidljivo je i u podizanju crkava na mjestima pretkršćanskih svetišta. Autor je istaknuo potrebu daljnjeg istraživanja slavenskog mitološkog sloja u hrvatskom kulturnom temelju. Ukrajinski prostor, kao jedan od mogućih smjerova kojima su se plemena s hrvatskim imenom kretala, pri tome pruža značajnu građu za komparativni pristup.

Potreba za daljnjim istraživanjima istaknuta je i u poglavlju »Dalmatinska Poljica i Poljani Kijeva« (str. 19-29). U tom poglavlju prikazane su konture mogućih komunikacija hrvatskog i ukrajinskog prostora. Nakon kratkih napomena o kneževini Poljana na području današnje Ukrajine, u kontekstu slavensko-iranskih dodira spomenuto je ime *Harvatin*. Pleme tog imena moglo je biti u savezništvu s drugim konglomeracijama kakve su bili, primjerice, Poljani. S Kijevom se, istaknuto je, povezuju tragovi velike polietničke skupine u kojoj se naslućuje pojam koji se odnosi na grupu *hr-*, *hor-*, a koja se povezuje s imenom Hrvata. Na tu osnovu upućuju imena kijevske gore Horevice i ime mitološkog »brata« Horiva, kao jednog od osnivača Kijeva. Autor je pretpostavio da je ime Hrvat aktivno sudjelovalo u etničkim komunikacijama na širokom prostoru slavenskih raseljavanja. Na to bi moglo upućivati širenje naziva Kijev, čiji se oblici nalaze i na današnjem hrvatskom teritoriju. Veliki prostor u knjizi posvećen je Poljičkoj Republici. Naime, sudbina, ustroj i neke tradicije na tom području čine se podudarne s pojavama na području na kojem su živjeli Poljani, utemeljitelji Kijevske kneževine. Značaj poljičkih izvora zbog očuvanosti srednjovjekovnih tradicija prepoznali su i ukrajinski znanstvenici. Odjeci slavenske mitologije prisutni u tim izvorima značajni su za komparativne analize. U kontekstu slavenske mitologije autor se ponovno osvrnuo na pojavu gradnje starokršćanskih crkva na prostoru starovjerskih obrednih lokacija, proces koji je imao analogije na prostoru od Dnjepra do Jadrana.

Sadržaj Poljičkog statuta, značajnog primjera koji upućuje na mogućnost komunikacija staroukrajinske i starohrvatske kulture, detaljnije je problematiziran u poglavlju »Rus'ka pravda i Poljički statut« (str. 31-47). Autor se vodio tvrdnjom kako je komparativni pristup priznat kao jedna od najučinkovitijih metoda u proučavanju staroslavenskog prava. U tekstu je Poljički statut uspoređen s Rus'kom pravdom, prvim starorus'kim pisanim zakonikom. »Posve je logično«, napisao je autor, »da je starokijevsko pravno umijeće bilo prisutno na čitavom prostoru Kijevske Rus', u čijem su sastavu bili i Bijeli Hrvati« (str. 32). U nastavku je izražena pretpostavka o mogućnosti širenja teksta Rus'ke pravde do hrvatskih prostora, gdje su se koncentrirale određene arhaičke vrijednosti donesene i s današnjeg ukrajinskog područja. U knjizi je naglašeno da su sličnosti Poljičkog statuta i Rus'ke pravde uočene već u 19. stoljeću. Niz analogija pronađen je u društvenim odnosima, pojmovima, jeziku i socijalnoj terminologiji; spomenute su sličnosti u poljičkom terminu *didici* i starokijevskom *didy*, u pojmovima *verv* u Rus'koj pravdi i *vrv* u Poljičkom statutu, u djelovanju *bratovština* u Poljicama i ukrajinskih crkvenih bratstava iz 16. stoljeća, zatim na razini socijalnih statusa određenih kategorija ljudi, u poljičkom običaju *umicanja divojaka silom* i ukrajinskom *umakanja devic*, te u tipu državnosti koji je težio kolektivnom, a ne centraliziranom upravljanju. Najviše elemenata koji upućuju na srodnost pronađena je u dijelovima spomenutih pravnih dokumenata koji se odnose na arhaiku, što se uzima kao potvrda nekadašnje bliskosti i daljnjeg migriranja slavenskim masa od ukrajinskog prostora do jadranske linije.

Četrto poglavlje knjige naslovljeno je »Problem geneze glagoljice« (str. 49-60). U poglavlju je autor podržao tezu da glagoljica predstavlja završetak trajnog i složenog procesa koji je prošao nekoliko stadija, te je postavio pitanje nije li to pismo srodno sa sarmatskim znakovima pronađenim u jugo-istočnoj regiji današnje Ukrajine. Glagoljica je, dakle, promatrana kroz koncept slavensko-iranskih prožimanja, pri čemu je naglašeno značenje ukrajinskog prostora zbog tamošnje očuvanosti tragova sarmatskih znakova. Pretpostavke o značaju sjevernog Pricnomorja u nastanku glagoljice podupire i boravak Ćirila na tom području. Autor smatra da je upravo u Poljicama glagoljaško pismo nastupilo kao amblem prastarog identiteta.

Slijedi poglavlje »Poredbeni prostori. Od Istre prema Zagorju, Slavoniji i drugdje« (str. 61-65), u kojem su naznačeni smjerovi daljnjih znanstvenih proučavanja. To su: mitološki sloj kao značajna komponenta hrvatskog duhovnog i materijalnog života arhaičnog doba, povezanost krapinske genealoške legende sa starokijevskom i podudarnost niza arheoloških nalazišta na ukrajinskom i hrvatskom tlu. Na potrebu daljnjih istraživanja ukazano je i u poglavlju »Onomastička iznenađenja« (str. 67-71). Uz primjere leksičke podudarnosti ukrajinskog fonda s južnoslavenskim, autor je istaknuo da je važnost toponimske migracije u njenom ukazivanju na etnička kretanja.

Na usporedbu suvremenih jezika dvaju naroda kao perspektivnom pravcu daljnjih istraživanja upozoreno je u poglavlju »Jezik ukrajinski i hrvatski« (str. 73-77). Suvremeni istraživači upućuju na niz primjera koji svjedoče o postojanju zajedničkog leksičkog fonda i analogija na morfološkim i leksičkim razinama u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. U tekstu su navedeni primjeri srodnih pojava u spomenutim jezicima, primjerice procesa *ikavizacije* u ukrajinskom jeziku i postojanja *ikavskih oaza* na hrvatskom prostoru, te iranizama. Autor smatra »da su iz starog razdoblja u leksičkom fondu ukrajinskog i hrvatskog jezika prisutni iranizmi, kamo spadaju i etnonimi poznati s ukrajinskog prostora kao Rusin-Horvat« (str. 76). Pažnja je usmjerena i na podudarnosti u dijalektima hrvatskog i ukrajinskog jezika.

Sličnosti u pučkoj tradiciji dvaju naroda prikazane su u poglavlju »Etnološke poredbe« (str. 79-95). Tu je ukazano na teške intervencije koje je ukrajinska kultura doživljavala tijekom sovjetskog razdoblja. Djelom i zbog potiskivanja nacionalnih problema u sovjetskom režimu u suvremenoj se ukrajinskoj znanosti velika pozornost posvećuje razvitku etnosa. Jedna od tema koja se u sklopu toga pojačano istražuje su Bijeli Hrvati. U poglavlju je dotaknut problem imperijalne politike, kojoj je autor posvetio veliki prostor u knjizi »Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine«. U nastavku su navedeni neki aspekti nužnih hrvatsko-ukrajinskih komparacija: sličnosti u leksiku karpatskih Gucula i hrvatskih stočara Velebita, u gospodarsko-kulturnim zonama Panonske Slavonije i šumsko-stepske zemljoradničke regije Ukrajine, u tipovima kuća i pokušva različitih ukrajinskih i hrvatskih regija, u melosu i odjeći pojedinih regija Hrvatske i Ukrajine, te antropološke srodnosti pučanstva Ukrajine i Hrvata.

Posljednja tema prikazana u knjizi su podudarnosti u imenima novčanih jedinica (»Kijevska kruna i hrvatska grivna«, str. 97-98). Tu je ponovljena teza da su komunikacije između staroukrajinskih i starohrvatskih formacija bile trajne i da u sebi skrivaju mnoštvo novih podataka koji zahtijevaju daljnja proučavanja.

U završnom je poglavlju (»Umjesto zaključka«, str. 99-100) autor istaknuo značaj ukrajinskog konteksta u proučavanju etnogeneze Hrvata, te povijesti njihove duhovne i materijalne kulture.

Razumijevanje problematike knjige »Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija« olakšano je mnogobrojnim fotografijama, slikama i kartama. Znanstveni je doprinos knjige da su u njoj, osim predstavljanja postignutih spoznaja o hrvatsko-ukrajinskim vezama, istaknute dosada neistražene teme, čime je utrt put daljnjim istraživanjima.

Slaven Kale

Walter Goffart, *Barbarians, Maps, and Historiography. Studies on the Early Medieval West*, Farnham-Burlington: Ashgate Variorum, 2009.

Barbarians, Maps, and Historiography je zbirni pregled zadnjih dvadeset godina stvaralaštva Waltera Goffarta, jednog od najznačajnijih suvremenih povjesničara srednjega vijeka. Goffart je autor sa strogim kritičkim pristupom, no u isto vrijeme sklon kontroverznim tumačenjima, zbog čega je svojim tekstovima poticao reakcije i oglede koje su iznosili ugledni suvremenici poput Averil Cameron, Waltera Pohla, Herwiga Wolframa i drugih. Slikovita potvrda dolazi od samog Goffarta koji u dodatku na kraju knjige iznosi neke komentare drugih povjesničara na ovdje objavljene radove. Pritom ipak ističe da su odnosi između njega i kolega (prvenstveno Wolframa i Pohla) uvijek bili iznimno prijateljski, tako da ih niti *bellum diplomaticum* nije mogao pokvariti. Šesnaest radova sakupljenih u ovoj knjizi, kako sam autor naglašava, više je od polovice njegovog cjelokupnog opusa u zadnja dva desetljeća. Većina njih bavi se kartografskim prikazima ranosrednjovjekovne povijesti, te narativnim izvorima i načinima na koji su se ljudi i događaji opisivali u njima.

Prvi članak, »Two notes on Germanic antiquity today« (str. 1-22), obrađuje dvije teme. Prva je sjena koju je nacizam ostavio nad proučavanjem germanske prošlosti, a druga znamenita Jordanesova *Getica* i njezina veza s Kasiodorom. U prvom dijelu posvećenom utjecaju nacizma, Goffart naglašava implikacije koje je na istraživanje »germanske davnine« (*germanische Alterumskunde*) imala filologija, a zatim »nova njemačka konstitucionalna povijest«. Potonja je dosegla svoj vrhunac u razdoblju koje se otprilike poklapa s trajanjem nacističke vlasti u Njemačkoj. Goffart u »novoj njemačkoj konstitucionalnoj povijesti« identificira zaokret u pogledu na spomenutu »germansku davninu«. On je doveo do toga da se na Germane gledalo kao na neku vrstu aristokrata koji su prije svega cijenili osobine vođe te su se okupljali oko svojih plemića i kraljeva čija je vlast s vremenom stekla aureolu »posvećenog kraljevanja« na temelju božanskog podrijetla vladajućih obitelji. Te osobine zatim su iz antike prenesene u srednji vijek. Goffart pritom naglašava da se pojam »posvećenog kraljevanja« prvo pojavio među negermanskim plemenima u Skandinaviji, što je njemačke povjesničare navelo da Skandinaviju povežu s ranim Germanima i na taj je način učine dijelom njemačke povijesti.

Drugi problem predstavljaju pokušaji da se motivi »posvećenog kraljevanja« i drugih »jez-gri tradicije« pronađu u latinskim, kršćanskim tekstovima. Ono što je važno kod oba slučaja jest činjenica da je ta »nova povijest« na izvore kojima se koristila gledala s manje opreza i kritičnosti nego je to bio slučaj s povjesničarima devetnaestog stoljeća. Međutim, postavlja se pitanje u kojoj je mjeri na prihvaćanje i odbacivanje »nove povijesti« utjecala nacistička ideologija? Koliki je zapravo utjecaj »vilhelmovske Njemačke«? Goffart konstatira da je nacizam bez sumnje bacio mrlju rasizma na »germansku davninu« te je stoga trebalo pronaći način da se ispravi gledanje na germanska plemena kao na krvne zajednice. No istodobno ističe da je dobar dio poslijeratnih pravnih povjesničara i dalje zagovarao neprekinuti kontinuitet od germanske do njemačke pravne povijesti bez ikakvih rasnih prizvuka.

Tema drugog dijela članka su narativi Kasiodora i Jordanesa, odnosno navika povjesničara da se pozivaju na *Origo Gothica*, a zapravo koriste *Geticu*. Kako ističe Goffart, *Getica* u svakom slučaju sadrži dijelove preuzete iz Kasiodorove *Origo Gothica*, no između dva teksta ne treba stavljati znak jednakosti. Također, među povjesničarima prevladava mišljenje da je *Origo* organizirani prikaz gotskog kolektivnog »plemenskog sjećanja« napisan s ciljem slavljenja germanskih naroda. Nadalje, Goffart odbacuje mišljenja da je *Origo Gothica* sama po sebi *origo*

gentis, već insistira na tome da je riječ o »gotskoj povijesti« jer čak i sama Getica nije narativ takve vrste.

Iduća tri članka bave se načinima na koje se razdoblje seobe naroda prikazivalo na povijesnim zemljovidima. Goffart u njima nastoji identificirati početke povijesne kartografije i pokazati razne nelogičnosti i nepreciznosti koje se javljaju na samim kartama. Uostalom, kako i sam kaže, karta prebacuje podatke u grafički oblik, no slika često prenosi više nego riječi i statistike na kojima se temelji.

U prvom od tri rada koja se bave ovom problematikom, »What's wrong with the map of the barbarian invasions?« (str. 23-41), Goffart za primjer uzima kartu Jeffreyja Russella. Kritizira pravce kretanja pojedinih naroda koje započinju ni iz čega, a kontinuirani su i bez zaustavljanja, npr. Vizigoti u jednom potezu dolaze od Skandinavije do Španjolske. Pritom se upravo naglašava da prema karti seoba Gota započinje u Skandinaviji, što je prema Goffartu ožvljavljavanje anakronizma. Ističe se i kretanje Vandala prema čijem se prikazu može zaključiti kako su oni migrirali na mediteranske otoke u sklopu svoje seobe, umjesto da su se tamo širili tek nakon zaposjedanja sjeverne Afrike. Poseban problem je predugačka vremenska granica koja se proteže od 1. do 568. godine. Stoga nije čudno da karta izgleda dinamično kada su podaci koji se odnose na pola tisućljeća stavljeni u jednu sliku. No ovi primjeri Goffartu služe tek kao uvod za opis razvoja kartografskih prikaza seobe naroda pomoću linija kretanja. Najstariji takav prikaz seobe naroda potječe iz 1708. godine. Međutim, prototip svih takvih karata je ona koju je izradio Emmanuel de Las Cases. Analizom daljnjeg razvitka povijesne kartografije od strane drugih autora kao što su Benicken, Spruner, Droysen ili Westermann, može se zaključiti da su kartografi utjecali na povijest barbarskih invazija time što su seobama davali veću vidljivost nego što ju one zapravo imaju u samim narativima. Na temelju takvog pregleda Goffart zaključuje da karta barbarske invazije u svim svojim oblicima sužava cijelo jedno razdoblje u okvire jedinstvenih kretanja.

U članku »The map of the barbarian invasions: a preliminary report« (str. 43-60) Goffart kritizira kartu seobe naroda objavljenu u *Timesovom Atlasu svjetske povijesti*. Pritom se pita odakle dolazi takav zemljovid, odnosno koji je njegov uzor. Nudi dva odgovora. Prvi je *Atlas Historicus* koji je priredio Johann Georg Hagelgans, a drugi je objavio Las Cases pod pseudonimom Le Sage i nazivom *Genealogical, Chronological, Historical, and Geographical Atlas*. Goffart iznosi životne priče oba autora, reakcije na njihove atlase te analizira utjecaj koji su imali na povijesnu kartografiju. Pritom ističe bitne razlike i sličnosti između dva atlasa, npr. donja granica Hagelgansovog atlasa je grčka kolonizacija Mediterana, a gornju čini provala Tatara, dok je Le Sageov/Las Casasov atlas omeđen prodorima Huna i Arapa u Europu.

Idući rad, »The map of the barbarian invasions: a longer look« (str. 61-87), zapravo je nadopuna prethodnog članka nekim novim spoznajama o Hagelgansu i Las Casasu. Goffart ponovno ističe da je Hagelgans stvorio obrazac prema kojem su se mnogobrojna »lutanja naroda« u vremenskom rasponu od 2 500 godina spajala u jedan kartografski prikaz. Na taj su način Goti, Huni i Langobardi dijelili pozornicu s drugim akterima od prapovijesti do Tatara iz 13. stoljeća. Drugačije shvaćanje granica pojedinih epoha, prisutno kod Hagelgansa i njegovih suvremenika, može se doimati čudnim iz današnje perspektive. To se svakako odnosi na vjerovanje da je srednji vijek završio karolinškom renesansom, ali ne treba smetnuti s uma da je za čovjeka iz osamnaestog stoljeća, koji je živio u vrijeme careva Josipa I. i Karla VI, takva kronologija savršeno odgovarala uređenju svijeta koji ga je okruživao. Jednostavno, krunidba Karla Velikog za cara stvorila je nov i željeni poredak, a njega su simbolizirali i habsburški care-

vi. Međutim, nema čvrstog dokaza da je Hagelkansov način prikazivanja seobe naroda utjecao na buduće kartografe. Prvi zbilja utjecajan kartografski prikaz »barbarske invazije« bio je Las Casesov. Goffart njegov atlas definira kao nebiblijski i neklasičan, a razlozi uspjeha mogu se tražiti u tome što je napravio odmak od dotad uobičajenog načina izrade sličnih publikacija. Las Cases je povijesni atlas oblikovao prema standardnim zemljopisnim atlasima. Umjesto da razne protagoniste iz širokog vremenskog raspona smješta na jednu kartu, Las Cases je »kronološki kontrolirao« situaciju (koliko je bilo moguće) i stvorio niz mapa koje su mogle »stajati same za sebe«. Goffart zatim prelazi na komentar samog izgleda karata. Na kraju uspoređuje Las Casesovo djelo s atlasima njegovih suvremenika kao što su Delemarche, Denaix, Hout, Spruner, Houzé, Soulier i Anadrieau-Goujon, Dufour, Dussieux i tako dalje.

U kratkom članku »Does the *Vita s. Severini* have an underside?« (str. 89-94), Goffart identificira nekoliko mjesta u spisu *Vita s. Severini* koja ga izdižu iznad razine klasičnog hagiografskog djela. *Vita* sadrže niz podataka zbog kojih taj spis treba promatrati više kao opis događanja u Noriku i Italiji tijekom razdoblja seobe naroda, a manje kao »nevin i nezainteresiran uzorak hagiografije«. Prema Goffartu, cjelokupni narativ odiše dojmom da je pisan sa svrhom prikazivanja barbara kao biblijskih Egipćana, bespravno prisutnih u Noriku, dok rimsko stanovništvo funkcionira kao izabrani narod koji, revoltiran nepravednom vlasti, seli u obećanu zemlju, tj. Italiju. Samim time, sv. Severin je sveden na puku personalizaciju kraja rimskog Norika.

Tema članka »Conspicuously Absent: Martial Heroism in the Histories of Gregory of Tours and its Likes« (str. 95-120) je odsustvo elemenata herojstva iz kršćanskih narativa nakon prve polovice šestog stoljeća. Rad započinje kratkim osvrtom na fenomen »herojske poezije« koji je bio visoko cijenjen od strane povjesničara, posebice njemačkih, okrenutih proučavanju razdoblja seobe naroda. Goffart ističe da je »herojska poezija« proizvod imaginacije, a ne povijesnih činjenica, čak i kad se spominju stvarne osobe. Također, prepoznaje odsutnost herojstva u narativima između druge polovice šestog i početka osmog stoljeća. Uzroke odsutnosti vidi u nastojanjima kršćanskih pisaca da obezvrijede rat i stave oznaku vrijednosti na, u prvom redu, kršćanske mučenike i svece, a zatim na rimske careve koji nisu bili skloni ratovanju. Goffart uporište pronalazi u djelima Grgura Turskog te Izidora Seviljskog i Fredegara. Vrijednosni sustav Grgurovog narativa je pogotovo indikativan. U njemu nema izražavanja simpatija prema požrtvornosti ili junaštvu, dok je s druge strane ispunjen opisima vojničke nesposobnosti i neuspjeha. Samim time nameće se zaključak da s krajem razdoblja seobe naroda dolazi do obezvrjeđivanja herojstva.

Niz radova o Bedi Časnom i djelu *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* započinje člankom »Bede's *uera lex historiae* explained« (str. 121-126) u kojem se Goffart osvrnuo na Bedino odbacivanje odgovornosti u slučaju da je zapisao neistinu. Ono što je pritom najviše privuklo Goffartovu pažnju je Bedino pozivanje na »istinski zakon povijesti«. Zaključak je da Beda taj izraz upotrebljava kao kontrast između teološke istine i uobičajene percepcije unutar kojeg i jedno i drugo tumačenje nalaze svoje mjesto. Također, činjenica je da »istinski zakon povijesti« nije mogao imati onakvo značenje za Bedu kakvo ima danas. Ukratko, Beda je upućivao na inherentnu površnost povijesti.

Sljedeći rad o Bedi je »The *Historia Ecclesiastica*: Bede's Agenda and Ours« (str. 127-143). Riječ o djelomično izmijenjenom poglavlju iz knjige *The Narrators of Barbarian History*. Goffart ga otvara isticanjem razine pozornosti usmjerene prema Bedi i njegov djelu od strane povjesničara iza koje je ostala ogromna količina radova koji su riješili mnoga pitanja vezana

uz Bedinu ostavštinu. Ipak, još uvijek je ostalo otvoreno jedno pitanje – koja je bila Bedina namjera u trenutku kad je započeo s pisanjem djela *Historia Ecclesiastica*? Goffart stoga pokušava identificirati poticaje i postaviti Bedu u kontekst njegovog razdoblja preko usporedbi sa suvremenicima. Ocrtava Bedu kao aktivnog i komunikativnog redovnika, uklanjajući iz njegove biografije uobičajeni klišeji koji ga opisuju kao »usamljenog intelektualca zatvorenog unutar elitne zajednice«. Konačno, nekoliko stranica posvećuje godini u kojoj je rad na *Historia Ecclesiastica* završen. Goffart smatra da bi uobičajenu dataciju trebalo pomaknuti za nekoliko mjeseci.

»Bede's History in a Harsher Climate« (str. 145-168) izravni je nastavak prethodnog članka. Goffart uglavnom niže reakcije na mišljenja o Bedi koja je naveo u već spomenutoj knjizi *The Narrators of Barbarian History* te komentira stavove drugih povjesničara koji su se dotaknuli Bedinog života i djela. U prvom redu se osvrnuo na kritiku koju je iznio D.P. Kirby na račun neposrednih okolnosti nastanka Bedinog najvažnijeg djela, *Historia Ecclesiastica*. Goffart stoga pojašnjava svoje stavove u smislu da nikada Bedino djelo nije smatrao ratobornim, već konstruiranim da bude sjajna bilanca nortumbrijske prošlosti.

Najintrigantniji dio ove zbirke svakako je članak »Paul the Deacon's Gesta episcoporum Mettensium and the early design of Charlemagne's succession« (str. 169-203). Goffart ovim tekstom zastupa mišljenje da spis *Gesta episcoporum Mettensium* koji je sastavio Pavao Đakon nije bio u prvom redu posvećen opisivanju povijesti biskupa Metza, već dokumentiranju odluka koje je Karlo Veliki donio po pitanju svog nasljednika, a samim time i o sudbini cjelokupne Franačke. Povjesničari su pitanje Karlovog nasljednika promatrali prvenstveno kroz prizmu dokumenta poznatog kao *Divisio regnorum* (806. g.). S obzirom da je Karlo vladao skoro četrdeset godina u trenutku sastavljanja tog spisa, Goffart mogućnost da se kroz ta četiri desetljeća nije razmišljalo o pitanju nasljedstva smatra neuvjerljivom. Mogućnost da se Karlo vrlo rano posvetio razmatranju o tome što i kako nakon njegove smrti pojačava posjet Rimu 781. godine prilikom kojeg je Ludoviku i Pipinu od strane pape Hadrijana potvrđena kraljevska vlast nad teritorijima koje je otac predvidio za njih, tj. Akvitanijom i Italijom. Trećem i najstarijem sinu, Karlu, time je predodređena vlast nad samom Franačkom. Međutim, Goffart slijedi mišljenje Petera Classena te ističe da Karlo Mlađi ne bi sam vladao. Naime, Karlo Veliki je imao još jednog sina iz veze s Himiltrudom, Pipina (u historiografiji poznat kao »Grbavi«). Prema tome, Franačka bi pripala Karlu Mlađem i Pipinu Grbavom. Time bi se slijedila tradicija da dvojica braće (i ne više od dvojice, ističe Goffart) dijele vlast, na jednak način na koji je Karlo Veliki bio primoran dijeliti vlast 768., a njegov otac 741. godine. Kao što je poznato, razvoj događaja nije dopustio ovakav rasplet. No Goffarta ne zanima u tolikoj mjeri što je slijedilo. Svoju pažnju usmjerava na traženje tragova o planovima sukcesije prije donošenja odluke o putu u Rim (sam put dogodio se 781. godine, no osmišljen je još 778.) i krunjenju dvojice mlađih sinova. Među njih svrstava i spomenuti spis *Gesta episcoporum Mettensium* Pavla Đakona. Goffart uočava da je Pavao literarne uzore ponašao u *Liber pontificalis*, *Origo gentis Langobardorum* i biblijskoj *Knjizi Postanka*. Iako je riječ o tekstu koji bi trebao evidentirati što je ostalo iza pojedinih biskupa Metza, Pavao im posvećuje vrlo malo pažnje. Uglavnom se usredotočio na »obiteljskog sveca Karolinga«, Arnulfa iz Metza za kojeg kaže da je odlučio podijeliti obiteljsku imovinu siromašnima. Mlađi sin (Anschisus) se složio s očevim planom, ali stariji nije. Arnulf je zbog toga blagoslovio Anschisusa. Taj čin je povezan s proročanstvom prema kojem su Anschisusijevi potomci predodređeni za kraljeve. Ostvarenjem proročanstva smatrao se prijelaz prijestolja sa Merovinga na Karolinge. Na taj način je uspostavljena genealogija od Anschisus

do Karla Velikog. Kako ističe Goffart, Pavao je zatim iskoristio priču o Arnulfu i njegovim sinovima. Između Arnulfovih i Karlovih sinova stavljen je znak jednakosti. Karlo Mlađi postaje novi Anshisus i samim time je predestiniran za »prvog među jednakima,« ako ne i za jedinog vladara Franačke. Doduše, postavlja se pitanje što je u tom slučaju s Pipinom Grbavim? Prema Goffartu, on se ne uklapa u cijelu priču jer je riječ o sinu iz izvanbračne veze (iako postoje različite interpretacije prirode tog odnosa). Uostalom, Pipin je rođen prije Karla Mlađega te eventualno može biti izjednačen sa starijim Arnulfovom sinom koji nije prihvatio očevu želju. Kasnija Pipinova pobuna na taj se način doima kao ostvarenje Pavlovog »proročanstva«.

»Chartes Earlier than 800 from French Collections« (str. 204–221) zapravo je osvrtno na zbirku najranijih francuskih srednjovjekovnih isprava objavljenu u sklopu serije *Chartae Latinae Antiquiores*. Goffart se usredotočio na dvije skupine sačuvanih isprava. Prvoj pripadaju isprave franačkih kraljeva, ravnomjerno raspoređenih na 38 merovinških i 38 karolinških. U drugu skupinu ulaze privatne isprave kojih je upola manje – 14 iz merovinškog doba i 12 iz karolinškog (do 800. godine). Nakon ovih »osnovnih« kvantitativnih podataka, Goffart prelazi na »kvalitetu«, kako same građe, tako i njezine obrade u historiografiji. Naglasak je pritom stavljen na merovinško razdoblje. Iako ističe visoku razinu pristupa diplomatskom materijalu ne samo u *Chartae Latinae Antiquiores*, već i u prethodnim studijama diplomatike i prozopografije merovinških isprava, Goffart zaključuje da povijesna znanost još uvijek čeka na njihovo visokokvalitetno i opširno izdanje. Zatim slijede kratke crtice o karakteristikama razvoja isprava merovinškog razdoblja, npr. o vremenskoj granici između 659. i 672. na kojoj dolazi do prijelaza s papirusa na pergamentu ili o načinu na koje se auktor obraća destinataru. Međutim, ističe Goffart, treba uzeti u obzir da se naše spoznaje o ispravama merovinškog razdoblja temelje na fragmentima nekadašnje produkcije istih. No ako se uzme u obzir da su sve originalne isprave langobardskih kraljeva izgubljene, činjenica da je do današnjeg dana ostalo sačuvano manje od 0,001% svih merovinških isprava (prema Goffartovoj procjeni) donekle predstavlja privilegij. Također, ono što je ostalo sačuvano uglavnom se tiče opatije St. Denis i njenih odnosa s kraljevskim dvorom te izaziva nedoumice i neslaganja povjesničara (poput vjerojatno svake sačuvane skupine ranosrednjovjekovnih isprava) oko raznih pitanja, npr. abrevijacija u intitulaciji ili korištenja izraza *bene valete*. Pri kraju slijedi problematika ustroja i funkcioniranja merovinške kancelarije pri čemu Goffart radi usporedbe s mogućim rimskim utjecajima te ističe njezinu postepenu klerikalizaciju.

»Le problème des *Translationes S. Liborii* (836)« (str. 223–235) obrađuje problematiku hagiografskih zapisa o sv. Liboriju, drugom biskupu Le Mansa, te njihove interpretacije u historiografiji. U prvom redu, riječ je tekstovima koji svjedoče o svećevoj translaciji. Goffart naglašava da toj temi treba pristupiti s više kritike nego što je dosad bio običaj kod drugih povjesničara, npr. Volker de Vry, pogotovo jer je znanstveno i kritičko proučavanje *Translationes* bilo u povojima u trenutku pisanja članka. Doduše, rigorozan pogled istraživača može dovesti u neizvjestan položaj jer mu na raspolaganju stoji tek ponešto čvrsto utvrđenih činjenica.

Povijesna kartografija i njezini počeci tema su još jednog članka, »The First Venture into 'Medieval Geography': Lambarde's Map of Saxon Heptarchy (1568)« (str. 237–244). U njemu je Goffart opisao utjecaj zemljovida na kojem je William Lambarde prikazao heptarhiju, tj. sedam anglo-saksonske kraljevstva iz ranoga srednjega vijeka. Sama karta nastala je kao rezultat sazrijevanja ideje koja se javila još u radovima Bede Časnoga, a razvijala se tijekom srednjega vijeka. Podjela na sedam kraljevstva koju je prvi prikazao Lambarde imala je dugotrajan učinak na kartografe u ranome novom vijeku i devetnaestom stoljeću. Uglavnom, riječ je o tome da je

heptarihija transpozicijom prikazivana kao još uvijek postojeća stvarnost na mnogim suvremenim zemljovidima Britanije ili joj se pridavala duža vremenska opstojnost nego što ju povijesna svjedočanstva mogu potvrditi.

»Hetware and Hugas: datable anachronisms in *Beowulf*« (str. 245-262) analizira problem imena Hetware i Hugas koja se uz Franke i Frizijce javljaju u popisu naroda koji su prema Beowulfu napali Merovinge. Goffart ističe da je ime Hetware rijetko, a Hugas posve opskurno (iako se oba spominju i u drugim vrelima). Postoje različita tumačenja njihovog podrijetla i značenja. Hugas se ne mogu potvrditi u ranijim vrelima, zbog čega se može steći dojam da se nevidljivi provlače kroz vrijeme i odjednom ih se u šestom stoljeću veže uz Franke, premda u posve drugačijem kontekstu od onog o kojem se govori u Beowulfu. Prema Goffartu, ovaj problem možda se može riješiti pomoću *Liber historiae Francorum* i spominjanje stanovitih *Atroarii*. Pritom preispituje motive autora LHF zbog koji su se Attoari našli u opisu danskog napada na Galiju, pogotovo jer se ne spominju kod Grgura Turskog od kojeg je u skraćenom obliku taj opis i preuzet. Naime, Attoari se ne javljaju u petom, šestom i sedmom stoljeću, ali odjednom ih se može pronaći u osmom. Također, navodi Goffart, *pagus Attoarius* nije cilj koji se zemljopisno uklapa u opis napada, te zaključuje da ovaj zapis iz LHF ima »umanjenu vrijednost«. Stoga se postavlja pitanje odakle potječe vijest o napadu koja se može pronaći u Beowulfu? Goffart ne odbacuje mogućnost da je autor imao izravan uvid u LHF iako takvu mogućnost smatra malo vjerojatnom, jer je Beowulf često u suprotnosti prema LHF, ali i Grgurovoj *Historiae*. Međutim, jedan detalj može ići u korist toj pretpostavci. Naime, LHF naspram Grgura zanemaruje pomorski sukob, govori o »snažnoj« umjesto »velikoj« vojsci i spominje Attoari. Sve tri razlike nalaze se i unutar Beowulfa, što ostavlja dojam da je pjesnik uistinu preuzimao iz LHF. Činjenica je da sastavljač Beowulfa shvaća Hetware i Attoare puno ozbiljnije nego kontinentalna vrela koja u prvom redu govore o malom okrugu. S druge strane, oni su u Beowulfu pleme skoro ravno Francima.

Goffart je pokušao odgonetnuti podrijetlo imena Hugas pri čemu je postavio pitanje mogu li se Hugas povezati s imenom Hugo? Mogućnost povezanosti može se ustanoviti kod Widukinda koji spominje legendarnog kralja Franaka po imenu Huga. Također, prema analima iz Quedlinburga drugo ime za Franke je Hugenos. Još važnije, ta dva traga mogu se povezati s Klodvigom. Ovo je točka na kojoj Goffartu nudi smjer prema rješenju problema, pri čemu je najvažnije odgonetnuti odakle ideja da se Franci povežu s imenom Hugo. Ističe da Čudesa sv. Benedikta spominju stanovitu dinastiju »Hugovića« koja vlada svijetom na početku jedanaestog stoljeća. U stvari, to je sinonim na Kapetoviće (za neke i opravdaniji kao ime dinastije). Također, pretpostavlja se da su Karolinzi ime Hugo davali svojim izvanbračnim sinovima. Na ovom mjestu Goffart upućuje na Roberta Snažnog, jednog od predaka Kapetovića koji je vladao prostorom Nesturije. U prostor kojim je vladao uključen je i *regnum* između Siene i Loire kojim su vladala da važna Huga – Hugo Aba i Hugo Veliki. Iako nisu rodbinski povezani, njihova genealogija i karijera uvjerali su kroničare desetog stoljeća da razlike između njih nema te da je riječ o jednoj, »dugotrajnoj« osobi. Za Goffarta, upravo je područje njihove vlasti prostor na kojem treba tražiti pleme Hugas. Da osnaži tu argumentaciju, Goffart ističe da su se izvedenice karoliškog imena (*Karoli*, *Karlanes*, *Karlingi*) za stanovnike zapadnog dijela Franačke, dok je Lotaringija dobila ime po Lotaru.

U članku »The Name 'Merovingian' and the Dating of *Beowulf*« (str. 263-271) Goffart se osvrnuo na pokušaje da se nastanak *Beowulfa*, zbog spomena merovinskog imena, datira u vrijeme prije 751. godine. Pritom ističe da se ime Meroving, češće kao osobno nego dinastičko,

javlja i u narednim stoljećima. Samim time, negira da se provodio *damnatio memoriae* tijekom karolinškog razdoblja koji je mogao uzrokovati nestanak uspomene na Merovinge, što vodi prema zaključku da je nemoguće na temelju jednog retka u tekst sa sigurnošću tvrditi da je *Beowulf* nastao prije druge polovice osmoga stoljeća.

Zaključni rad »Christian pessimism on the walls of the Vatican Galleria delle carte geografiche« (str. 272-311), kako naslov kaže, bavi se analizom slikovnih prikaza koji ukrašavaju monumentalnu kartu Italije koja krase zidove koridora koji danas povezuje Vatikanski muzej i Sikstinsku kapelu. Ukupno je riječ o 74 slike, smještene u prvom redu na svodu te unutar povijesnih karata u obliku vinjeta. Prema Goffartu slike na svodu uglavnom oslikavaju »savršenu« povijest prema ranokršćanskim mjerilima te se među njima mogu pronaći prikazi iz života Konstantina Velikog bitni za crkvenu povijest (pokršćavanje, osnivanje i gradnja rimskih crkvi, tj. sv. Petra i sv. Pavla), uspjesi nad hereticima (sv. Ambrozije, sv. Anselmo), djelovanja pustinjača, ali i primjeri priznavanja papinskog vrhovništva (prvenstveno vezani uz Grgura VII.). S druge strane, na vinjetama se prvenstveno nalaze prikazi događaja koji su imali loše posljedice ili su potaknuli određena negativna zbivanja. Njih Goffart smatra primjerima kršćanskog pesimizma. Otprilike polovica vinjeta oslikava događaje iz antičke povijesti prije inkarnacije, dok drugi dio pretežno obuhvaća srednji vijek, dakle razdoblje nakon pobjede kršćanstva, s tim da je kronološki na zadnjem mjestu bitka kod Ceresole 1544. godine. Mišljenje da se radi o pesimističnim prikazima Goffart opravdava time što su među prikazima iz antičke povijesti prvenstveno rimski porazi s katastrofalnim posljedicama (posebice iz drugog punskog rata) ili scene koje simboliziraju početak krvavih građanskih ratova (Cezarov prelazak Rubikona, drugi trijumvirat). Doduše, prikazani su i pojedini rimski uspjesi, no Goffart drži da se i oni uklapaju u pesimističnu viziju jer »krvoproliće i nesreće donose podjednako jada objema stranama«. Goffart prikaze na drugom dijelu vinjeta, onih sa srednjovjekovnom tematikom, tumači kao ilustracije trajne papinske borbe protiv barbara. Pritom uočava zanimljiv detalj – na većina vinjeta koje oslikavaju događaje između 1495. i 1544. godine prikazuju se Francuzi u borbi. To je Goffarta navelo na pomalo provokativno razmišljanje prema kojem se na Francuze može gledati kao na »barbare« šesnaestog stoljeća jer je njihovo protjerivanje iz Italije bilo podjednako »sretan događaj« kao npr. uspjeh Lava I. da Atilu odvрати od napada na Rim. Iako zaključuje da takvo nešto nije vjerojatno, ne propušta navesti nekoliko primjera razmirica između Francuza i papa. Usprkos ovim detaljima s elementima pesimizma, Goffart zaključuje da Galerija zapravo nema namjeru pojašnjavanja povijesti. Slike na svodovima i vinjetama mogu privući pozornost, no one su tek dodaci karti koji ništa ne pridodaju nečijem razumijevanju prošlosti. Riječ je ponajprije o »poučnoj diverziji,« odmaku od klasičnog formata *mappae mundi*.

Konačno, nekoliko zaključnih riječi. Ovaj tekst svojim opsegom svakako premašuje standarde formata prikaza. Razlog tome leži u činjenici da su unutar hrvatske historiografije Goffartovi radovi poznati i u određenoj mjeri citirani, ali sami hrvatski povjesničari rijetko su o njima pisali. Takvo stanje u svakom slučaju ne odgovara uglednom položaju koji Goffart zauzima unutar medievistike. Iako neke njegove interpretacije možda nisu uvijek uvjerljive, nemoguće im je poreći visoku historiografsku razinu. Ista ocjena može se dati ovdje obrađenim člancima.

Tomislav Bali

Roberto Žigulić, *Stališ duša župe Veprinac 1875.-1925., Knjiga II.: Vasanska i Veprinac*, Rijeka 2011, 511 str.

Roberto Žigulić (Rijeka, 1966.), redoviti profesor Tehničkog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, objavio je knjigu pod naslovom *Stališ duša župe Veprinac 1875.-1925., knjiga II.: Vasanska i Veprinac*. Odmah na prvi pogled može se uočiti da je riječ o vizualno impozantnoj monografiji, koja ima preko 500 stranica kompjutorski pisanog teksta. Također, sadrži i mnogobrojne slikovne priloge, stare zemljovide, fotografije (u boji i crno-bijele), stare razglednice i grafikonke. U knjizi je analiziran niz važnih i vrlo inspirativnih vrela i detalja iz prošlosti gradića Veprinca i njegove okolice, s time da je u središtu autorovog interesa knjiga *Stališa duša*. Tekst je podijeljen na četiri poglavlja s mnogim interesantnim temama.

Prvo poglavlje obrađuje zemljopisni smještaj i kartografske prikaze Veprinca, crkvena pitanja i vjerski život stanovnika, teme iz turizma i ugostiteljstva, jače buđenje nacionalne svijesti Veprinčana početkom 20. stoljeća, vojna pitanja i Prvi svjetski rat i iseljenike (posebice prema SAD-u i Australiji), a na koncu autor piše o poštanskoj službi i telefonima. Između ostalog, u ovom je poglavlju autor detaljno opisao granice šireg veprinačkog područja (s četiri tada postojeće porezne općine: Puharska, Vasanska, Poljane i Veprinac, od kojih prva nije imala izlaz na more, a ostale tri jesu), nabrojivši čitav niz toponima, među kojima su neki danas pomalo i zaboravljeni ili se manje spominju i koriste. Radi se o planinskim vrhovima, potocima, bujicama i brdskim dolinama, ali i naseljima (selima i zaselcima). Gradić Veprinac zabilježen je na mnogim modernim novovjekovnim zemljovidima, iako uočavamo da ponekad nije bio ucrtan na ispravnome mjestu gdje se nalazi. Uvođenjem tzv. francuskanskog katastra u 19. stoljeću zemljovidi postaju znatno precizniji i točniji. U dijelu o crkvenom životu istaknuta je činjenica da su na početku perioda koji knjiga obrađuje na području Veprinca i Poljana već bile sagrađene sve do danas poznate crkve, od kojih su neke vrlo stare, ali ima i onih koje su odavno u ruševinama. O nekima i nema mnogo poznatih povijesnih činjenica. Zacijelo je najpoznatija veprinačka crkva župna crkva sv. Marka Evanđelista, sagrađena 1574. na najistaknutijem mjestu veprinačke utvrde. Okružena je zidinama, što ukazuje – navodi Žigulić – da se radi o tipičnoj srednjovjekovnoj crkvi. Za vrijeme isusovačke vlasti nad Veprincem (1630.-1773.), ova je crkva, u doba baroka, naknadno dograđena i upotpunjena detaljima, što još nije vidljivo na znamenitoj Valvasorovoj grafici Veprinca iz 1689. godine. Kada je 1873. dovršena pruga Pivka-Rijeka, Veprincu se približila i željeznica, iako je od nje u doba razvoja elitnog i lječilišnog turizma puno veću korist imala obližnja Opatija. Vile Opatijskog primorja, s brojnim zanimljivim epizodama iz bogate liburnijske prošlosti, također su lijepo opisane u knjizi. Za ovu bih priliku izdvojio činjenicu da je u veprinačkom dijelu Ičića svoju luksuznu vilu 1903. dovršio i Jacob Ludwig Münz, kamenorezac i vlasnik kamenoloma u južnom Tirolu. Poznat je kao graditelj vila u Puli (vile Münz kod željezničkog kolodvora, koje i danas, iako pomalo zapuštene, plijene pozornost zbog svojih arhitektonskih oblika), ali i kao inicijator autobusne linije Rijeka-Pula i nesuđeni izvođač radova na nikad izgrađenoj željezničkoj pruzi Lupoglav-Veprinac. Novoizgrađenu vilu u Ičićima posvetio je supruzi Emmi te je vila i poznata pod nazivom Villa Emma. Tridesetih godina 20. stoljeća obitelj je trajno iselila u Švicarsku. U razdoblju koje knjiga obrađuje nastali su i planovi za gradnju vodovoda, uvođenje električne energije i plina, a sve to za bolji i ugodniji smještaj turista na veprinačkoj rivijeri, gdje su prema specijalnim nacrtima napravljena i suvremena kupališta. Uz državnu cestu, dovršenu 1843., koja je povezivala Rijeku i Lovran, ali i sve vile veprinačkog dijela Opatije i Ičića, postoji i

obalni put (Lungomare) dug oko 12 km, sagrađen u etapama na temelju inicijative Društva za uljepšavanje. Sve su to dragocjeni detalji koji svoje mjesto imaju u ovoj knjizi.

U drugom i trećem poglavlju, središnjim dijelovima knjige, Žigulić detaljno analizira povijesna vrela: knjige *Stališa duša* za Vasansku i Veprinac, po kućnim brojevima, s opširnim abecednim popisom prezimena na pripadajućim adresama.

Četvrto poglavlje sadrži popis priloga: skupne fotografije Veprinčana, stare razglednice gradića, odnosno župe, a potom se donosi popis korištene arhivske građe i literature. Knjiga završava zahvalom, bilješkom o autoru i sažecima na stranim jezicima.

Kako je autor i sam naglasio u predgovoru, knjiga je nastala kao plod njegove želje i nastojanja za detaljnijim genealoškim istraživanjima žiteljstva na području Veprinca i Veprinštine, pri čemu je svakako glavni cilj zapisati i tako spasiti od zaborava sve ono što je nekada činilo dio povijesti narodnog života i kulture na ovom području. Autorovi zapisi govore o običajima, tradicijama i zbivanjima u periodu druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. U svojem se radu on obilno koristio arhivskom građom: originale »Stališa duša« pronašao je u Župnom uredu u Veprincu, dio matičnih knjiga župe Veprinac nalazi se u Matičnom uredu u Opatiji, a matične knjige Lovrana i Kastva, kao okolnih župa, pohranjene su u matičnim uredima u Lovranu i Matuljima. U analizama topografskih mapa od velike su koristi bili podaci iz Odsjeka za katastar nekretnina u Opatiji. Veliku količinu građe, za različita pitanja koja obrazlaže u knjizi, autor je pronašao u središnjoj arhivskoj ustanovi Primorsko-goranske županije – Državnom arhivu u Rijeci.

No, osim iz izvorne arhivske građe, koja nedvojbeno čini okosnicu knjige, Žigulić je velik broj podataka crpio i iz sjećanja mnogobrojnih nasljednika najčešćih veprinačkih obitelji spomenutih u knjizi. Stoga će ova knjiga nesumnjivo pobuditi daljnje zanimanje za nova istraživanja ovog osebujnog kraja sjeveroistočne Istre, a svakako će postati i izvor novih spoznaja o veprinačkom kraju, što je činjenica koju osobito valja istaknuti.

Što se tiče kompozicije rukopisa, spominjem da se na opsežan uvodni dio, u kojem autor detaljno opisuje najznačajnije epizode veprinačke prošlosti spomenutog razdoblja, osvrćući se – primjerice, kako sam već spomenuo – i na stare kartografske prikaze, administrativne podjele, toponimiju, crkvene teme, sudjelovanje Veprinčana u Prvom svjetskom ratu, iseljništvo i dr., skladno nadovezuju detaljni rodoslovni popisi, složeni po pojedinim obiteljima i njihovim članovima. Ova knjiga o Veprincu i Vasanskoj zapravo čini cjelinu s prethodnim sveskom I. (u izdanju Državnog arhiva u Rijeci, Posebna izdanja, sv. 21, 2008., 431 str.), koji na identičan način obrađuje Poljane i Puharsku.

Radi se o stručno i znanstveno sročenoj monografiji, u kojoj su – osim povijesnih zbivanja – opisane i brojne druge, već spomenute teme. Izlaganje je stalno praćeno slikovnim priložima. Tekst je u cijelosti koncipiran i sastavljen vrlo jasno i pregledno. Pristup obradi pojedinih pitanja i problema je interdisciplinaran i multidisciplinaran, a odlikuje se analitičkim stilom i antropološkim pristupom.

Istaknuo bih da su u hrvatskoj historiografiji znanstvena djela koja na ovaj način obrađuju matične knjige i knjige »stališa duša« do danas ostala relativno malobrojna. Između ostalih, takve su, primjerice, moje monografije o Puli *Život i smrt u Puli. Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin 2002. i *Levantinci u Puli (XVII.-XIX. stoljeće)*, Pula 2003. te knjiga Albina Senčića *Popis pučanstva župe Mošćenice iz 1801. godine*, Mošćenice 2000.

S obzirom da autor i sam potječe iz kraja koji je predmet ove knjige, a u njemu i živi, izvrsno poznaje postojeću literaturu. Stoga njegova knjiga nedvojbeno predstavlja posebice zanimljiv i vrijedan znanstveni i stručni doprinos istarskoj i hrvatskoj historiografiji.

Koristeći građu Državnog arhiva u Rijeci, ali i brojna druga povijesna vrela, ovim se djelom Roberto Žigulić uspješno nadovezuje na znanstvena istraživanja te vrste, u čemu i jest važnost knjige i njezina izrazita društvena potreba. Autor je intenzivnim i marljivim radom brižljivo prikupio važne podatke, koji slikovito dočaravaju život nekadašnjih stanovnika tog područja. Zainteresirani će pojedinci u ovoj monografiji naći vrijedne podatke za opsežnija istraživanja vlastitih korijena. S obzirom da je sastavljena interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom, monografija nije zanimljiva samo povjesničarima, već i povjesničarima umjetnosti, gospodarstvenicima, turističkim djelatnicima, etnolozima, antropolozima, jezikoslovcima i mnogim drugim stručnjacima. Osim toga, knjiga posebice upozorava na osebujna povijesna vrela kojima u sadašnjosti i budućnosti valja posvetiti primjerenu skrb jer su nam ona oslonac i putokaz za daljnja iscrpna istraživanja.

Slaven Bertoša

Graydon A. Tunstall, *Blood on the snow; The Carpathian Winter War of 1915*, University Press of Kansas, Lawrence 2010, 258 str.

Graydon A. Tunstall predavač je vojne povijesti na Sveučilištu Južne Floride u SAD-u te (u Hrvatskoj nepoznat) stručnjak za Prvi svjetski rat i Centralne sile, s naglašenim interesom za »ostale igrače« u savezu, ponajprije Austro-Ugarsku. Doduše, njegova se djela ne nalaze na popisima bestselera koji se bave Prvim svjetskim ratom. Zaista, na Tunstallovu sam monografiju *Blood on the snow; The Carpathian Winter War of 1915* naišao tek nakon poduže potrage na Internetu. I samo zato što je moju potragu motivirao jasno definiran interes za djelovanje, iskustva, uspjehe i neuspjehe snaga Dvojne Monarhije na Istočnom frontu. To je djelo došlo kao iznenađenje, u moru radova koji se bave razvikanim bitkama poput Verduna ili Somme i Zapadnim frontom u cjelini. Pritom moje negativne predodžbe o odnosu anglo-saksonske historiografije (o hrvatskoj da se ne govori) prema problematici Istočnog fronta i doprinosa snaga Dvojne Monarhije ratnom naporu Centralnih sila nisu uopće otklonjene. Dapače, kako je Tunstallova knjiga tiskana tek prošle godine, moglo bi se reći da su i dodatno ojačane. Uz to, u usporedbi s autoritetima na području opisane tematike, poput Holgera H. Herwiga ili Michaela M. Citina, Tunstall se čini kao relativan anonimus, kojemu je, eto, ostavljeno da se bavi temama od sekundarne važnosti, poput primjerice kampanje u Karpatima iz vizure snaga Austro-Ugarske.

Što se tiče same knjige, radi se o autorovom trećem djelu, koje vrlo opsežno i minuciozno pristupa, kako je istaknuto, relativno nepoznatoj, ali izuzetno krvavoj epizodi tokom početnih operacija na Istočnom frontu. *Karpathenkrieg*, odnosno zimska kampanja na Karpatima 1915, bila je u ljudskim životima skuplja od bitaka poput Verduna ili Somme zajedno, s oko milijun gubitaka na svakoj strani. Kao niz masovnih okršaja K.u.K. vojske (*Kaiserliche und Königliche Armee*, odn. Carske i kraljevske vojske Dvojne Monarhije) s ciljem deblokiranja utvrde Przemyśl iz tiska vojnih snaga Ruske Carevine, *Karpathenkrieg* je vrlo specifičan slučaj koji se ipak podosta razlikuje od spomenutih bitaka na Zapadnom frontu. Konceptijski i metodološki tu nema ničeg izuzetnog i pretjerano ezoteričnog jer se radi o klasičnom voj-

napovijesnom tekstu. Najzastupljenije odrednice sadržaja su vojni termini; divizije, korpusi i armije, te vojno-taktičko-tehnički eufemizmi poput napredovanja, opskrbnih linija, krila, elemenata iznenađenja i inih iza kojih se skriva nemilosrdna i krvava stvarnost bojišta. Sve je to popraćeno s nužnim kontekstualizacijama, tamo gdje su se snažnije očitovale vojno-strateške, taktičke ili geo-političke datosti koje su, na ovaj ili onaj način, uvjetovale tok borbi i njihove ishode. Međutim, izričajem i okvirnim konceptom, autor izgleda želi pomiriti raskorak između detaljnog obrađivanja kronološki jasno strukturirane arhivske građe i inherentne namjere da svoj rad smisleno i fluidno izloži. Taj problem stilske nedorečenosti, koji se očituje na toliko mjesta u knjizi, nema nimalo jednostavno ishodište. Niti bi, naizgled, mogao potjecati iz literarne nevjestosti autora (iako to nije nikad isključeno). Treba imati na umu da je obrađena arhivska građa bivše K.u.K. vojske, na kojoj se temelji sadržaj Tunstallove knjige, zaista opsežna i većinom je nastala kao nusprodukt svakodnevnih internih komunikacija te masovne organizacije, kroz koju je tokom tih prvih nekoliko mjeseci 1915. godine, prošlo gotovo 2 milijuna ljudi. Obradena građa obuhvaća dnevnik jedinica i njihovih zapovjednika te telegrama i depeše koji su tekli od razine regimenti (pukovnija) prema višim vojno-organizacijskim strukturama: diviziji, korpusu, armiji i Glavnom zapovjedništvu vojske u Beču (AOK – *Armee Ober Kommando*) te obrnuto, odozgo prema dolje. Radi se o vrlo nezavidnom zadatku; rekonstruirati priču s fronte, iz dana u dan, ali i iz prostorija AOK-a, također vrlo važnu. I to sve učiniti što je cjelovitije i koherentnije moguće, s potrebnim kontekstualizacijama, te na kraju, logičnim zaključcima.

Knjiga sadrži pet poglavlja, s kraćim zaključkom. Od stručne opreme, tu se nalazi osam situacijskih karata, četiri tablice, dvanaest crno-bijelih fotografija, uz nezaobilazne bilješke, bibliografiju i indeks pojmova i nazivlja te se, naoko, čini da ništa ne nedostaje.

Uvodom (*Introduction*, 1-27 str.) se čitatelju ocrtavaju okviri teme i problematika se kontekstualizira. Iako to nije odmah očito, nakon stotinjak stranica se čini da u uvodu autor unaprijed zauzima apologetski stav zbog učestalih ponavljanja određenih motiva i problema u tekstu. No, ako ste gladni i umorni, a vani dan za danom sniježi, s temperaturama od -20 do -30 stupnjeva, dok vam noću Rusi ne daju spavati prepadima i barážama, onda će se neke stvari ponavljati u dokumentaciji, a time i u knjizi. Sumorna egzistencija u tom neprijateljskom okolišu, koji je dovodio ljude na rub psihofizičke izdržljivosti, je vrlo živopisno i opipljivo dočarana. Dosta je prostora utrošeno i da bi se objasnilo kako je do svega došlo. Uz opis topografskih osobina bojnog polja, u području Beskidskih i šumskih Karpata (poteza kroz današnju sjevernu Slovačku, južnu Poljsku i zapadnu Ukrajinu), slijede i vojno-strateška te čisto taktička razmatranja vezana uz (ne)mogućnost manevriranja i vođenja rata na takvom terenu s velikim formacijama, osobito zimi. Uvod je zaokružen razmatranjima geopolitičke situacije Dvojne Monarhije i Centralnih sila krajem 1914. godine, odnosno posljedica debakla loše vođene početne kampanje K.u.K. vojske u Istočnoj Galiciji 1914., koji je i doveo do opsade utvrde Przemysl.

Prvo poglavlje, *Background to the Battles* (28-65), svojevrsna je priprema pozornice za opis kasnijih operacija. Sve tri ofenzive K.u.K. vojske na Karpatima (od kraja siječnja do sredine ožujka 1915.) za cilj su imale deblokiranje utvrde Przemysl, koja je bila stožerna točka tolikih planova glavnog zapovjednika, general-feldmaršala Conrada von Hötzendorfa. Tu se već polagano naziru orisi sadržaja ostatka knjige. Čitatelj je doslovce obasut mnoštvom informacija u vrlo zgusnutom narativu. Na dijelovima ga prekidaju ne uvijek relevantne digresije, čiju korisnost dodatno podriva i učestalost kojom se ponavljaju u tekstu. Primjerice, ako se Przemysl

oslobodi, s iredentistički nastrojenim Talijanima će se moći pregovarati s jače pozicije. S druge strane, otklonila bi se opasnost ruskog prodora prema Budimpešti. Konačno, moglo bi se poraziti Srbiju, što bi pripomoglo potaknuti neutralne države da uđu u rat na strani Centralnih sila. I, naposljetku, Nijemci bi imali odvezane ruke da pomognu Osmanskom Carstvu glede anglo-francuskog napada na Dardanele. Dvojna Monarhija se nalazila u izuzetno kompleksnoj geopolitičkoj situaciji i sve je to uvjetovalo proces odlučivanja vojno-političkog vrha u Beču. U tom smislu, utjecaj tih faktora na operacije u Karpatima se ne može potcijeniti te ih vrijedi istaknuti. Ipak, autor se mogao više potruditi oko izričaja. Isti ulomak tako može sadržavati dinamičan opis situacije na određenom sektoru fronta u to-i-to vrijeme, i zatim, skok u sasvim drugu stvarnost geopolitičkih kalkulacija. Slijediti nit izlaganja doista može biti teško uz takve skokove u sadržaju i česta ponavljanja, pogotovo kad autor počne baratati s nazivima i rasporedom borbenih formacija. No jednom kad se pohvataju svi konci i posloži cjelovita slika, pruža se vrlo plastičan i detaljan prikaz bojišta na kojem se odigrao jedan od najvećih okršaja Prvog svjetskog rata.

Tekst postaje pristupačniji u idućoj cjelini, *The First Carpathian Offensive, January-February 1915* (66-113). Kao i 23. siječnja 1915., situacija kulminira u opisu napada jedinica 3. armije generala Svetozara Borojevića, najkraćim putem prema Przemyslu, s istočnih Beskida. Slabo pripremljen i dosta odgađan napad je propao uz teške gubitke, kako zbog ruskih protumjera, tako i teških zimskih uvjeta koji su život u rovovima činili mizernim. Opisi surove stvarnosti s kojom su se suočavali obični vojnici su poslovično dojmljivi, do te mjere da se lako uživjeti u njihovu ulogu. Gladnih, umornih i bolesnih vojnika, koji moraju podjednako trpjeti i hirove prirode i poduzetnog neprijatelja, uz više zapovjednike koji o stanju na frontu nemaju pojma. Doduše, već spomenuti uobičajeni nedostaci u izričaju se ističu, iako sporadično i rjeđe, s obzirom da je ovdje više pozornosti poklonjeno opisu borbi.

Poglavlje *The Second Carpathian Offensive, Late February-Mid March 1915* (114-162) naoko iznosi samo varijacije na temu prethodnog. Priča o gubicima, patnjama i neuspjehu se reprizira, samo s drugim žrtvama, vojnicima 2. armije generala Eduarda von Böhm-Ermollija. Ovdje je vrijedno spomena razmatranje sudbonosne Hötzendorfove odluke da praktički ponovi prethodni napad. Konjunktura pritiska vanjskopolitičkih faktora i sve lošije situacije u utvrdi Przemysl tu, ipak, nije ostavila puno izbora. Stoga je takva odluka čak i shvatljiva; no, kako je istaknuto, to nije isprika za manjak kvalitetnog planiranja i priprema.

Posljednja cjelina, *The Third Carpathian Offensive and Easter Battle: End of Carpathian Winter War* (163-208), pokriva zadnje operacije u Karpatima, koje su prethodile uspješnoj ofenzivi Centralnih sila u smjeru Gorlica i Tarnowa početkom svibnja. Opis kritične situacije K.u.K. snaga, koje trpe neprestane ruske napade, zaokružen je razmatranjem zadnjeg neuspješnog napada u smjeru Przemysla te posljedica predaje utvrde 22. ožujka. Sagledavši cijeli kontekst, Tunstall revalorizira učinak napora K.u.K. vojske jer ističe da je proboj kod Gorlica, koji su izvršili Nijemci, bio moguć upravo zato što su jake ruske snage zašle duboko u Karpatu i iscrpile se u nastojanju da prodru prema Budimpešti.

Zaključkom (208-212) se rekapituliraju neki najvažniji momenti i problemi; što je dovelo do borbi u Karpatima, uvjetovalo njihov tok i koje posljedice je imao njihov ishod. Važno je da se predočava znatno nijansirana i raslojenija slika djelovanja K.u.K. vojske. U vjerojatno najgoroj ratnoj zoni Prvog svjetskog rata, ta vojska je, svim teškoćama i gubicima usprkos, uspjela izdržati ruski pritisak i održati koheziju. Ipak, s balastom negativnih predodžbi o neučinkovitoj vojnoj organizaciji (koje su jedan aspekt naslijeđa bivše Dvojne Monarhije)

nije se pokušalo obračunati; niti je to autor izgleda namjeravao činiti. Ono što njega zanima je razotkrivanje djelovanja K.u.K. vojske u Karpatima tokom tog vremena; bavljenje kontroverzama ostavljeno je za drugo vrijeme, ako ne već i drugim autorima.

Tekst se u cjelini čini relativno nedorađen, sa zgusnutim narativom, što je nedostatak iako može biti i prednost. Upućenom i zainteresiranom čitatelju se pruža bogatstvo informacija iz kojih se može mnogo iščitati; međutim, neupućenom čitatelju će se vjerojatno učiniti nepristupačnim i teškim za praćenje. I to ne samo zbog poslovično rastrojenog sadržaja. Brojni danas zastarjeli toponimi i šaroliko vojno nazivlje čine nedostatak kraćeg pojmovnika s objašnjenjima vrlo upadljivim. Također, više detaljnijih i preglednijih karata bi dobro došlo. Sve bi to olakšalo i manje upućenom čitatelju da lakše slijedi nit izlaganja. Kako se tu radi o suptilnostima koje su autoru vjerojatno bile samorazumljive i koje je smatrao izlišnim objašnjavati, to potiče pitanja o kvaliteti uredništva. Manjka li ovdje obzirnosti autora ili uredničke pažnje (ili oboje), može se nagađati. No to pretjerano ne kvari opći dojam jer se iz knjige o (relativno) nepoznatim događajima na Karpatima početkom 1915., lako stječe dubinski slojevito, opširno i nijansirano znanje.

Ovo djelo nije lako bezrezervno preporučiti jer se uz opisane probleme tu nalazi i činjenica da još nije prevedeno na hrvatski. Kako je interes za Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji slab, pa i u široj javnosti uopće, to se ne može očekivati uskoro. No, kako je mnogo Hrvata prošlo kroz redove K.u.K. vojske (u knjizi se spominju bar tri hrvatske regimente), ovo djelo ne mora biti privlačno kao čisto vojnopovijesni tekst. No, kako tu leži njegova najveća vrijednost, svatko tko mu pristupi kao takvom će sigurno biti zadovoljan.

Vedran Muić

Željko Dugac, *Kako biti čist i zdrav. Zdravstveno prosvjećivanje u međuratnoj Hrvatskoj, Srednja Europa, Zagreb, 2010, 176 str.*

Željko Dugac je povjesničar medicine. Doktorirao je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a radi na Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU. Vodio je znanstveni projekt *Hrvatska medicinska baština: odrednice i dostignuća od 13. do 20. stoljeća* koji je zbog svoje važnosti produžen i danas pod naslovom *Povijest javnog zdravstva u međuratnom razdoblju. Život i djelo Andrije Štampara*. Kao stipendist Rockefellerovog arhivskog centra 2000. i 2004. te College of London-Welcome Thrust 2001. upoznao se s najnovijim metodama istraživanja povijesti zdravstva, a svoja je prva istraživanja usmjerio na zasluge Rockefellerovog instituta na razvoj zdravstva i zdravstvenog prosvjećivanja u Hrvatskoj. Objavio je knjigu *Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji* (2005.) za koju sam napisala prikaz u časopisu *Povijesti u nastavi* (br. 7, 2006, str. 125-127).

Najnovija Dugčeva knjiga znatno obogaćuje naše spoznaje o radu Škole narodnog zdravlja i narodnoj medicini. Popunjava postojeću prazninu osvrćući se na narodno zdravlje u međuraću kada je na zdravstvenom polju i prosvjećivanju Jugoslavija, a s njome i Hrvatska, postala važan čimbenik svjetskog zdravstvenog sustava, kao i modernog zdravstvenog prosvjećivanja. Liječnici su tada djelovali u gušenju najvažnijih epidemija i zaraznih bolesti koje su ugrožavale život stanovništva, prednjačeći u čitavoj regiji svojim radom i uzorom. Strukom medicinar, Dugac bez ikakvih poteškoća stručno iščitava sadržaj rada socijalnih ustanova. Po metodološ-

kom pristupu i poznavanju materije trudi se da bude i povjesničar interdisciplinarnog profila, pa njegovi radovi svakako pripadaju i domeni povijesti. Koliko se mnogo trudi da mu radovi budu pisani moderno i znanstveno ispravno, pokazuje usporedba s knjigom Đure Sremca i Branka Žuže *Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo 1830.-1941.* (Školska knjiga, Zagreb, 2002). Dugac upotpunjava i parcijalne tekstove Mire Kolar-Dimitrijević u radovima o položaju radnika te monografije Suzane Leček, koja se bavi i seljačkim životom u međuratnom razdoblju te pokušajima zdravstvenog i kulturnog organiziranja.

Ovdje želim ukazati na vrijednost ove knjige koja se temelji na istraživanju opsežne arhivske građe u fondovima zdravstvenih ustanova u zemlji i u inozemstvu, New Yorku, Ženevi i Londonu, kao i osobnih ostavština. Dugac je istraživao i opsežnu arhivsko-slikovnu građu s relevantnim plakatima koji se čuvaju u Školi narodnog zdravlja u Zagrebu (danas sastavni dio Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu). Koristio je i zdravstvene filmove iz Hrvatskog državnog arhiva, koji su dobrim dijelom prikazani u knjizi Vladimira Majcena *Filmska umjetnost Škole narodnog zdravlja Andrija Štampar (1926.-1960)*. Dugac svestranim pristupom očuvanom materijalu, iščitavanjem radova i izvještaja liječnika o radu i akcijama svojim komentarima obogaćuje spomenutu temu. Navodi akcije Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu i njoj podređenih ustanova u Hrvatskoj. Akcije su iskazane kroz predavanja, tečajeve, kroz projekcije zdravstveno-prosvjetnih filmova, organiziranja izložbi i na drugi način. Posljednje poglavlje Dugčeve knjige nosi naslov »Neznanje je teže nego neimanje« što je naslov jednog poglavlja u knjizi *Narodne čitanke o zdravlju* koju je objavila Škola narodnoga zdravlja želeći proširiti pojam socijalne medicine kroz zdravstveno prosvjećivanje. Naše akcije Dugac smješta u okvir svjetskog zdravstvenog prosvjećivanja, ističući razvijenost i vrijednost rada medicinskih stručnjaka na tom polju i akcijama kojima je na čelu bio dr. Andrija Štampar, koji je tu aktivnost naših liječnika prenio i na područje svjetske zdravstvene službe.

Ponegdje je sadržaj Dugčeve knjige manjkav ili netočan. Tako je autor napisao da poslije 1931. vlada kriza u objavljivanju novih zdravstveno-prosvjetnih listova. To je samo djelomično točno jer 1930. počinje izlaziti *Socijalno-medicinski pregled* u Beogradu, a 1935. *Socijalni arhiv*, također u Beogradu. Oba su lista prepuna sadržaja kojima se bavi autor. Također, *Radnička zaštita* i neki drugi časopisi pišu o zbivanjima na socijalnom planu. Osim toga, autor ne odjeljuje jasno akcije koje su nastale u Zagrebu od onih koje su zdravstvene osobe organizirale zajedno s kolegama iz Beograda. Stoga izostavlja neke važne ličnosti, kao što je Edo Marković koji je vodio antialkoholni pokret.

Narodni ženski savez organizirao je 16.-22. travnja 1923. proslavu Dana trezvenosti što je očito potaknulo i Andriju Štampara na njegovo uključivanje u borbu protiv alkoholizma nešto kasnije. Vrlo je značajno autorovo isticanje da ove akcije mogu biti samo rezultat rada šire zajednice, a nikako pojedinaca, pri čemu treba doći do suradnje stručnjaka i laika. Jedan od prvih edukacijskih centara bio je onaj organiziran u Mraclinu gdje su se studenti upoznavali s dosezima socijalne i preventivne medicine. Mislim da bi ipak trebalo spomenuti i rad dr. Pavla Gregorića, koji je zajedno s dr. N. Nikolićem tamo stekao prve pouke i praksu na socijalnom polju. Za dobro izvedene higijenske objekte Škola narodnog zdravlja je nagrađivala. To je bilo vrlo poticajno za selo, kojemu autor, što je i za očekivati, posvećuje veću pažnju nego socijalnom zbrinjavanju radnika, kojima posvećuje manje pažnje. Knjiga bi zapravo trebala biti mnogo veća po obimu nego što jest. No, i ovako svaki zainteresirani čitatelj može se upoznati s bitnim elementima zdravstvenog prosvjećivanja, a preko mnogobrojnih bilježaka i obimne

bibliografije može onda istraživanja upotpuniti i nastaviti, primjereno ličnosti ili kraju kojim se bavi. Stoga knjigu smatram izvanredno poticajnom i vrijednom.

Ja ne mogu pretendirati na to da budem medicinski stručni ocjenitelj knjige, ali kao povjesničar gospodarske i socijalne povijesti mislim da je knjiga vrlo kvalitetno i dobro djelo te da pokazuje znatan napredak autora u odnosu na njegovu prvu knjigu. Od Željka Dugca možemo očekivati još kvalitetnih i vrijednih radova o povijesti socijalne medicine. Ovo je poučna knjiga i danas te potvrđuje da u uspješno zdravstveno prosvjećivanje treba uložiti veliku pažnju te da u odgoj djece uopće treba uložiti mnogo truda. Vidljivo je da međuratnu Jugoslaviju ne treba promatrati samo kao negativnu i promašenu državu, već da je Zagreb tada imao određene važne zadatke koje mu je davao položaj i iskustvo te znanje njegovog liječničkog kadra.

Mira Kolar-Dimitrijević

Alan Labus, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Plejada, Zagreb 2011, 299 str.*

Knjiga je nastala na temelju Labusove disertacije o ratnoj i političkoj promidžbi te kontroli medija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, posebice dnevnih i periodičnih novinskih izdanja (*Hrvatski narod, Nova Hrvatska, Hrvatski list, Novi list, Spremnost, Novine, Vrabac i Šilo*). Uz uvod i zaključak knjiga sadrži dva poglavlja, prvo »Politika i novine« i drugo »Saveznici u tisku NDH«.

U prvom poglavlju »Politika i novine« (27-70) autor obrađuje sustav kontrole i cenzure medija u NDH te analizira kako je i koliko uspješno taj sustav djelovao od 1941. do 1945. godine. Nakon uspostave NDH ustaški prvaci proveli su selekciju novinarskog kadra tadašnjih vodećih listova i okupili novinare sklone ustaškom pokretu. Novinskim redakcijama u NDH upravljao je Državni izvještajni i promidžbeni ured, odnosno Glavno ravnateljstvo za promidžbu (GRP) pri Predsjedništvu vlade. Na svakodnevnim sastancima Odsjeka za novinstvo GRP-a izdavani su naputci ravnateljima novinskih kuća koje teme i kako obraditi u novinama što je na kraju davalo jednoličan i predvidiv ton cjelokupnom novinskom izdavaštvu. Prije tiskanja novinski je sadržaj morao proći cenzuru kako bi bilo uklonjeno sve ono što ne odgovara političkom vrhu. Osim cenzure samih novinskih članaka postojala je i predcenzura koja se provodila u filtriranju informacija koje su pristizale u formi agencijskih vijesti, tjednih, polumjesečnih i mjesečnih pregleda stranog tiska. Osim GRP-a, kontrolu novinskog rada obavljao je i Novinski odsjek Ministarstva vanjskih poslova, zadužen za nadzor vanjske politike u novinama te Ministarstvo unutarnjih poslova putem svojih cenzora koji su sjedili u uredima GRP-a i nadzirali rad novinskih službi. U ovom poglavlju autor je naveo i imena ravnatelja, glavnih urednika i novinara koji su radili u redakcijama zagrebačkih dnevnih novina *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*, osječkog *Hrvatskog lista* i sarajevskog *Novog lista*. Autor također analizira i humoristične tjednike *Šilo* i *Vrabac* koji su pretežno karikaturama ispunjavali svoju zadaću u propagandnom ratu koji se vodio u tisku NDH.

U drugom poglavlju »Saveznici u tisku NDH« (71-261) autor donosi pregled pisanja tiska NDH o savezničkim, ali i osovinskim ratnim poduhvatima te o odmjeravanju ratnih uspjeha zaraćenih strana. Analizirano je i na koji je način tisak u NDH donosio vijesti o važnim ratnim operacijama, zbivanjima na bojišnicama, o odlukama međunarodnih konferencija, o vojnom i političkom porazu Trećeg Reicha te o svršetku rata na području NDH. Dobar primjer iskriv-

ljene slike događaja autor ilustrira na primjeru bitke kod Staljingrada koja se nastojala u tisku prikazati kao svojevrsna pobjeda odnosno na sve načine prikrivani su ratni gubici Osovine na Istočnom bojištu. Tisak je gotovo jednoobrazno stvarao neku drugu zbilju, pretvarao poraz u pobjedu ili poraz proglašavao strateškim manevrom. Autor ipak utvrđuje da se iz pojedinih napisa u novinama NDH posredno moglo uočiti što se stvarno događa na svjetskim ratištima, primjerice koje su moguće posljedice sovjetskih pobjeda i prodora Crvene armije za istočnoeuropske zemlje posebice kroz prizmu tzv. poljskog pitanja. Uspjesima Osovine uglavnom su posvećivane udarne vijesti na prvoj ili drugoj stranici tiska, dok se o angloameričkom iskrcavanju u Alžiru i Maroku pisalo malo, gotovo nikako. Francusko-američko-britanski odnosi tijekom 1943. na Sjevernoafričkom bojištu problematizirani su u kontekstu američkih i britanskih teritorijalnih aspiracija prema francuskim kolonijama u Sjevernoj Africi, a američko-britanski odnosi tumačeni su u svjetlu navodnih američkih imperijalnih ciljeva prema britanskim kolonijama u Sjevernoj Africi. U pravilu uključivanje Sjedinjenih Američkih Država u rat tretiran je ne kao saveznička pomoć već kao politički, vojni i materijalni interes. Iskrcavanje saveznika na Siciliju i kapitulacija Italije s radošću je dočekana u tisku NDH jer im se pružala prilika da vrata područja izgubljena Rimskim ugovorima s Kraljevinom Italijom. U propagandnom ratu koji se odigravao u tisku NDH politički imperativ bio je dokazati neprirodnost savezništva zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza, konstruirati osjećaj straha od nestanka malih naroda u boljševičkom osvajačkom pohodu na Istočnu i Jugoistočnu Europu, naglašavati imperijalne interese Velike Britanije i SAD-a u Sjevernoj Africi i na Bliskom istoku te nadasve opravdavati politiku i ratne operacije sila Osovine.

Autor je na kraju ustvrdio da je preko sustava državnih tijela vršena višeslojna kontrola tiska NDH i tako osiguravan jednostrani i jednoobrazni model informiranja u najutjecajnijim dnevnim novinama i tjednicima. Ratna izvješća u tisku NDH ponekada su bila isključivo informacije njemačke i talijanske novinske agencije, dok su vijesti posvećene zapadnim saveznicima selektirane i iz tiska drugih osovinskih zemalja, ali i tiska neutralnih europskih zemalja te također i neprijateljskih savezničkih zemalja kako bi novine dobile na vjerodostojnosti. Knjiga završava sažetkom na engleskom, popisom kratica i popisom literature te biografijom autora. Autor donosi 26 ilustriranih priloga koji su uglavnom isječki iz novina.

Knjiga *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* nastala je prvenstveno na temelju proučavanja odabranih dnevnih i tjednih novina objavljivanih u NDH, literature i arhivskog gradiva iz Hrvatskog državnog arhiva te je još jedan važan doprinos razumijevanju slojevitosti Drugog svjetskog rata na hrvatskom području.

Ivana Šubic

Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 1952-1954., Svezak 3, priredila Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2008, 358 str.; Zapisnici Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 1955-1959., Svezak 4, priredila Branislava Vojnović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010, 365 str.

Sredinom 90-ih godina prošloga stoljeća Hrvatski državni arhiv (HDA) preuzeo je ogromnu količinu građe društveno-političkih organizacija koje su djelovale u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Zasigurno jedna od najzanimljivijih jest građa Komunističke partije, odnosno

Saveza komunista Hrvatske, organizacije koja je kroz čitavo spomenuto razdoblje u okviru jednopartijskog političkog sustava predstavljala puno više od jedne političke stranke. Nećemo puno pogriješiti ako tu stranku okarakteriziramo kao jedinu pravu djelatnu vlast toga razdoblja. Fond gradiva Komunističke partije odnosno Saveza komunista Hrvatske danas se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pod nazivom »Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske« (f. 1220, CK SKH), iako bi naziv bio precizniji kad bi mu se uklonile prve dvije riječi (Centralni komitet), jer fond, osim gradiva Centralnog komiteta (koji je najviši organ SKH između dva kongresa), sadrži i gradivo Kongresa SKH (najvišeg organa cijelog SKH) i ostalih organa SKH. Gradivo fonda preuzeto je u Hrvatski državni arhiv 1995. godine spajanjem bivšeg Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta (danas Hrvatski institut za povijest) i direktnim preuzimanjem građe Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP), političke i pravne nasljednice Saveza komunista Hrvatske. Golemi arhivski materijal (prema arhivskim podacima preko 13.000 kutija građe) do danas nije u potpunosti sređen što u svakodnevnoj istraživačkoj praksi predstavlja veliku prepreku. Potpuno sređivanje zahtijevalo bi angažman znatnijeg broja arhivista jer se radi o zaista ogromnu poslu. Bez potrebnih obavijesnih pomagala (vodiči, popisi, regeste, sumarni i analitički inventari) snalaženje u ogromnoj dokumentaciji bit će i dalje otežano, istraživači će nastaviti najčešće »tražiti iglice u plastu sijena«, što izravno utječe i na razvoj historiografije koja tematizira društvenu i političku povijest druge polovice 20. stoljeća. Ipak, potrebno je istaći da istraživačima koji istražuju građu ovoga fonda potragu olakšavaju malobrojni arhivisti Odsjeka za gradivo političkih stranaka i udruga HDA koji rado pomažu korisnicima svojim savjetima i upućivanjem na uže opsege gradiva.

Kad se radi pak o objavljivanju dijelova te građe situacija je kudikamo bolja. Sredinom prošloga desetljeća Hrvatski državni arhiv pokrenuo je projekt objavljivanja partijskih dokumenata najviše razine. Dostupnost takvih dokumenata omogućit će istraživačima uvid u način i mehanizme djelovanja partijske (dobrim dijelom i državne) vlasti u Hrvatskoj, ali i uvid u šira društvena kretanja, što je nužnost za buduća historiografska istraživanja. Nakon što je Branislava Vojnović (Odsjek za gradivo političkih stranaka i udruga, HDA) u dva sveska (prvi 2005., drugi 2006.) priredila zapisnike Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, uslijedio je nastavak rada na objavljivanju građe najvišeg republičkog partijskog rukovodstva u socijalističkoj Hrvatskoj. Treći svezak, koji sadrži zapisnike Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske iz razdoblja 1952.-1954., objavljen je 2008. godine, a krajem 2010. objavljen je i četvrti svezak zapisnika istog partijskog tijela koji sadrži zapisnike iz razdoblja 1955. – 1959. Na početku je važno razjasniti drugačiji naziv trećeg i četvrtog sveska od prva dva. Naime, prema Statutu usvojenom na Šestom kongresu KPJ/SKJ 1952., Komunistička partija promijenila je svoj naziv u Savez komunista, a u skladu s time promijenjen je i naziv njenog izvršno-političkog tijela Politbiroa u Izvršni komitet.

Svezak 3

Treći svezak obuhvaća razdoblje nakon Šestog kongresa CK SKJ (2.-7. studenoga 1952.), odnosno od studenoga 1952. do prosinca 1954. U tom razdoblju dogodile su se bitne ustavne i institucionalne promjene, položeni su temelji novog komunalnog uređenja, a održan je i Treći kongres CK SKH (26.-28. svibnja 1954.).

Priređivačica je nastavila s praksom provjerenom u prethodna dva sveska da prije samih zapisnika predgovorom čitatelja »uvede« u razdoblje u kojem su nastajali zapisnici Izvršnog komiteta CK SKH. U tom svjetlu prikazan je međunarodni položaj Jugoslavije, i Hrvatske

unutar nje, nakon višegodišnje napetosti u odnosima sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). Razdoblje 1952.-1954. karakterizira proces smirivanja i normalizacije odnosa s istočnim blokom te jačanje međunarodnog položaja Jugoslavije. Priređivačica je predstavila i najznačajnije promjene u administrativnom sustavu jugoslavenskog i hrvatskog socijalizma, posebno se osvrćući na društvenu reformu koja je pretpostavljala koncepciju samoupravljanja nasuprot državno-centralističkom upravljanju. Prijelaz na samoupravljanje, decentralizacija uprave i promjene u privrednom sustavu bili su samo početni koraci u razgrađivanju administrativnog socijalizma, pa je i priređivačica upozorila da se početni dosezi ovih poteza ne smiju precjenjivati (str. 10).

U razdoblju 1952.-1954. dogodile su se značajne promjene u državnoj, društvenoj i partijskoj strukturi. U siječnju 1953. donesen je Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR) kojim se izmijenio znatan dio Ustava FNJR iz 1946. Nakon saveznog uslijedili su ustavni zakoni republika kojima su se vlade i ministarstva preimenovali u sekretarijate i izvršna vijeća. U društveno-političkoj strukturi došlo je do jačanja predstavničkih tijela na svim razinama što se ostvarivalo uvođenjem vijeća proizvođača, djelomičnim oslobađanjem privrede od državne intervencije, te prilagođavanjem rada Partije novim društveno-političkim odnosima. Tako je i Partija sama sebi odredila ulogu osnovnog ideološko-političkog čimbenika čija je glavna zadaća trebala biti usmjeravanje društvenog razvoja. U skladu s time 1952. promijenjen je i naziv Komunističke partije u Savez komunista, a 1953. Narodna fronta promijenila je naziv u Socijalistički savez radnog naroda (SSRN).

Prema do sada pronađenim i ovdje predstavljenim zapisnicima, u razdoblju od studenoga 1952., do prosinca 1954. održano je 30 sjednica Izvršnog komiteta i jedan plenum Centralnog komiteta. Izvršni komitet je u studenome 1952. sačinjavalo trinaest članova (Vladimir Bakarić kao politički sekretar, Marko Belinić, Anka Berus, Antun Biber, Jakov Blažević, Zvonko Brkić, Slavko Komar, Ivan Krajačić, Karlo Mrazović, Mile Počuča, Dragutin Saili, Nikola Sekulić i Mika Špiljak), a na Trećem kongresu SKH u svibnju 1954. broj članova je povećan na petnaest (novi članovi bili su Božidar Maslarić i Vicko Krstulović).

Odluke Izvršnog komiteta CK SKH izvršavane su po partijskoj liniji, na osnovi direktiva i pisama putem razgranatoga partijskog aparata. Izvršni komitet CK SKH djelovao je i preko uprava, instruktora i komisija partijskoga aparata kao stalnih tijela te preko privremenih komisija za analizu političko-ekonomskih i kulturnih prilika u Narodnoj Republici Hrvatskoj (NRH). Kao i u prethodnom razdoblju, osim članova Izvršnoga komiteta CK SKH, na sjednicama ovoga tijela povremeno su sudjelovali načelnici uprava i instruktori CK SKH, ali i partijski čelnici kotarskih i gradskih komiteta i državnih tijela. Njihovo sudjelovanje ovisilo je prvenstveno o problematici koja je razmatrana. Ovisno o temi dnevnoga reda, na sjednicama su ponekad sudjelovali i članovi Izvršnoga komiteta CK SKJ ili neki drugi članovi CK SKJ.

Raznolikost tema koje su dolazile na dnevni red Izvršnog komiteta u promatranom dvogodišnjem razdoblju, kako je sama priređivačica u predgovoru naglasila, odraz su tadašnjih najvažnijih društveno-političkih i ekonomskih promjena kroz koje je prolazilo hrvatsko društvo unutar jugoslavenske zajednice te Jugoslavije unutar svjetske zajednice. Na ovome mjestu izdvojiti ću samo neke zapisnike i neke meni zanimljivije detalje. Tako je iz zapisnika s prve sjednice održane 20. studenog 1952. (str. 19-23) prva točka dnevnog reda bila rasprava o nacrtu Ustavnog zakona koji je donesen u siječnju 1953. i koji je u mnogim točkama zamijenio Ustav FNJR iz 1946. godine. Na toj sjednici bilo je i zanimljivih prijedloga poput onog Ma-

rijana Stilinovića koji je predložio da se formira klub ili društvo intelektualaca marksista koje bi se bavilo »popularisanjem tema iz marksizma i materijalističkih pogleda na svijet« (str. 22). Stilinović je bio zanimljiv akter i na sjednici održanoj 13. siječnja 1954. (Zapisnik br. 18) na kojoj se raspravljalo o slučaju Đilas kad je rekao da »ne bi trebalo vršiti likvidaciju Đilasa« (str. 136). Uz brojne druge zanimljive zapisnike iz kojih možemo saznati kakva su stajališta zastupali članovi Izvršnog komiteta u pitanjima tršćanske krize (Zapisnik br. 14), pitanjima povećanja broja narodnih heroja (Zapisnik br. 11), u pitanju bježanja Zadrana u Italiju (Zapisnik br. 30), izdvojio sam još i jedan zanimljiv detalj posljednjeg, 30. zapisnika koji prikazuje s kakvim su se sve kadrovskim problemima susretali rukovodioci Saveza komunista. Naime, Mika Špiljak je na tom sastanku podnio izvještaj o stanju jedne partijske organizacije i zaključio, između ostalog, da se »jedan dio članova KK [Kotarskog komiteta] na čelu sa Aleksom češće opija, a sam Aleksa živi nemoralnim životom« (str. 169). Nakon diskusije Špiljkov prijedlog o suspenziji »druga Alekse« i još trojice članova komiteta usvojen je u cijelosti.

Osim zapisnika Izvršnoga komiteta ova knjiga sadrži i dva priloga. Prvi (str. 195-294) sadrži izvješća i zapisnike instruktora Organizaciono-instruktorske uprave CK SKH koji su nakon obilaska kotareva prikazali tamošnju političku situaciju i organizacijsko stanje prema odlukama Šestog kongresa SKJ, Četvrtog kongresa SSRNJ i SSRNH te direktiva i pisama drugih partijskih tijela. U drugom prilogu (str. 295-338) predstavljeni su zapisnici dviju plenarnih sjednica CK KPH iz 1948., koje je priređivačica naknadno pronašla, a koji sadržajno pripadaju prvom svesku *Zapisnika Politbiroa CK SKH*.

Svezak 4

Četvrti svezak *Zapisnika* obuhvaća razdoblje od siječnja 1955. do ožujka 1959. godine, odnosno razdoblje između Trećeg (26.-28. svibnja 1954.) i Četvrtog kongresa SKH (7.-10. travnja 1959.). U ovom svesku predstavljena su 34 zapisnika sjednica Izvršnoga komiteta CK SKH i šest plenarnih sjednica CK SKH.

Kao i u prethodnim svescima, i u ovome je priređivačica u predgovoru (str. 9-15) ponudila dobar uvod iz kojeg se prepoznaje kontekst u kojem su sjednice vođene. Priređivačica prikazuje vanjski položaj i vanjsku politiku Jugoslavije osvrćući se prvo na proces normalizacije odnosa sa SSSR-om i drugim socijalističkim zemljama, a onda i na jugoslavensku politiku nesvrstanošći. Jugoslavija se nakon 1953. počela otvarati prema inozemstvu, izdavale su se putovnice studentima, piscima i sportašima, a država je postala otvorenija gospodarstvenicima i novinarima. Kao posljedica toga u Jugoslaviji će se otvoriti proces gospodarske emigracije čime je u početku posebno bilo zahvaćeno stanovništvo hrvatskih otoka.

Na unutrašnjem društvenom i privrednom planu to razdoblje obilježila je nova orijentacija u privrednoj politici i izgradnja komunalnoga uređenja čiji su temelji udareni već u prethodnom razdoblju. Komuna je trebala biti politički i društveni okvir u kojem se, na lokalnoj razini, samostalno rješavaju i usklađuju opći (društveni) i pojedinačni interesi. Brojni politički i državni dokumenti toga doba svjedoče o nastojanjima da se komuna u praksi ostvari kao društveno-ekonomska zajednica samoupravljanja ljudi na određenom teritoriju. Uvođenju komunalnog sustava prethodile su političke i pravne pripreme. Pravna osnova bili su savezni i republički zakoni o narodnim odborima iz 1952. i već spomenuti Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ iz 1953. U političkom smislu osnova su bili zaključci Šestog kongresa SKJ i Četvrtog kongresa SSRNJ. Komunalni sustav zahtijevao je drugačiju administrativno-teritorijalnu podjelu. Zbog toga su općine teritorijalno uvećane, postupno preu-

zimajući poslove kotareva, što je regulirano dvama zakonima iz 1955. (Opći zakon o uređenju općina i kotareva i Zakon o provođenju novog uređenja općina i kotara) kojima je provedena nova teritorijalna podjela na komune i zajednice komuna te je uspostavljena društveno-politička i organizacijska struktura komunalnog sustava. Prelaskom na komunalni sustav postavilo se pitanje uloge i organizacije aparata državne uprave. Dotadašnja državna uprava nije smatrana pogodnom u provedbi novog zakonodavstva, društvenog plana i novog komunalnog uređenja pa su 1956. doneseni novi zakoni (Zakon o organima uprave u NRH i Zakon o savezним organima uprave) kojima je određena uloga, zadaci i odgovornost državne uprave.

Izvršni komitet CK SKH je u promatranom razdoblju (1955.-1959.) ostao u sastavu formiranom na Trećem kongresu SKH 1954. Rad Izvršnoga komiteta odvijao se putem partijskog aparata obrazovanjem komisija i drugih tijela, a u skladu s programskim zadacima formirala su se stalna i povremena radna tijela koja su u djelovanju povezana na svim razinama, od CK SKJ do osnovne organizacije Saveza komunista (OOSK). Partijski aparat, koji se prvenstveno bavio unutarpartijskim pitanjima, sastojao se od manjeg Organizacionog sekretarijata i stalnih komisija Izvršnoga komiteta CK SKH, a u cilju poboljšanja rada Centralnog komiteta SKH, 1958. je formiran Organizaciono-politički sekretarijat.

Teme sjednica Izvršnog komiteta CK SKH bile su šarolike. Razmatrane su direktive, odluke i zaključci CK SKJ i njegovih tijela, problemi s terena o kojima su izvještavale brojne partijske komisije i Organizaciono-politički sekretarijat. Na sjednicama Izvršnog komiteta CK SKH pripremane su plenumske sjednice CK SKH (Zapisnici br. 17, 20, 28), izbori delegata za Sedmi kongres SKJ (Zapisnik br. 21), organizacija Četvrtog kongresa SKH (Zapisnici br. 31, 32, 33, 34), ali i proslave dvadesete godišnjice KPH i četrdesete godišnjice Oktobarske revolucije (Zapisnik br. 22). Često su razmatrani i unutarpartijski problemi, pogotovo organizacijsko-kadrovski (Zapisnici br. 10, 18, 29) i problemi rada kotarskih i gradskih komiteta (Zapisnik br. 23) te problemi partijskog aparata CK SKH. Posebna se pažnja posvećivala primjeni Statuta i Programa SKJ i s tim u vezi evidentiranjem »tudih elemenata u SK« (Zapisnik br. 2), kažnjavanju članova, reviziji starih partijskih kazni, ocjenjivanju i kategorizaciji bivših pripadnika Informbiroa itd. Često su razmatrana pitanja uvođenja komunalnog uređenja, formiranja novih kotareva, donošenja društvenih planova razvoja, pitanja o proračunu NRH, pitanja rada Sabora, Izvršnog vijeća NRH, Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, sindikata itd. Meni osobno najzanimljivije su sjednice na kojima se raspravljalo o stanju u znanosti, prosvjeti i kulturnim ustanovama. Na ovome mjestu izdvajam sjednicu od 9. svibnja 1955. (Zapisnik br. 6) koja je bila posvećena isključivo stanju na Sveučilištu u Zagrebu. Materijali koji su analizirani na toj sjednici dobar su izvor za povijest Sveučilišta. Između ostalog možemo saznati da je Medicinski fakultet tada bio »u lošem stanju«, ali »da je još lošije na Filozofskom« za koji su neki članovi Izvršnog komiteta predlagali da se »decentralizira i da se preseli van Zagreba« (str. 92). Zanimljiva je i sjednica od 12. lipnja 1956., (Zapisnik br. 15) na kojoj je raspravljano isključivo o radu Leksikografskog zavoda. Na sjednici je prisustvovao i Miroslav Krleža koji je tražio pomoć za Zavod, pogotovo u velikom poslu oko izdavanja enciklopedija. Krleža je na toj sjednici, između ostalog, dao kratku ocjenu suradnika na enciklopedijama: »Naši saradnici su profesori univerziteta. Oni su srednje konzervativni. Jako su osjetljivi. Veći dio saradnika traži povod da bi prestao saradjivati. Mi ih se ne možemo riješiti, jer nemamo za njih zamjenu.« (str. 201) Krleža je bio posebno kritičan prema suradnicima za polja književnosti i likovnih umjetnosti za koje je govorio da su »srednja žalost« (str. 202).

Svi ovdje predstavljeni zapisnici pisani su u istom obliku koji sadrži nadnevak, popis prisutnih, dnevni red i diskusiju predstavljenu prema izlaganjima govornika. Uz zapisnike, kao njihov sastavni dio, objavljeni su razni prilozi koji su na sjednicama razmatrani. Priređivačica se pridržavala svih načela objavljivanja arhivskoga gradiva pa su tekstovi objavljeni sa svim izvornim jezičnim, stilskim i gramatičkim obilježjima, a opremljeni su bilješkama u kojima se ukazuje na relevantnu literaturu, zakonsku regulativu te na izvorno gradivo i dokumentaciju nastalu radom drugih partijskih i državnih organa toga doba. Svi ovi zapisnici sjednica Izvršnoga komiteta CK SKH čuvaju se u HDA u fondu CK SKH, a priređivačica je u radu često provjeravala i analognu građu u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Obje knjige opremljene su predgovorima priređivačice, popisima kratica te kazalima osoba i zemljopisnih pojmova.

Može se zaključiti da su ove dvije prikazane knjige građe sjajan izvor za hrvatsku političku povijest pedesetih godina 20. stoljeća, pogotovo za povijest vladavine komunističkog režima u Hrvatskoj. Radi se o izvoru koji će prvenstveno rasvijetliti djelovanje političkog tijela koje je na republičkoj razini bilo najodgovornije za provođenje politike Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Također, iz nje je razvidan i političko-gospodarski i kulturni kontekst jednog dinamičnog vremena kroz koji je prošla tadašnja Narodna Republika Hrvatska u okviru jugoslavenske zajednice. Hrvatska historiografija može se samo nadati da će se objavljivanje građe ovoga tipa nastaviti te da ćemo u skoroj budućnosti doživjeti i nove sveske za 1960-e, ali i za kasnija razdoblja.

Josip Mihaljević

Zoran Janjetović, *Od »Internacionale« do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991, Biblioteka Studije i monografije, Institut za noviju istoriju Srbije, knj. 70, Beograd 2011, 305 str.*

Odmarate se od naporna dana uz dobar roman i glazbu, no jeste li se ikad zapitali kakav su put prošli da bi doprli do vas? Odgovor na to pitanje pokušajte pronaći u najnovijoj knjizi povjesničara Zorana Janjetovića *Od »Internacionale« do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*. Njome je autor zaokružio svoja istraživanja popularne kulture u razdoblju socijalističke Jugoslavije, započeta istraživanjem ideoloških sadržaja, hrvatskih tema kao i priloga vezanih uz SAD u *Politikinom zabavniku* (*Časopis za suvremenu povijest*, 39(2007) 3; *Historijski zbornik*, 61(2008) 2; *Tokovi istorije* 11(2007) 4; *Tokovi istorije* 13(2009) 3), ali i narodne glazbe u istom razdoblju (*Godišnjak za društvenu istoriju*, 17(2010) 3).

Janjetović je ovim djelom prikazao osnovne postavke popularne kulture, u kolikoj je mjeri ovisila o jugoslavenskoj vanjskoj i unutarnjoj politici te koliko se uspjela emancipirati od vladajuće ideologije, odnosno u kojoj su mjeri konzumenti ili budući stvaratelji popularne kulture utjecali na promicanje novih stajališta i pogleda te koja je i kolika je bila uloga Komunističke partije Jugoslavije u usmjeravanju istih.

Kako je prema definiciji popularna kultura (*Hrvatska enciklopedija*, 8, Zagreb 2006, 663) svima dostupna i široko rasprostranjena kultura popularizirana kroz medije, autor je pod popularnom (masovnom, pop-) kulturom obuhvatio glazbu, filmove, stripove i popularne ro-

mane (naglašavamo – bez donošenja vrijednosnih sudova). Pri istraživanju glavnih pravaca i dometa popularne kulture u socijalističkoj Jugoslaviji služio se sadržajem onodobnih tiskovina, arhivskom građom i dostupnom literaturom.

U skladu s tim, knjiga je podijeljena na devet poglavlja zanimljivih i čitatelju dopadljivih naslova, poput: *Ovce na Bulevaru revolucije*, u kojem obrađuje segment narodne glazbe ili *Walter brani box-office*, o igranim filmovima i njihovoj publici. U njima je donesen pregled i ishodište jugoslavenske popularne kulture, kulturne politike i službene politike tog razdoblja, pregled glazbe, podijeljene na narodnu, zabavnu i rock glazbu, igranih filmova te zabavne štampe i romana tog tipa kao i stripova te poglavlje o utjecaju lika, djela i afiniteta Josipa Broza Tita na popularnu kulturu. Pritom se pojašnjava kako je Titov kult nadrastao njegovu državu te je i on sâm postao svojevrsna ikona popularne kulture. Knjiga završava poglavljem znakovita naziva *Money, Money, Money* umjesto zaključka.

Popularna kultura rezultat je industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije te je, prema mišljenju autora, ne bi ni bilo u ovom obliku da nije došlo do raskida sa Sovjetskim Savezom. Naime, do sukoba s Informbiroom u svim segmentima dominirao je sovjetski utjecaj. Uvoženi su sovjetski filmovi (igrani, dokumentarni, propagandni), izvođene sovjetske predstave, prevedeni sovjetski autori svih profila, dok je jazz glazba bila pod povećalom javnosti da ne širi »imperijalistički« utjecaj, a američki je film ocijenjen kao »moćno oruđe imperijalističke politike.« Raskid sa Sovjetskim Savezom, uz političko i kulturno okretanje Zapadu, rezultirao je gospodarskim i kulturnim primjenama, koje su se pak odrazile na popularnoj kulturi. Iako je sovjetski utjecaj ostao snažan i nakon razlaza sa Staljinom, okretanje Jugoslavije Zapadu odrazilo se i na jugoslavenskoj kulturnoj politici – od učenja stranih jezika, uvoza filmova, prevođenja knjiga do primjerice modernizma u likovnoj umjetnosti. Razdoblje 1949-1950. autor naziva prijelaznim razdobljem – obilježava ga javna kritika sovjetske umjetnosti u svim segmentima, prihvaćanje zapadnjačke kulture od publike, uz prisutnu cenzuru američkih filmova.

Prema autoru, u socijalističkoj Jugoslaviji u kojoj tržište nikada nije bilo potpuno slobodno, od 1960-ih tržište zabave činilo je njegov najslobodniji dio. Iako je Savez komunista Jugoslavije pokušavao sve do raspada države usmjeravati kulturnu politiku, to mu je najbolje polazilo za rukom u obrazovanju i visokoj politici, dok je više-manje slobodan razvoj popularne kulture na tržišnim osnovama ostavljao dojam liberalizma u inozemstvu. Ciljevi jugoslavenske kulturne politike bili su prosvjetiteljsko-indoktrinirani te se u načelu nisu mijenjali za postojanja socijalizma, dok je popularna kultura uspjela spontano steći autonomiju u odnosu na službenu kulturnu politiku. Potkraj socijalističkog razdoblja komercijalizam je odnio pobjedu nad režimskom kulturnom politikom, zaključuje autor. S obzirom na uvjete koji su imali elementi popularne kulture, možemo vidjeti kako u kinematografu i nije mnogo ulagano, iako je film najznačajnije djelovao na publiku, dok su na radiju najveću popularnost imale (uz vijesti) zabavno-glazbene emisije. S druge strane, televizija je od statusnog simbola pojedinaca, koji su si mogli priuštiti TV prijemnik, postala dio svakodnevnice, a time i najvažnije sredstvo masovne komunikacije i najvažnije način distribucije popularne kulture. Uz sve navedeno bio je nezamjenjiv tisak, koji je – prenoseći priloge iz zapadnih medija o glazbi, filmovima i njihovim zvijezdama – doprinio komercijalizaciji Jugoslavije i njezinom integriranju u trendove popkulture. Uz to je i politički tisak, težeći pojačati čitanost, provlačio vijesti vezane uz popularnu kulturu.

Filmska umjetnost je, kao i svi segmenti popularne kulture, kao što smo već naveli, bila pod sovjetskim utjecajem do 1948. te su filmovi trebali biti odgojni i ideološki. Uvozom filmo-

va i njihovim kasnijim prikazivanjem na televiziji, strana kinematografija je bila većim dijelom prepuštena tržištu, posebice jer je vlast mnogo uspješnije mogla djelovati na polju domaće filmske industrije, tematski većinom nadahnute Drugim svjetskim ratom i partizanskim pokretom, od lakih komedija do partizanskih vesterna i spektakla. Konzumenti su općenito ipak bili mnogo skloniji inozemnim komercijalnim ostvarenjima, dok su kod domaćeg filma preferirali one koji su im bili bliži prema regionalnoj pripadnosti. Za socijalističke Jugoslavije kinematograf je ostao omiljena izvankućna zabava (osim kavane, naglašava autor). Kako je knjiga bila nedostupna većini potencijalnih čitatelja, što zbog (ne)pismenosti, što zbog cijena, a što zbog nedovoljne mreže knjižica i njihove loše opskrbljenosti, jugoslavenski stanovnici okrenuli su se lakim (šund) romanima i stripovima, koji su se od 1960-ih mogli naći na svakom kiosku. U skladu s tim i izdavači su se okrenuli izdavanju lake književnosti, dok se u istom razdoblju počinje probijati i žuti tisak. Iako je strip do raskida sa Staljinom bio karakteriziran kao proizvod kapitalizma, 1950-ih pojavljuju se domaći i strani stripovi pa čak i listovi specijalizirani za stripove, pri čemu je (ponovno) pokretanje *Politikinog zabavnika* 1952. godine doprinijelo društvenoj prihvatljivosti stripa, koji je zamah doživio 1960-ih. Prema mišljenju autora, nakon raspada države tisak je postao »žuci nego ikad.«

Možda najzanimljivija poglavlja su ona o glazbi. Izvorni folklor u glazbi većinom se svodio na rad kulturno-umjetničkih društava i folklorne festivale, što je ostalo na snazi do kraja socijalističkog razdoblja, no mogli bismo reći da je slično i danas. Usporedo s njim od 1960-ih ubrzano se razvija narodna glazba, koja se u glazbenom pogledu nadovezala na izvornu narodnu glazbu unoseći u nju nove elemente poput elektroničkih instrumenata, stapanja s orijentalnim i romskim elementima ili s druge strane sa španjolskim ritmovima ili čak rock glazbom. Stjecala je veliku popularnost izvođeci se po manje »umjetničkim mjestima«, no mnogo brže stječući obožavatelje prenoseći se preko svih medija. Pritom možemo citirati autora, koji naglašava kako narodna »novokomponovana« glazba nije »plod sela nego poseljačenog grada«, odnosno posljedica urbanizacije, priljeva ruralnog stanovništva u gradove, porasta standarda i, konačno, dostupnosti medija. Prema geografskom određenju konzumenata te vrste glazbe autor ističe kako ih je najviše nastanjivalo uži Srbiju i Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju, odnosno krajeve koji su dulje bili pod vlašću Osmanlija, dok je prema obrazovnom statusu većinom naklonost toj vrsti glazbe bila povezana s nižim obrazovanjem. Valja istaknuti kako je Janjetović pažnju poklonio i tekstovima pjesama narodne glazbe. Navodi kako preko nekim istraživanjima 70 % pjesama govori o ljubavi, a od toga 2/3 o nesretnoj ljubavi, dok su posebnu vrstu su činile »prigodne« pjesme. I više nego ispravno zaključuje da je narodna glazba trijumfirala nakon raspada Jugoslavije, iako su njezini temelji položeni mnogo ranije, ističući kako je narodna glazba »posljednji živi ostatak jugoslavenskog socijalizma i njegove kulture« jer se nakon raspada države učvrstila i ondje gdje je bila sporadično prisutna i često s neodobravanjem primana. Autor nju, kao i mentalitet, koju takva vrsta glazbe simbolizira, smatra preprekom svim ostalim modernizacijskim pokušajima. Za razliku od narodne glazbe kao domaćeg produkta, zabavna je glazba bila uvozni proizvod. Počevši od jazz glazbe do glazbenih (većinom republičkih) festivala pa sve do natjecanja za Pjesmu Eurovizije. Jazz se osamostalio tek okretanjem Zapadu nakon Staljinove smrti. Tako su i jazz i zabavna glazba prešli u socijalističkoj Jugoslaviji put od osude i potiskivanja 1940-ih i 1950-ih do afirmacije i integracije u postojeći poredak uz što je zabavna glazba prerasla i u izvozni proizvod u ostale »socijalističke zemlje«, posebice SSSR. Sličan je put prošla i rock glazba. Rock je u državu ušao putem inozemnih radio-stanica, američkih filmova, talijanskih interpretatora i francuskog popa, kao i odlascima

u inozemstvo. U početku je rock u Jugoslaviji bio doslovno prenošenje glazbe za ples, da bi već 1960-ih preuzeo društvenu ulogu te su mu se otvarala vrata svih medija, uključujući televiziju. Krajem 1970-ih s kritikom prema društvenim anomalijama pojavio se Novi val s centrom u Zagrebu, čiji su akteri ušli u antologiju jugoslavenske rock glazbe, a njihovi uradci aktualni su i danas. Upravo 1970-ih izrasta niz grupa popularnih u cijeloj državi, koje time neslužbeno i nesvjesno propagiraju zajedništvo. U skladu s navedenim autor rock glazbu naziva »međugradskom«, odnosno glazbom koja je opstala zahvaljujući širem tržištu prelazeći republičke granice. Prema istraživanju konzumenata rock glazbe zaključuje se kako su većinom potjecali iz bolje obrazovanih, a djelomično i imućnijih slojeva. Rock glazba u socijalističkoj Jugoslaviji bila je odraz modernizacije te je nadživjela raspad države, makar u domovima slušatelja.

Pokušaji vladajućih klasa da upravljaju kulturnom politikom, a time i popularnom kulturom pokazali su se neuspješnim posebice uz konkurenciju uvoza u svim segmentima jeftinije popularne kulture (osim narodne glazbe) iz inozemstva. Stoga je konačan zaključak u skladu s naslovom, odnosno autor ističe da je tadašnja popularna kultura bila pobjeda »komercijalizma nad komunističkim idealizmom.« Za kraj, ali i budućnost, bilo bi zanimljivo vidjeti koliko je ondašnja popularna kultura ostavila traga na današnjoj kulturi, što se pita i sâm autor. Za to je možda dovoljno osvrnuti se oko sebe, dok bi najnovija knjiga Zorana Janjetovića, osim neospornog historiografskog doprinosa, trebala zadovoljiti znatiželju svih koji su konzumirali popularnu kulturu do raspada Jugoslavije, ali i pripadnika novih generacija koji je tek sad otkrivaju u kolekcijama svojih roditelja, dajući joj gotovo mitološko značenje. U krajnjem slučaju, ovo će djelo možda kod nekih probuditi nostalgiju.

Vlatka Dugački